4481

విషయానుక్రమణిక

ఏప్రెల్ 1956

జీవగీతం

హారీత శివశర్మ

నా యెదలోన వీణియలు నాదముచేసిన యంతసేపు రా
గాయతి నాదు కంఠము సుగంధిలమై ప్రథితమ్మునై మధు
ధ్యాయిత లోనలోనె యరుదైన స్వరమ్ములు పల్కుగాని తా
నై యొకడైన రాదు మృదువై మరి నా ముఖకార వీడదున్.

ఈ హృదయమ్మున కాహా
ఊహ యటన్నదియు నొకటి యున్నదొ లేదో
ఆహత తను కుంజముపై
పోహటిలగ జేయు నిదియుపో కోకిలలన్.

కోకిల కూయదున్ అసలు కూసిన దేయనుకో ఒకప్పుడున్
పీకను పంచమస్వరము వీడి బయల్వడబోదు లోననే
తాకి రహస్తరంగములదార్చి మదంతర లింగదేహ మూ
ర్ఛాకిలికించి తమ్మగనె సాగును; సాగదు నోటి వెంబడిన్.

సప్తస్వర ప్రశస్త మధుధారాలోల
విలులితాంబువులు కన్నులను జారి
అర్థనగ్నార్ద్రవాగర్థ సంచయ ధురా
హాతిని మనస్సెల్ల హాతినిపొంది
ఎడద మెత్తదనంబు విడిదిగా పొసగించి
పైకితేనూహ చాలక తపించి
లోన భావమునూది బోనమ్ముపచరించి
మృదు మృదంగము లేక మెలికలు పడి
యెడద నెడదయందు నిమిడించుకో లేక
కుతిలపడియు లోన కుతకుతపడి
శిశిరమందు నాకు చెడిన చెట్టును వోలె
దినగనైన బ్రతుకు తెలిసి యేడ్చి.

నునుగాలి పొరలుచేసిన జొన్న చేలపై
కంకెసందులలోని కలరవమ్ము
లీలవేసిన గతి లీల తేలించుకో
నాత్మలేవక మది నలమటించి
ఇంత యేడ్తునులోన నంతయు పాటమై
మరి పైకిరాక స్థంభము భజించి
బాహ్యమునకును అభ్యంతరమునకును
పోలికలేక తా పోయి, యేమి

చేయలేక మరేమియు చేయలేక
మనసులోకుంది హృదయ కృంతనముగాగ
నాత్మ గుడుసుళ్లుచెంది నాయందె నేను
పలువరింతును కష్టపు కలకలమున.

నిగనిగలాడు ఆకసపు నీడలలో తెలిరెక్కలార్చి వా
లుగ విహంగంపు గుంపు కదులున్; మరి నేనును యట్లుగా విమా
న గతిని రెక్కకట్టుకొనినట్టుల పోవగజూతుగాని; కా
నగ మరి దేహ మడ్డుపడినంతన చింతల కుందుచుండుదున్.

ఒడ్లుకట్టిన నదివోలె ఉరికి ఉరికి
పైకెగురు జాడలేక లోపలనె లోన
నున్న చైతన్యమదియును నున్నమితము
వెలికురికిరాగ క్రొత్తదారులకు వెదుకు.

ఇక శరీరమ్ము పాంచభౌతికము జడము
లోని చైతన్యధారను లోనె యదుము
అదుమగా కల్గు బాధల నదవదపడి
పైకి నొత్తును; లోని ఆపత్తి తెలిసి.

కన్నుదోయికి నన్య కాంతలడ్డంబైన
కామన చేత నుగ్ర గ్రసితుడ
నెవ్వరో యేదియో నెకసక్కెమాడిన
పాముకన్నను పగ బట్టువాడ

జీవగీతం

నింతటి విషయమ్ము సుంత నేర్చిన జాలు
ఆధిక్యమును పెంచు నట్టివాడ
నవును నీయంతవాడవు నీవగాని మ
రెవ్వరనిన మత్సరీహుషనయి
ద్వేషమును పెంచుకొందు, మోదించుకొందు
రాగమున జేసి పాశవారణ్యపథిని
నన్ను నేనుగ భావించుకొన్న దారి
వెలుగు తోచక బహుదుఃఖముల వశింతు.

ఒక అందమైన మహోత్కృష్ట దర్శన
ధృతిచేతలోన నర్తితములైన
భావమ్ము లెదతాకి పదపడి సర్వ ర
క్త ప్రవాహముబడి కదిలి కదిలి
ఈ శరీరమ్మునం దింతలింతలు మధు
రమయిన అనుభూతులను రచించి
మనసులో నవకావ్య మర్మమ్ము లెగద్రోసి
పదముల నేరుకో నదనుచూపి
కంఠమును దాటిరాని సంగతిని తెలిసి
నన్ను కికురించు శక్తి నేనన్నయభిధ
నాత్మ రూపమునందున యాత్మయందు
కర్మవృత జీవవృత్తి నిష్కర్ముడగుదు.

ఈ దుఃఖమ్ములు నేడ్పులు
చేదై, బహుజిహ్మగోద్ధచేష్టము లూహా
సూదనప్రోద్ధతి ఖడ్గపు
వాదరలై లోనలోన వంచన చేయున్.

ఈ దుఃఖమ్ములు నేడ్పులు
మేదురమై లోనిదృష్టి మెట్టిన యెడలన్

స్వాదుత నాహరించును
కాదో మరి జీవితమ్ము కాంతిని చెరచున్.

ఈ దుఃఖమ్ములు నింతలింతలయి బహ్వీభూత తామస్కరే
ఖా దౌర్భాగ్య పథిన్, ననున్, బహుళ దుఃఖధ్వాంతదీనున్, దురా
శాదౌర్గత్యనిధిన్, గ్రసించు, పృథులేపాసర్ప హాలాహలున్
కాదో వెన్నెలచిల్క ఆత్మపథినన్నా! చీకటుల్ క్రమ్మెడున్.

ఈ దుఃఖమ్ములు నాయెడ
స్వాదుత మృదుచింత నార్ద్రీవ్రపములైనన్
శ్రీదము ఓంకారార్థము
చేదనో! కరుణా రసప్రసిద్ధ మమృతమున్ !

మానవుడు

"కావ్యశ్రీ"

పాత్రలు

వీరయ్య; శివయ్య; నరసింహం; కనకాచలం; వెంకటపతి.

** పాతపడిన పల్లెటూరి రైలు స్టేషను లోని వెయిటింగ్ రూమ్! నలు వైపులా చీకటి. గుమ్మంలో లాంతరు మందంగా వెలుగుతూం టుంది. రైలు వచ్చి వెళ్ళిపోయింది. ప్రయాణీకుల కోలాహలం సద్దుమణిగింది. చిరిగిపోతూ వున్న చొక్కా—పాంటు—మాసి దుమ్ముపట్టి వున్న జుట్టు—గడ్డం— మీసం — జేవురించి వున్న కళ్ళతో వికారంగా భయంకరంగా చూస్తూ వస్తాడు వీరయ్య.

వీర : (భారంగా నడుస్తూ వచ్చి—లోపల పెట్టిన అడుగు చటుక్కున తీసికొని బాధగా నిట్టూర్చి) మాణిక్యం! మాణిక్యం! (దుఃఖముతో తలవంచుకొని చేతులతో ముఖం దాచుకొంటాడు.)

[చింపిరి బట్టలతో—జడలు కట్టిన జుట్టుతో-చిరిగిన రగ్గుకప్పుకొని—కర్ర పూతవేసుకుంటూ శివయ్య వస్తాడు.]

శివ : బాబూ! ఒక్క కానీ బాబూ!

వీర : (వినిపించుకోడు.)

శివ : (కొంచెం గట్టిగా) బాబూ!

వీర : (చిరాకుగా) ఎందుకురా అరుస్తావ్!

శివ : ఒక్క కానీ యిప్పించు బాబూ!

వీర : (కోపంగా) పోరా అవతలికి!

శివ : చలిగా వుంది. వణికిపోతాను. ఒక్క కానీ పడేయ్ బాబూ!

వీర : (అతని వైపు తిరిగి) ఏరా—తన్నులు గావాలా ?

శివ : ఎందుకు నాయనా అంత కోప్పడతావ్?

వీర : కోపం—కాక ఇంకేముంది? నా జీవితాన్ని నాశనం చేసిన యీ లోకాన్ని—నా సర్వస్వాన్ని దోచుకున్న యీ వెయిటింగ్ రూమ్‌ని చూస్తూ ఉంటే కోపంగాక మరేముంది ?

శివ : ఎవరు నాయనా నీకు అపకారం చేసింది.

వీర : ఎవరేమిటి! నువ్వు! హుం! ఎవడో తెలిస్తే వాడింకా ప్రాణాలతో బ్రతికి వుండేవాడేనా ? ఎవడు వాడు ? ఎవడైతే నేం ? ఎలా తప్పించుకొంటాడో చూస్తాను.

శివ : పగ బట్టి సాధించాలని చూస్తున్నావా బాబూ !

వీర : అవును. ప్రాణానికి ప్రాణం! అంతే!

శివ : పగ చాల చెడ్డది నాయనా. బ్రతికివుండగానే యమయాతనలు పెడుతుంది. జీవితాన్ని నరకం చేస్తుంది నాయనా.

వీర : ఫరవాలేదు. జైలుజీవితానికి అలవాటు పడినవాడికి నరకంమాత్రం యెంత ?

శివ : (నిట్టూర్చి) జైలుకెళ్లావా నాయనా ?

వీర : నోరుముయ్! అడుక్కునేవాడవు అడుక్కోక అవన్నీ నీకెందుకు ?

శివ : నువ్వేదో మధనపడుతూ వున్నట్లువుంది. కాస్సేపు పడుకోవయ్యా! బండికి యింకా టైముందిలే!

వీర : పడుకుంటాను. వాడిని శాశ్వతంగా పడుకోబెట్టి మరీ పడుకుంటాను.

శివ : చంపటంకంటే క్షమించటం కష్టం! క్షమించటం నేర్చుకో నాయనా!

వీర : అనవసరంగా వాగకు. తన్నులు తినగలవు.

శివ : అనుభవంతో చెబుతున్నాను. పగ మానవుణ్ణి పశువుని చేస్తుంది. కళ్లు మూస్తుంది. మనసును మసి చేస్తుంది. ఆవేశపడకుండా ఆలోచించు నాయనా.

వీర : ఒరేయ్ ముష్టి సన్యాసీ! రైలు వచ్చేదాకా యింకా గంటసేపు గడపాలిరా ఇక్కడ. నన్ను విసిగించి అనవసరంగా ప్రాణాలు పోగొట్టుకోకు.

శివ : (వెటకారంగా) మహా మొనగాడిలా మాట్లాడుతున్నావే!

వీర : (చర్రున వెనక్కు తిరిగి) కాక —?

శివ : ఏడిశావ్ !

వీర : ఊఁ! (చాచి - చెళ్లున చెంపమీద కొడతాడు.)

శివ : (బాధగా నవ్వి) పగతో నీ హృదయమెంతగా ఉడికిపోతూ వుందో చూడాలనే అలా అన్నాను.

వీర : చూశావుగా — ఇప్పటికైనా వెళ్ళిపో!

శివ : నువ్వెవరివో నాకు తెలియదు. అయినా నిన్ను క్షమిస్తున్నాను. చలిలో బాధపడుతున్నావు; ఈ రగ్గు కప్పుకొంటావా?

వీర : (వింతగా) చలి! ఎవరికి? నాకా! చూడు. నా శరీరంలోని ప్రతి అణువునుంచీ పొగలెలా వస్తున్నాయో!

శివ : అవును. మనసులో పగ వున్నంతకాలం— తనువులో పొగలు ఉంటాయిలే నాయనా!

వీర : ఒరేయ్! మాటలు ఖర్చుపెట్టి నాకు శ్రమ కలిగించకు! పో ఇక్కడినుంచి.

శివ : వెళతాను. నీకు భయపడి కాదు. నీ మనశ్శాంతి కోసం వెళతాను. మళ్లా వస్తాను. మనస్సు మార్చుకో నాయనా. (వెళ్ళిపోతాడు)

వీర : (బాధగా) మాణిక్యం తిరిగి రానిదే మనసెలా మారుతుంది? (చరాలున వెనక్కు తిరిగి బోర్డు వంక చూస్తూ) హుఁ! వెయిటింగ్ రూమ్— కాదు—డయింగ్ రూమ్. (గిరుక్కున వెనక్కు తిరిగి జుట్టు పీక్కొంటూ బల్లకు చివరగా కూర్చుంటాడు.)

[బీడీ నోట్లో పెట్టుకొని - లుంగీకట్టుతో - లాల్చీ జేబులు తడుముకొంటూ నరసింహం వస్తాడు.]

నర : (కండువా సర్దుకొని వీరయ్యని చూచి) సార్! అగ్గిపెట్టె వుందా సార్!

వీర : (మాట్లాడడు)

నర : (నిదానించి-పెదవి విరిచి) ఏయ్! ఎవరివోయ్ నువ్వు?

వీర : ఏం? ఎవరుకావాలి?

నర : ఏమిటా తలబిరుసు?

వీర : తలబిరుసు కాదు దవడ చెరుపు.

నర : (కోపంగా) ఏం ఒళ్ళు కొవ్వెందా? ఎవడవురా నువ్వు?

వీర : నేనే కావలసివచ్చేనా నీకు (ఇటు తిరిగి పరకాయించి చూచి ముఖం చిట్లించి దగ్గరకు వస్తూ) ఓహో! తమరా? ప్రస్తుతం తమరేం చేస్తున్నట్టు?

నర : (అనుమానంగా) నన్ను ఎరుగుదువా?

వీర : బాగా కిట్టినట్టుంది. వేషం దబాయించావ్.

నర : పొరపాటు. నన్నెవరనుకొంటున్నావో!

వీర : సాక్షాత్తూ నువ్వే అనుకొంటున్నాను.

నర : (అనుమానంగా) నా పేరు తెలుసా?

వీర : ఈమధ్య మార్చుకోకుండా వుంటే తెలుసు.

నర : పేరు మార్చుకోవలసిన అవసరం నాకేమీ లేదు.

వీర : అయితే నీ పేరు నరసింహం! అవునా?

నర : (ఉలిక్కిపడి అతని వంక చూస్తూ వుంటాడు.)

వీర : నువ్వు సగం మనిషివి సగం పశువ్వివి అవునా? అవును. అది నీ పేరులోనే వుంది. ఇంతకూ వ్యాపారం కిట్టుబాటుగా వుందా?

నర : (సంకోచిస్తూ) వ్యాపారమా ? నాకు వ్యాపారమేముంది?

వీర : నలుగురూ వింటారు నెమ్మదిగా చెప్పనా (గట్టిగా) జూదం!

నర : (కోపంగా) నోరుముయ్!

వీర : (వెటకారంగా) ఎవరిది?

వీర : నీదే!

నర : ఎందుకో!

నర : అనవసరంగా మాట్లాడకుండాను.

వీర : నోరయితే యిప్పుడు మూసినా మరలా మరలా మాట్లాడుతూనే వుంటుంది. ఏకంగా తల తీసేస్తే ఇంక నోరు చస్తేవాగదు.

నర : క్రీక్...ఇక్కడనుంచి వెళ్ళిపోవాలి!

వీర : వెళ్ళిపోతావా?

నర : నేనుకాదు నువ్వే!

వీర : ఎందుచేత?

నర : ఇది పెద్దమనుష్యులుండే స్థలం!

వీర : పెద్దమనుష్యులంటే జూదగాళ్లా?

నర : ఏమిటా పేలాపన? కళ్ళు నెత్తికెక్కాయా?

వీర : లేదు. అరికాళ్ళల్లోకి దిగాయి (బాకు తీస్తాడు.)

నర : (భయంగా కత్తివంక చూస్తూ) ఏమిటది?

వీర : (మీదకు నడుస్తూ) కనిపించటం లేదా? కత్తి!

నర : ఏం...ఎం...దుకు?

వీర : తల తీయటానికి!

నర : ఎ...వ...రిది?

వీర : నీదే!

నర : (తుల్లిపడి) ఆ! నా...దా...?

వీర : అవును. నీదే!

నర : (వణకుతూ - వెనక్కు నడుస్తూ) నే నేం చేశానని?

వీర : జ్ఞాపకం చేయమంటావా?

నర : (వణకుతూ) వద్దు ... వద్దులే ... (పారిపోబోతాడు)

వీర : (చటుక్కున పట్టుకొని) ఏరా! పారిపోదామనుకొంటున్నావా? (ముందుకులాగి) నేనెవరినో తెలుసా?

నర : తెలియదు సార్.

వీర : పన్నెండు సంవత్సరాల క్రితం-యిక్కడే-యీ వెయిటింగ్ రూమ్‌లోనే మన మిద్దరం తొలిసారిగా కలుసుకొన్నాం. గుర్తుందా?

నర . (భయంగా) లేదు సార్!

వీర : పన్నెండు సంవత్సరాల క్రితం నేనూ నా భార్యా బండి మారటానికి యీ వెయిటింగ్ రూమ్‌లోనే. ఇటువంటి రాత్రే ఒక రాత్రి వుండగా సరదాగా పేకాడదాం రమ్మని ప్రక్కకు తీసుకువెళ్లి - జూదంలోవున్న మీ వాళ్ళనందరినీ పిలిచి నన్ను కొట్టి నా దగ్గర వున్న డబ్బంతా దోచుకుపోయావు- అవునా-ఆలోచించు-

నర : (బెదురుతూ) అవునుసార్, జ్ఞాపకం వస్తూ వుంది.

వీర : (కత్తి కంఠంమీద పెడుతూ) నరసింహం! పన్నెండు సంవత్సరాల క్రితం యెవడిని మోసం చేశావో వాడి చేతిలోనే చచ్చిపోవటం నీకు సరదాకదూ (పొడవటానికి కత్తి పైకెత్తుతాడు)

నర : (నమస్కరిస్తూ) మీ పాదాలు పట్టుకొంటాను. మీ డబ్బు మీకిచ్చేస్తాను. నన్ను క్షమించండి!

వీర : నిన్నా? యెలా క్షమించమంటావ్? నా నాశనానికి నువ్వుకూడా కారకుడవే! ఆనాడు నువ్వు నన్నలా చేయకుండా వుంటే నా మాణిక్యం నాకు దూరమయ్యేది కాదు. నా కీజైలుశిక్ష వచ్చేదీగాదు. ఇంతటి నాశనానికి కారకుడవైన నిన్నా - నేనా - క్షమించటమా? అసంభవం! (పొడవబోతాడు)

నర : (బావురుమని యేడుస్తూ) అయ్యా! (కాళ్ల మీదపడి) నా భార్య కడుపుతో వుంది. నా వంశాన్ని అన్యాయం చేయకండి! నన్ను క్షమించండి!

వీర (ఆగి-పైకి చూస్తూ) భార్య-కడుపుతోవుంది. క్షమించాలి. (నిట్టూర్చి) ఛీ! పిరికిపందా! పో!

నర : (కంగారుగా లేచి పారిపోతూ వుంటాడు)

వీర : నరసింహం!

నర : (చటుక్కున ఆగి) సా—ర్—!

వీర : ఇలారా!

నర : (బెదురుతూ) సా—ర్—

వీర : భయంలేదురా!

నర : (అనుమానంగా-మెల్లగా వస్తూంటాడు)

వీర : పన్నెండు సంవత్సరాలు జైల్లో కూర్చుని మిమ్మలినందరిని చంపాలని తపస్సుచేసి కూడా యిప్పుడు నిన్నెందుకు విడిచిపెడుతున్నానో తెలుసా?

నర : తెలియదు సార్!

వీర : భార్యా భర్తల వియోగదుఃఖం నాకు తెలుసు. భార్య మాట తలపెట్టి నీ ప్రాణాలు కాపాడుకున్నావ్! పో!

నర : (భయంగా వెనక్కు చూస్తూ వెళ్ళిపోతాడు)

వీర : (కత్తి పదును చూచి) హుఁ! అసలు వాడు దొరకాలి! (పళ్లుకొరికి-నిట్టూర్చి-కత్తి జేబులో పెట్టుకొని-బోర్డు వంక చూస్తూ వుంటాడు)

[లెదర్ బేగ్ చంకను పెట్టుకొని చేతిబెత్తం ఆడించుకొంటూ కళ్లజోడు సర్దుకొంటూ-పంచె, లాల్చీ — బద్దెల కండువా — హాఫ్ బూట్స్‌తో కనకాచలం వస్తాడు)

కన : (విసుగ్గా వాచీ వంక చూచి) వెధవది! ఇంకా ముప్పావుగంట వుండాలి. ఎన్ని మారినా పన్నెండేళ్లనుంచీ యీ రైలు టైం మాత్రం మారకుండా వుంది. (ముందుకు నడచి నలుపైపులా కలయజూసి) రామ! రామ! యీ వెయిటింగ్ రూములో కన్నా బయటే నయం! (కళ్ల,జోడు తీసి కండువాతో తుడుస్తూ వుంటాడు)

వీర : (అతని వంక నిదానించి చూచి-తిలాచి) ఓ! కనకాచలం! కావలసినవాడు కాళ్ల దగ్గరకే వచ్చాడు. కామవరం వెళ్ళనక్కరలేకుండానే కత్తికి ఆకలి తీరిపోతుందిలే! (కత్తి పదును చూస్తూ దగ్గరకు వచ్చి) చూశారా యీబాకెంత పదునుగా వుందో!

కన : (వెర్రిగా చూస్తూ) అవునవును. పదునుగానే వుంది.

వీర : ఎందుకు పనికొస్తుం దీకత్తి?

కన : (భయంగా నవ్వి) మరి...మరేం.... పెన్సిలు చెక్కుకోవచ్చు.

వీర : (కత్తి ముఖం మీదకు చూపిస్తూ) ఇంకా?

కన : (బెదురుతూ) ఇంకా-మామిడి పండ్లు, చెరకు ముక్కలు-

వీర : (చటుక్కున) తరుక్కోవచ్చు.

కన : అవును...అవు...నవును...

వీర : తలకాయ తెప్పించవచ్చుకదూ!

కన : (అనుమానంగా) అంటే?

వీర : అంటే! మెడకాయకు బరువు లేకుండా తలకాయ తెప్పించటం!

కన : (భయంగా) ఎవరితల? (దూరంగా జరుగుతాడు.)

వీర : నీ తలే! (దగ్గరగా వస్తూ వుంటాడు)

కన : (త్రుళ్ళిపడి) ఆ! నాదా? (వెళ్ళిపోబోతాడు)

వీర : ఆగక్కడ! (పట్టుకుంటాడు)

కన : (కంగారుగా) నన్ను పట్టుకుంటా వెందుకు?

వీర : వెళ్ళి పోలీసుల్ని పిలుద్దామనుకుంటున్నావా?

కన : అబ్బే!

వీర : ఫరవాలేదు పిలు!

కన : రామ-రామ.

వీర : వాళ్ళ సంగతి నాకు తెలుసులే! పన్నెండు సంవత్సరాలు వాళ్లతో నేవుండి వస్తున్నాను. పిలు. నేనే చెప్తాను-

కన : ఏం చెప్తావ్?

వీర : తక్కువ వడ్డీ అని తనఖామీద అప్పులిచ్చి తారీఖులు మార్చేసి తనఖా ఆస్తిని కబళించే ఘరానాదోపిడీ వ్యాపారం! ఇంకా చేస్తున్నావా లైసెన్సు లేని ఆ దొంగవడ్డీ వ్యాపారం!

కన : (వింతగా) నన్ను నువ్వెరుగుదువా?

వీర : అవును. నేను వస్తున్నదికూడా నీకోసమే!

కన : ఎలా ఎరుగుదువు?

వీర : మీది కామవరం కదూ!

కన : అవును.

వీర : నీ పేరు కనకాచలం కదూ!

కన : అవునవును. నన్ను బాగా యెరుగుదు వన్నమాట!

వీర : ఎరుగుదును. మీ ఊరికల్లా నువ్వే ధనవంతుడవు-!

కన : (సంబరంగా) ఆ! ఆ!

వీర : నువ్వే దుర్మార్గుడవు!

కన : (ఆ! అనబోయి చటుక్కున ఆగి కోపంగా చూస్తాడు).

వీర : పాపం! ఎంత ధనముంటేమాత్ర మేంలాభం! కడకిలా దిక్కులేని చావు చస్తున్నావు! ఇది నీ దుర్మార్గానికి ఫలితం కాదంటావా?

కన : (బ్రతిమాలుతున్నట్లు) నన్ను చంపుతావా?

వీర : చంపాలనే అనుకొంటున్నాను.

కన : నిజంగానా?

వీర : ముమ్మాటికీ! నీ కంఠంమీద కత్తిపెట్టి ప్రమాణకం చేయమంటావా? (దగ్గరకు వస్తూ వుంటాడు)

కన : (బెదురుతూ) వద్దు.. వద్దులే...(వెనక్కు జరుగుతాడు)

వీర : కనకాచలం! యింకా వ్యభిచారం చేస్తున్నావా?

కన : (ముఖం చిట్లించి) ఛ! ఛా! నేనా?

వీర : ఊఁ! (హుంకరించి కత్తి పైకెత్తుతాడు)

కన : (కంగారుగా) ఆ! ఆ! ఏదో అప్పుడప్పుడు-అంతే.

వీర : మీ పొలాన పనిచేయటానికి వచ్చే పడుచు పిల్లల్ని యింకా బలవంతం చేస్తున్నావా?

కన : (భయాన్ని అణచుకొంటూ) లేదు. నేనెప్పుడూ అలా చేయలేదు.

వీర : చేయలేదా? పన్నెండు సంవత్సరాలక్రితం మీ పొలాన మాణిక్యం అనే మనిషి వుండేది గుర్తుందా?

కన : (జ్ఞాపకం తెచ్చుకొంటూ) మాణిక్యం! (సంతోషంగా) అవునవును. మాణిక్యం-మా గుమాస్తా వీరయ్య పెళ్లాం! మా పొలాన కొబ్బరికొట్టులో వుండేవారు. ఇప్పుడెక్కడుంది?

వీర : ఏం? నీకు కావాలా?

కన : అబ్బబ్బే! పన్నెండు సంవత్సరాలక్రితం -ఉన్నట్టుండి - ఒక రాత్రి పారిపోయారు. అప్పటినుంచీ మళ్లా కనుపించనేలేదు.

వీర : ఎందుకు పారిపోయారు.

కన : నాకు బాకీపడి—నా అప్పు తీర్చలేక —

వీర : (ఆశ్చర్యంగా-కోపంతో) ఏమిటి? నీకు బాకీపడా? నీ అప్పు తీర్చలేకా? (కత్తి గుండెలకు గురిచూస్తూ ముందుకు వస్తాడు)

కన : (భయంగా వెనక్కు జరుగుతూ) కాదు-కా-దు-

వీర : మరెందుకు పారిపోయారు? చెప్పు!

కన : ఏమో! నాకు తెలియదు!

వీర : (చొక్కా పట్టుకొని కత్తి పైకెత్తి) తెలియదా?

కన : (వణకిపోతూ) తెలుసు-తెలుసు-

వీర : అయితే చెప్పు! ఎందుకు పారిపోయారు?

కన : దాన్ని నేను బలవంతపెట్టేవాడను. నా బాధ పడలేక...

వీర : అవును. అందుకే యిప్పుడు నిన్ను చంపేస్తున్నాను.

కన : ఆ విషయంతో నీకేం సంబంధం?

వీర : నా భార్య విషయంతో నాకు సంబంధం లేదా?

కన : (వింతగా) ఆ! నువ్వు మాణిక్యం మొగుడివా? వీరయ్యవా?

వీర : అవును. నేను వీరయ్యనే!

కన : నేను నమ్మను.

వీర : నీ నమ్మకాలతో నా కవసరంలేదు.

కన : అంత నెమ్మదిగా, అంత అమాయకంగా వుండేవాడవు ఇంత పచ్చి రౌడీగా యెలా మారిపోయావు వీరయ్యా?

వీర : ఇంకా మారతాను. హంతకుడ నవుతాను.

కన : ఎంత మారిపోయావు వీరయ్యా!

వీర : నువ్వే మార్చేశావ్!

కన : నేనా?

వీర : అవును నువ్వే!

కన : నేనేం చేశాను?

వీర : యజమానివైయుండి—అధికార గర్వంతో నిర్దాక్షిణ్యంగా నా హృదయాన్ని గాయపరిచావ్! నేరంలేని శిక్ష మానవుణ్ణి రాక్షసుడుగా మారుస్తుంది. అందుకే ఇలా మారిపోయాను. ఇంకా మారిపోతాను.

కన : నాకు అర్థంకాకుండా మాట్లాడుతున్నావ్!

వీర : అవును. జీవితమే అర్థం కాకుండా వుంది.

కన : నేనేంచేశాను చెప్పవేం?

వీర : చెప్పనా? నీ దగ్గరనున్నంతకాలం నా మాణిక్యాన్ని వశంచేసికోవాలని నానా పాట్లు పడ్డావు. మమ్మల్ని నానా హింసలు పెట్టావు. నీ బాధ పడలేక పట్నం పోదామని బయలుదేరాం! ఇక్కడే యీ వెయిటింగ్ రూమ్‌లో నే ఇలాగే బండి మారటం కోసం వుండగా నా మాణిక్యం హత్య చేయబడ్డది.

కన : అరరే! మాణిక్యం పోయిందా? హరిహరీ!

వీర : నక్క వినయాలు చాలించు కనకాచలం! నా మాణిక్యం పోకపోతే నే నిలామారివుండే వాడనేగాదు. నా మాణిక్యం పోవటానికి నువ్వే కారణం! అందుకే నిన్ను చంపుతున్నాను. జైల్లోవున్న యీ పన్నెండు సంవత్సరాలు నీ మీద పగతో నా మనసంతా అగ్ని గుండంలా మండిపోతూనే వుంది. (కత్తి సవరించుకొంటూ) కనకాచలం! కడసారి దేవుణ్ణి తలుచుకో!

కన : (చటుక్కున కూలబడి) వీరయ్యా! (కాళ్లు పట్టుకొని) వీరయ్యా! నన్ను మన్నించవా వీరయ్యా!

వీర : లాభంలేదు. నిన్ను చంపితేనేగాని నా గుండెలమంట చల్లారదు. లే కనకాచలం! పైకిలే!

కన : వీరయ్యా! నువ్వడిగిందల్లా యిస్తాను. మా అమ్మాయి నిచ్చి పెళ్ళిచేస్తాను. నన్ను విడిచిపెట్టు వీరయ్యా!

వీర : బుద్ధి తక్కువగా మాట్లాడక-లే-కనకాచలం!

కన : నేను లేకపోతే నా సంసారమంతా నాశనమైపోతుంది వీరయ్యా!

వీర : కావలసిందే! నా జీవితాన్ని నువ్వు నాశనం చేయలేదా!

కన : (కాళ్లు గట్టిగా పట్టుకొని యేడుస్తూ) వీరయ్యా! నన్ను చంపితే నీభార్య తిరిగి వస్తుందా! నీ భార్య పోయిందిగదా అని నా భార్య నేడిపిస్తావా వీరయ్యా! (ఏడుస్తాడు.)

వీర : (ఉలిక్కిపడి — వెనక్కుజరిగి—బాధగా) భార్య నేడిపించాలి! (అదేమాటను మరలా మరలా అంటూ ఉద్రేకం పొందుతాడు.)

కన : యౌవనంలో యేదో తెలియక తప్పుచేశాను. మాణిక్యం చచ్చిపోవటం నాకుమాత్రం యిష్టమా ? మాణిక్యాన్ని చంపినవాడిని చంపాలిగాని నన్నెందుకు వీరయ్యా ?

వీర : (పరధ్యానంగా) భార్య నేడిపించాలి! (నిట్టూర్చి) కనకాచలం!

కన : (భయంగా లేస్తుంటాడు.)

వీర : విడిచిపెట్టేస్తున్నాను. వెళ్లిపో!

కన : (అనుమానిస్తూవుంటాడు)

వీర : నిన్నెందుకు విడిచిపెడుతున్నానో తెలుసా?

కన : మాణిక్యాన్ని నేను చంపలేదు కాబట్టి!

వీర : కాదు. నా మాణిక్యాన్ని నువ్వుకూడా యిప్పటికీ ప్రేమిస్తున్నావు కాబట్టి! చూశావా సంఘం నేర్పిన నీచబుద్ధి. మాణిక్యం బ్రతికినన్నాళ్లూ ఆమెను ప్రేమించినందుకేగదా నిన్ను నేను ద్వేషించాను. ఆమె చనిపోగానే ఆమెను ప్రేమిస్తూవున్నందుకే నిన్నే-నే నే—మెచ్చుకొంటున్నాను. ఛీ! ఛీ! ఏమిటి యీ నైజం! వెళ్ళిపో కనకాచలం!

కన : (భయంతో తడబడుతూ వెళ్ళిపోతాడు)

వీర : (కత్తిదాచి చికాకుగా బెంచీ చివర కూర్చుంటాడు) (ప్రాతరకపు సూటు—రంగుమాసిన బూటు — భూతద్దాల కళ్ళజోడుతో—చిన్నసైజు బెడ్డింగ్ హోల్డాలు పట్టుకొని వెంకటపతి వస్తాడు)

వెంక : ఇంక యీ స్టేషను బాగుపడే అవకాశం లేనట్లే! అంతవరకూ కూర్చునే ఆసరా అయినా కనబడదే! (వాచీచూచి) అబ్బా యింకా పావుగంట వుండాలి. ఈ రేవుదాటి వెళ్ళాలంటే యీ అర్థరాత్రి ప్రయాణం యింక తప్పేటట్లులేదు. (హోల్డాలుమీద కూర్చుని) ఇటువంటిచోట హత్యలు జరగటంలో వింతేముంది ? (వీరయ్యనుచూచి) ఎవరది ?

వీర : (వినిపించుకోడు)

వెంక : ఏయ్! ఎవరక్కడ ?

వీర : (ఒకసారి నిర్లక్ష్యంగా చూచి వూరుకొంటాడు.)

వెంక : ఏయ్! నిన్నే !

వీర : ఏం ?

వెంక : (ముఖం చిట్లించి) ఏమిటా సమాధానం ?

వీర : ఏమిటి నీ ప్రశ్న ?

వెంక : ఎవరితో మాట్లాడుతున్నావో తెలుసా.

వీర : నువ్వెవరైతే నాకేం ?

వెంక : నువ్వు—నువ్వు అంటున్నావే!

వీర : అది మామూలే—కావాలంటే నువ్వుకూడా అను.

వెంక : బుద్ధిలేదా?

వీర : నీకు కావాలా?

వెంక : షటప్! రాస్కెల్!

వీర : (చటుక్కున లేచి వస్తూ) రాస్కెల్! అంటే అర్థం నీకు తెలుసా నీ బాబుకు తెలుసా (నిదానించి—గుర్తుపట్టి) ఓహో! ఆంధ్రదేశంలో అఖండప్రజ్ఞావంతులనిఅశేష పేరు ప్రఖ్యాతులతోబాటు లక్షలాది ధనం సంపాదించి అధికార గర్వంతో మాట్లాడుతూవున్న న్యాయాధిపతి మిస్టర్ వెంకటపతిగారా! (వికటంగా నవ్వి) మిస్టర్! అనువుగానిచోట అధికులమనరాదు! మరిచిపోయావా?

వెంక : (ఆశ్చర్యంగా) నన్నెలా ఎరుగుదువు?

వీర : పన్నెండుసంవత్సరాల క్రితం చూశాను.

వెంక : అబ్బా! ఇంకా జ్ఞాపకం వున్నానా?

వీర : చచ్చేవరకూ మరచిపోగలనా నిన్ను?

వెంక : (కోపంగా) అదేమిటి?

వీర : యధార్థం! నేరస్థుణ్ని స్వేచ్ఛగా విడిచిపెట్టి నిరపరాధిని ఉరికంబం యెక్కించే అసత్యమూ గాదు.- అసత్యాలు సత్యాలుగా చెలామణీ అయ్యే న్యాయస్థానమూ గాదు. ఇది వెయిటింగ్ రూమ్ మిస్టర్ వెంకటపతీ!

వెంక : ఇక్కడ నువ్వెందుకున్నావ్.

వీర : నువ్వెందుకున్నావో నేనూ అందుకే!

వెంక : నీవంటివాళ్ళకోసం కాదిది.

వీర : మరి! హంతకుని విడిచిపెట్టి అమాయకుని శిక్షించే అన్యాయమూర్తులకోసమా?

వెంక : అసభ్యంగా మాట్లాడుతున్నావ్!

వీర : అలా మాట్లాడేలాగ చేస్తున్నావ్!

వెంక : మర్యాదగా మాట్లాడడం మంచిది.

వీర : మంచిదే! కాని మర్యాద అంటే యెలా వుంటుంది? మనిషిని రాక్షసిగా మార్చే తప్పుడు తీర్పులా వుంటుందా?

వెంక : అనవసరంగా మాట్లాడకు!

వీర : మాట్లాడితే?

వెంక : పోలీసులను పిలువవలసివస్తుంది.

వీర : (హేళనగా నవ్వి) హుఁ! పోలీసులు! నిజంగా పిలుస్తావా? తమరింకా ఉద్యోగం చేస్తున్నారా?

వెంక : లేదు. రిటైరైనాను.

వీర : అదే మంచిది. లేకపోతే యింకా యెంత మంది నిరపరాధుల్ని శిక్షించేవాడవో!

వెంక : నేనెప్పుడూ అలా చేయలేదు.

వీర : బాగా జ్ఞాపకంవుందా?

వెంక : ఆ!

వీర : పన్నెండుసంవత్సరాలక్రితం ఈవెయిటింగ్ రూమ్‌లో నే భార్యను హత్య చేశాడన్న నేరానికి ఒకడికి పన్నెండు సంవత్సరాల శిక్ష విధించారు జ్ఞాపకముందా?

వెంక : అవును. జ్ఞాపకముంది. ఆ విషయం నేనెన్నటికి మరచిపోలేనుకూడాను.

వీర : ఎందుచేత?

వెంక : భార్యకోసం అతని హృదయం యెంతగా దుఃఖించిందో నే నర్థంచేసికోగలిగాను. అటువంటివాడు భార్యను చంపాడంటే నేను నమ్మలేకుండా వున్నాను.

వీర : మరి మీ రిచ్చిన తీర్పు అన్యాయం కాదా?

వెంక : తీర్పు మాత్రం అన్యాయం గాదు.

వీర : నిజంగా చంపినవాడినే శిక్షించావా? (కోపంగా) ఆమెను భర్తే చంపాడని నమ్మావా?

వెంక : నా వ్యక్తిగత నమ్మకాలతో చట్టానికి సంబంధంలేదు. సాక్ష్యాన్నిబట్టి ఋజువైనట్లు శిక్షించాం. భర్తే చంపినట్లు సాక్ష్యం వచ్చింది. జ్యూరీ అంగీకరించింది. చట్టం శాసించింది.

వీర : ఆ భర్త తాను చంపలేదంటే విన్నావా?

వెంక : అది వినటానికి వీల్లేని విషయం! ఆ సంగతి ముద్దాయి కాకుండా మరొకరు చెప్పవలసింది. అలా జరగలేదు.

వీర : పోనీ—నీ హృదయం చెప్పిన మాటనైనా విన్నావా?

వెంక : నాకు హృదయంకంటే చట్టం ముఖ్యం!

వీర : ఆ చట్టం యిప్పుడు నిన్ను రక్షిస్తుందా? (కత్తితీస్తాడు)

వెంక : (గంభీరంగా) నన్ను చంపుతావా?

వీర : అవును.

వెంక : ఎందుకని?

వెంక : పన్నెండు సంవత్సరాలక్రితం భార్యను చంపాడన్న నేరానికి శిక్షింపబడినవాడను నేనే! ఇవాళనే విడుదలై వస్తున్నాను. యజమానిబాధ పడలేక రంగూన్ పోదామని ఒకనాటి రాత్రి ఈ వెయిటింగ్ రూమ్‌లో నే బండికోసం వుండగా ఒక జూదగాడి మోసంలోపడి నేను దెబ్బలుతిని తెలివితప్పి పడివున్న సమయంలో ఎవడో నా భార్యను నిర్దాక్షిణ్యంగా హత్య చేశాడు. హృదయానికి హృదయమైన నా యిల్లాలిని పోగొట్టుకోవడమే కాకుండా—ఆ యిల్లాల్ని నేనే చంపానన్న అపనిందతోబాటు కఠిన శిక్షను కూడా అనుభవించటమంటే యెంత బాధగా వుంటుందో తెలుసా? కుర్చీలో కూర్చుని కలంతో ప్రాణాలు తీసేటంత సులువుగా వుంటుందా? చెప్పండి న్యాయమూర్తి గారూ! నా ఈ నాశనానికి కారణమైన మిమ్మల నందరను చంపటమే నా ఆశయం! ఆ ఆశతోనే ఈ పన్నెండు సంవత్సరాలు జైల్లో గడిపి బయటకు వచ్చాను. ఏ చట్టాన్ని ఆధారం చేసికొని నన్నింత అన్యాయంగా శిక్షించావో ఆ చట్టం యిప్పుడు నిన్నెలా రక్షించగలదో చూడాలని వుంది. (కత్తి సవరిస్తాడు).

వెంక : చట్టం నన్నిప్పుడు రక్షింపలేకపోవచ్చు. కాని అప్పుడు నేను చట్టానికి బాధ్యుణ్ణి! ఆ తీర్పు—ఆ శిక్ష నే నిచ్చినవి గావు. చట్టం శాసించిన ఉత్తరువులు నేను చదివాను అంతే! ఇప్పుడు నువ్వూ నేనూ సమానులమే! మన హృదయాలు చెప్పినమాట మనం విన వచ్చు. నీలోనూ మానవత్వముంది. నీ హృదయాన్ని అడుగు ఏమంటుందో!

వీర: (బాధగా నిట్టూర్చి) హుఁ! మానవత్వం! మానవుడుగా బ్రతికే నా నెత్తిని అన్యాయంగా అపరాధం రుద్ది రాక్షసుణ్ణి చేసింది నన్నీ చట్టం! పన్నెండు సంవత్సరాలు రాక్షసుడుగా బ్రతికిన నాలో యింకా యెక్కడుంటుంది మానవత్వం?

వెంక : నన్ను చంపటంతో నీ హృదయానికి శాంతి కలుగుతుందంటే చంపు. నా అభ్యంతరం లేదు. నీకూ హృదయముంది. ఆలోచించు.

వీర : (బాధగా గుండెలు పట్టుకొని) వెంకటపతి గారూ!

వెంక : అవును. నీ శిక్షకు పూర్తిగా నేనే కారణమని నీ హృదయం చెపితే-నా రక్తంతో నీ భార్యకు మనశ్శాంతి కలుగుతుందంటే చంపు! సిద్ధంగా వున్నాను.

వీర : (బాధగా-గట్టిగా అరచి) ఆ! నా భార్యకు రక్త తర్పణమా? కాదు కాదు! నా మాణిక్యం రాక్షసిగాదు. మనిషి. పరాయి కష్టాన్నైనా చూచి సహించలేని మానవత్వం గల మనిషి! ఛీ! ఛీ! అటువంటి నా మాణిక్యానికా రక్తదాహం? మాణిక్యం! నీ మీద ప్రేమకొద్దీ-మూర్ఖుడనై నీ కిష్టంలేని కర్మకాండను చేయబోయాను. కానీ దేవతవయ్యావేమో నన్నా పశుకృత్యాన్నుండి తొలగించావు. నన్ను క్షమించు మాణిక్యం! (చేతులలో ముఖం దాచుకొని ఏడుస్తాడు) వెంకటపతి గారూ! వెళ్ళిపొండి! తక్షణం వెళ్ళిపోండి! (హోల్డాలు ఎత్తిపట్టుకొని) ఇప్పటికైనా నేను హంతకుడను కానని విశ్వసించారు. మరచిపోయిన మానవత్వాన్ని తిరిగి జ్ఞాపకం చేశారు. ధన్యవాదాలు. వెళ్లిపొండి! (బయటకు విసిరేసి వెంకటపతిని బయటకు గెంటేస్తాడు) ఏమిటి నాకీ ఆందోళన? అబ్బా! చలి! ఇంతసేపూలేని చలి యిప్పుడెలా వచ్చింది? (చేతులు కట్టుకొని పైకి చూచి చూచి) మాణిక్యం! మాణిక్యం! (కుమిలికుమిలి యేడ్చి ముఖం దాచుకొని బెంచీ చివర కూర్చుంటాడు)

[కొస్సేపయాక శివయ్య వస్తాడు]

శివ : ఏం బాబూ చలిగా వుందా?

వీర : (మాట్లాడడు)

శివ : నా దగ్గర నున్నదల్లా యీ పాతరగ్గే! కప్పుకొంటావా?

వీర : (సాఫీగా) అక్కరలేదు లేవయ్యా!

శివ : ఫరవాలేదు. కప్పుకోవయ్యా! (మీద వేస్తాడు)

వీర : (దాన్ని కదపకుండా వెర్రిగా చూస్తూ వుంటాడు)

శివ : ఆవేశపడకు నాయనా! ఆలోచించకుండా తప్పటడుగులు వేస్తే జీవితాంతం దుఃఖించవలసి వస్తుంది బాబూ!

వీర : వేదాంతమా!

శివ : కాదు బాబూ! నా జీవితానుభవం!

వీర : మాటకుముందు అనుభవమో అనుభవమో అంటున్నావు. ఏమిటా అనుభవం?

శివ : పగవల్ల ఒక్కొక్కప్పుడు ఎంతటి అనర్థాలు జరుగుతాయో కళ్ళారా చూశానయ్యా.

వీర : ఏం జరిగిందో చెప్పవేం?

శివ : చెపుతాను. (నిట్టూర్చి) అసలు నాదీ ఒక పెద్ద కుటుంబమే! భార్యా బిడ్డలతో కాపురం చేసుకొంటున్నవాడినే! చేసిన పాపాన్ని దాచుకోవటానికి మారువేషంతో దూరదేశంలో వుండగా కలరా తగిలి నా కుటుంబమంతా నాశనమైపోయింది. ఆ ఆస్తిని వారసులు ఆక్రమించుకొన్నారు. ఈ స్థితిలో బయటపడి ఫలానా అని చెప్పుకో లేక చేసేదిలేక చివరకిలా బిచ్చమెత్తుకొని జీవిస్తున్నాను. నేను చేసిన మహా నేరానికి యీ శిక్ష కూడా సరిపోదు లేవయ్యా!

వీర : అసలు నువ్వు చేసిందేమిటి? ఆ సంగతి చెప్పవేం?

శివ : ఇరవై సంవత్సరాల క్రితం ఒక అందమైన అమ్మాయి నన్ను ప్రేమించినట్లు నటించి, మోసగించి మరొకడిని పెళ్ళాడింది. దాన్ని చంపాలని పగ పట్టాను. సమయం కోసం యెదురుచూస్తున్నాను. సరిగా యెనిమిది సంవత్సరాలు గడిచాక ఒక నాడు అవకాశం వచ్చింది. బండి మారటానికి కాబోలు కూర్చున్నారు. భర్త బయటకు వెళ్ళాడు. నేను కత్తి కోసం యింటికి వెళ్లాను. కత్తి తెచ్చాను.

వీర : తెచ్చి-చంపేశావా?

శివ : (బాధగా) ఆ! చంపేశాను.

వీర : కోరిక నెరవేరిందన్నమాట!

శివ : లేదు.

వీర : (వింతగా) అదేమిటి?

శివ : నేను చంపింది—నేను చంపవలసిన స్త్రీని గాదు. మరొక స్త్రీని.

వీర : అదెలా జరిగింది?

శివ : నేనింటికి వెళ్ళి కత్తి తెచ్చేలోపులో అసలు వాళ్లు ఏమయ్యారో తెలియదుగానీ ఆ స్థానంలో అటువంటి స్త్రీ మరొకావిడ కూర్చునివుంది. ఆవిడ కూడా ఒంటరిగానే వుండటంతో — ఆ చీకటిలో — ఆ ఆవేశంలో — ఆ ముక్కూ మొగమూ తెలియని పరాయి స్త్రీని చంపేశానయ్యా! (దుఃఖంతో) యీ పాపిష్టి చేతులతోనే యిక్కడే యీ వెయిటింగ్ రూమ్‌లోనే ఒక నిండు ప్రాణాన్ని బలిగొన్నానయ్యా!

వీర : (ఉలిక్కిపడి) ఇక్కడా! యీ వెయిటింగ్ రూమ్‌లోనా?

శివ : (బాధగా) అవును నాయనా! ఈ వెయిటింగ్ రూమ్‌లోనే ఇటువంటి చీకటి సమయంలోనే!

వీర : (తొట్రుపాటుతో) ఎన్ని సంవత్సరాల క్రితం?

శివ : పన్నెండు సంవత్సరాలయ్యింది బాబూ! (రైలు కూత)

వీర : (భయంగా-కంగారుగా-గట్టిగా) ఆ!

శివ : (తెల్లబోయి) ఏమిటది?

వీర : బండి వచ్చేసింది (జేబులు తడుముకొంటూ వుంటాడు)

శివ : ఏమిటి వెదుకుతున్నావ్? (రైలు కూత)

వీర : (కంగారుగా) బండి బయలుదేరుతూ వుంది.

శివ : ఏం? వెళ్లిపోతావా? [బండి బయలుదేరుతున్న ధ్వని]

వీర : అవును ఇదిగో ఈ డబ్బు తీసుకో! పన్నెండు సంవత్సరాలు జైల్లో కష్టపడ్డ దాని ఫలితం! (నోట్లు కట్ట-రగ్గు-బాకు-శివయ్య కాళ్లదగ్గరకు విసిరి వెళ్లిపోతూ వుంటాడు)

శివ : (ఆశ్చర్యంగా) ఏమిటది?

వీర : (వెనక్కు తిరగకుండానే ఆగి) నేనే ఆ చంపబడినదాని భర్తను. నీశిక్ష నేననుభవించి యీవాళనే విడుదలయి వస్తున్నాను (వెళ్లిపోతాడు)

శివ : (అచ్చెరువుతో గట్టిగా) ఆ! నువ్వా!

వీర : (వెళ్లిపోతూ లోపలనుంచే) అవును నేనే! నిన్ను చంపుదామనే వచ్చాను—కానీ— [బండిదూరంగా వెళ్లిపోయిన చప్పుడు].

శివ : (బరువుగా నిట్టూర్చి-నేలమీదనున్న కత్తితీసి) ఈ కత్తితోబాటు నీ హృదయంలోని క్రౌర్య కల్మషాన్ని కూడా విడిచిపెట్టి వెళ్లిపోయావా నాయనా? (ముఖం పైకెత్తి గంభీరంగా చూస్తూ అలాగే నిలుచునివుంటాడు)

[తెర]

కన్నడ సాహిత్య పరిచయము

శ్రీ కె. సుబ్బరామప్ప

తెలుగువారికి సన్నిహితులుగా నుండు కన్నడిగుల సాహిత్యమునుగూర్చి మనము తెలిసికొనుట సముచితము. దక్షిణదేశభాషలలో తమిళము తర్వాత ప్రాచీనమైన భాష కన్నడమే. తెనుగున పదునొకండవ శతాబ్దమున గ్రంథరచన కాగా కన్నడమున తొమ్మిదవ శతాబ్దముననే ప్రారంభమయ్యెను. నృపతుంగుడను రాజు 'కవిరాజ మార్గ'మను వ్యాకరణగ్రంథము నీ కాలమున వ్రాసెను. "ప్రయోగశరణం వ్యాకరణం" అను నానుడి ప్రకారము పరికించితిమేని కన్నడ భాషయు నీ గ్రంథరచనకు పూర్వమే నెలసియుండవచ్చునని యూహించనగును. కన్నడమున ప్రాచీనమైన శాసనములలో హాల్మిడి శాసనము (క్రీ॥ శ॥ 700) శ్రవణబెళగొళశాసనము (క్రీ॥ శ॥ 700) - వీనిని బరిశీలించిన కన్నడనుడియొక్క స్వరూపమును దాని స్వభావమును కొంత తెలియనగును. అప్పటి భాషను హళెగన్నడమని (ప్రాతకన్నడము) చెప్పెదరు. తమిళమునకు కొంత సన్నిహితముగా నుండును. నృపతుంగుడు తన 'కవిరాజమార్గము'న పూర్వ కన్నడ కవులను కొందరిని పేర్కొనెను. శ్రీవిజయ, కవీశ్వర, పండిత, చంద్ర, లోకపాల, మొదలైనవారు కన్నడమున గ్రంథములు వ్రాసి యుండవచ్చును కాని యవియన్నియు నుత్సన్నములు.

పంపయుగము :

ఆంధ్రవాఙ్మయమున కవిత్రయమువంటి ముగ్గురు కవులు కన్నడ సాహిత్యమున రత్నత్రయమను పేరుతో గలరు. పంప, పొన్న, రన్న అను వీరు మిక్కిలి ప్రసిద్ధులైన ప్రాచీనకవులు. సామాన్యముగ కన్నడ సాహిత్యచరిత్రను జైనయుగమని, వీరశైవయుగమని, బ్రాహ్మణయుగమని విభజించుట పరిపాటి. తెనుగున నన్నయభట్టారకు డెటులనో కన్నడమున ఆదికవియని ప్రసిద్ధి జెందినవాడు పంపడు. నృపతుంగుడితని కంటెను ముందుగా కావ్యరచన చేసినను నది కేవలము వ్యాకరణగ్రంథమే యగుటచే సాహిత్యరంగమున దానికి వ్యాప్తి తక్కువ.

తొలుత పంపకవి (క్రీ॥ శ॥ 941) ఆంధ్రదేశమైన వేంగిదేశమున నుండినవాడు. జైనమతావలంబియై కన్నడదేశమున దానికిగల వ్యాప్తిని జూచి యా దేశమునకు వచ్చెనందురు శ్రీ నిడదవోలు వేంకటరావుగారితనిని తెలుగుకవియనియు నీతని తెలుగురచనయని చెప్పబడు నొకటి రెండు పద్యములను తన ఆంధ్ర సాహిత్య చరిత్రలో నుదాహరించియున్నారు. వైదిక మతాభిమానియైన కన్నడకవి నారాయణభట్టునకు గూడ జైనమతము గిట్టక రాజమహేంద్రవరమును జేరికొని నన్నయభట్టునకు భారతరచనయందు సహాయపడెను. మొదట మనకధికముగ దొరకునవి జైనగ్రంథములే. జైనులు తమ తీర్థంకరుల జీవితచరిత్రలను పురాణములుగ రచించియున్నారు. పంపని 'ఆదిపురాణము'న మొదటి తీర్థంకరుడైన వృషభనాథుని చరిత్ర వర్ణింపబడినది. ఈతని 'విక్రమార్జున విజయము' (పంపభారతము) మహాభారతకథను నిరూపించును. ఈ జైనకవులలో పంప, పొన్న, రన్న, నేమిచంద్ర, జన్న, రత్నాకరసిద్ధ మొదలైనవారు ప్రసిద్ధి కెక్కిరి. జైనులలో రామాయణ భారతములును శ్రీకృష్ణునికథయూ గలదు. కాని మనలో ప్రచారమున నున్నకథలకును జైనమతస్థులలో వాడుకగానుండు కథలకును వ్యత్యాసములు గలవు. వీరి రామాయణమున రావణుని సంహరించువాడు రాముడుకాదు లక్ష్మణుడు. పంపకవి తనకు ఆశ్రయదాతయైన వేంగిదేశాధీసుడు అరికేసరి సచ్చరిత్రను మెచ్చికొని యతనిని అర్జునునితో బోల్చి గ్రంథమును వ్రాసెను. అందులకే దానికి విక్రమార్జునవిజయమని పేరిడెను. ఈతని భారతకథాసంవిధానమున మార్పులు గలవు. ద్రౌపది పంచభర్తృక గాక అర్జునుని యేకైక భార్య. కృష్ణునికి వ్యాసభారతమునగల ప్రాధాన్య మిచట లేదు.

పంపకవి యనంతరము రన్నకవి ఖ్యాతిని గడించెను. ఇతడు జాతిలో వైశ్యుడు, వృత్తిలో గాజుల

వాడు, ధర్మాచరణమందు జైనుడు. ఈతని "అజిత తీర్థంకరపురాణము, 'సాహసభీమ విజయము' లేక 'గదాయుద్ధము' మిక్కిలి వ్యాప్తిగాంచిన గ్రంథములు. రన్నని 'గదాయుద్ధము'నకు భీముడే నాయకుడు. దుర్యోధనుడు పురుషకారమే ప్రధానమని యెంచి యుద్ధమొనరించి దుఃఖము లనుభవించి కపటపరిశుద్ధాంతఃకరణుడగును. మొత్తముపై కన్నడసాహిత్యమున రన్నని రసప్రతిపాదన, శైలి, పాత్రపోషణ, ఔచిత్య పరిజ్ఞానము, అర్థోచితమైన పదప్రయోగము, వేరొక ప్రాచీనకవికి లేవని చెప్పెదరు. ఈతని రచనను మన తిక్కన సోమయాజి రచనకు పోల్చవచ్చునని నా యూహ. ఈ రన్నకవికి పోషకుడైన చావుండరాయుడు తాను గ్రంథకర్త యగుటయేగాక జైనమతావలంబియై శ్రవణబెళగొళలో నిర్మింపబడిన బ్రహ్మాండమైన గోమతేశ్వరుని శిలావిగ్రహమును స్థాపించిన వాడట. పొన్నకవి జైనమతాశ్రయమున నే 'శాంతి పురాణము'ను వ్రాసెను. ఈతడు ఆంధ్రదేశమువాడనియు చిత్తూరుజిల్లాలోని పుంగనూరు వాస్తవ్యుడనియు శ్రీ కోరాడ రామకృష్ణయ్యగారు తమ 'భారతి కవితా విమర్శ'లో వ్రాసిరి.

ఈ కాలమున నే నాగవర్మ 'ఛందోంబుధి' 'కావ్యావలోకన', 'కాదంబరి' అను గ్రంథములను వ్రాసెను. ఇతడు సంస్కృత తత్సమ పదములను తక్కువగ నుపయోగించుచు కన్నడపదముల నెక్కువగ వాడెను. 12 వ శతాబ్ది ఆదిభాగమున నాగచంద్రుడను కవి 'రామచంద్రచరిత పురాణము" 'మల్లినాథ పురాణము' అను రెండు గొప్ప కావ్యములను వ్రాసెను. ఈతనికి 'అభినవపంప' అను బిరుదము గలదు. ఇతడు వ్రాసిన జైన రామాయణ కథకును వాల్మీకి రామాయణమునకును కొన్ని భేదములు గలవు. దశరథుడు గావించిన పుత్రకామేష్టినిగాని విశ్వామిత్ర వశిష్ఠాది ఋషుల ప్రస్తావనగాని యెత్తలేదు. ఇతని హనుమంతుడు విమానమెక్కి సముద్రమును దాటునుగాని తానై తానే లంఘించిపోడు. వాలి వైరాగ్యమూని సన్యాసియగును. అతడు రామునిచే గూలెనను ప్రసక్తియే లేదు. సుగ్రీవుని హింసించినది మాయాసుగ్రీవుడు, వాలి కాదు. ఈ మార్పులవలన నాగచంద్రుడు రావణుని పాత్రను ఆదర్శప్రాయముగ చిత్రించియున్నాడు. ఈతని రావణుడు మిక్కిలి యోగ్యుడు, ధర్మపరుడు. నలకూబరుని పత్ని తనను వలచి తన కోరికను చెప్పిపంపగా వలదని వారించి బుద్ధిచెప్పి పంపును. మన, కంకంటి పాపరాజు యొక్క కాముక రావణునివలె గాక ఈతని రావణుడు జితేంద్రియుడు. పరస్త్రీపరాఙ్ముఖుడు. ఈ గ్రంథము లన్నియు కేవలము జైనమతప్రచారమునకై వ్రాయబడినవని చెప్పకయే చెప్పును. జైనమతము నాశ్రయించుటవలన ఆ మతావలంబులైన రాజుల పోషణమున నీ సాహిత్య మభివృద్ధిజెందెను. ఆంధ్రవాఙ్మయరంగమునగూడ సాహిత్యము మతము నాశ్రయించిన ఘట్టము లెన్నియేని గలవు జన్నకవి యశోధరచరిత్ర, అనంతనాథ పురాణము లనెడు రెండుకావ్యములను రచియించెను ఇవియు అహింసను ప్రతిపాదించు గ్రంథములే.

ఈ కాలమందలి సాహిత్యము రాజాస్థానములలో నుండెను. సామాన్యజనులకై కవులు సాహిత్యమును సృష్టించలేదు. సంస్కృతగ్రంథములే వీరికి మూలములు. వానియొక్క అనువాదములే యెక్కువగా బయలుదేరెను. కేవలము సంస్కృతమూలములలోని దీర్ఘసమాసములకు కన్నడప్రత్యయములను చేర్చి వృత్తములను వ్రాయుచు వచ్చిరి.

12 వ శతాబ్దమును కన్నడసాహిత్యచరిత్రలో స్వతంత్రయుగమని చెప్పవచ్చును. సుమారు క్రీ॥ శ॥ 1190 ప్రాంతమునకు ప్రసిద్ధికి వచ్చిన బసవడు కన్నడ సాహిత్యమున కొక నూతనమార్గమును చూపించెను. వేమనపద్యములవలె యితి సూటిగా ప్రచారమును దృష్టియందుంచుకొని చెప్పబడినవి. వీనిని కర్ణాటకమున 'బసవణ్ణన వచనగళు' అని చెప్పెదరు. వీనిని సామాన్యజనులకుగూడ అర్థమగునట్లితడు రచియించెను. కన్నడమున దేశకవిత కీతడు మార్గదర్శి యనవచ్చును. ఈ రచనలయందు దనావశ్యకములైనపదము లుండవు. దీర్ఘసమాసములతోకూడిన సంస్కృత తత్సమ పదము లుండవు వాగాడంబరములేదు. 'వచనగళ సాహిత్య' కన్నడవాఙ్మయమున నొకవిశిష్టతను నిరూపించినది. అనేక 'వచనములు' ఆశుకవిత్వధోరణిలో నుండును. అప్పుడప్పుడు జంగమువారీవచనములను పాడుకొనుచుందురు. బసవని సమకాలికులైన అల్లమప్రభు, సిద్ధరాము, మడివాళ మాచయ్య, అంబిగర చౌడయ్య మొదలైనవారు బసవనివచనములనుబోలినవానిని రచించిరి. స్త్రీలుకూడ కొందఱిట్టిరచనలను గావించిరి. వారిలో అక్కమహాదేవి పేర్కొనదగినది.

ఈ వీరశైవ సాహిత్యమును వ్యాప్తికిదెచ్చిన వారిలో క్రీ॥ శ॥ 1200 ప్రాంతమున హంపీ వాస్తవ్యుడైన హరిహరకవి ముఖ్యుడు. ఈతడు 'గిరిజా కళ్యాణము' కావ్యమును వ్రాసెను. ఈతడు రగళెఛందస్సున శివశరణుల కథలను వ్రాసెను. "రగళెయకవి" యని

ప్రసిద్ధికి వచ్చెను. హంపి హరిహరుని మేనల్లుడును విశిష్టకవియు అయిన రాఘవాంకుడు 'హరిశ్చంద్రకావ్య' 'సిద్ధరామపురాణ', 'సోమనాథచరితె' మొదలైన కావ్యములను షట్పదీఛందస్సున వ్రాసెను. రాఘవాంకుని కావ్యములలో 'హరిశ్చంద్ర కావ్యము' మిక్కిలి ప్రసిద్ధికి వచ్చెను. ఈతని "సంభాషణశైలి" పాఠకులను శ్రోతలను ముగ్ధులను జేయును. ఈతని తర్వాత చామరస, భీమకవి, విరూపాక్ష పండిత, మొదలగు వీరశైవకవు లుదయించిరి. చామరసకవి "ప్రభులింగ లీలె"ను (అల్లమప్రభులీలలు) భీమకవి బసవపురాణమును వ్రాసిరి. మన పాల్కురికి సోమనాథుడు వ్రాసిన బసవపురాణమును చూచి తాను వ్రాసినట్లు భీమకవి చెప్పికొన్నాడు.

కన్నడ కవులలో నత్యంత స్వతంత్రకవి యని పేరుబొందిన కుమారవ్యాసుడు విజయనగరము నేలిన ప్రౌఢదేవరాయలకాలమున (1423-1446) తన అమూల్యమైన కన్నడ భారతమును వ్రాసెను. ఈతడు తాను వ్రాసిన భారతమును గదగ్ నందలి వీరనారాయణస్వామి దేవుని కంకితము గావించెను. ఈతని స్వంతపేరు నారణప్ప. ఈభారతమునకు "గదుగిన భారత" అనియూ పేరు గలదు. ఇతడు మొదటి పది పర్వములను మాత్రము వ్రాసెను. పిమ్మట కృష్ణదేవరాయని కాలమున తిమ్మణ్ణకవి మిగిలిన యెనిమిది పర్వములను వ్రాసెను. కాని కుమారవ్యాస భారతమునకు గల వ్యాప్తి దీనికి లేదు. బ్రాహ్మణమతసంబంధులైన కవులును గ్రంథములును చాల తక్కువ. చరిత్రాత్మకకథాగ్రంథములు గాని మిశ్రమకథారూపములు గాని ఆంధ్రవాఙ్మయమునందువలె కర్ణాటకవాఙ్మయమున నీకాలమున కానుపించవు. అనంతరము బ్రాహ్మణధర్మమునకు సంబంధించిన వైదికకర్మములను ప్రతిపాదించునట్టి కొన్ని సంస్కృతగ్రంథములు భాషాంతరీకరింపబడుటచే నీకొఱత దీరెను. నిత్యాత్మకశుకయోగి భాగవతము ననువదించెను. కుమారవాల్మీకి "తొరవె రామాయణము"ను భామినీ షట్పదీవృత్తములలో వ్రాసెను. లక్ష్మీశుడు జైమినిభారతమును వార్ధకషట్పదిలో రచియించెను. ఈతని రచన మనోహరమైనది. పండితపామరులకుకూడా నర్థమగు శైలిలో నీతడు వ్రాసెను.

సుమారు క్రీ. శ. 1567 ప్రాంతమున గ్రంథరచన గావించిన రత్నాకరవర్ణి పేర్కొనదగినవాడు. ఈతని గ్రంథములలో "భారతదేశ వైభవము" ప్రసిద్ధి జెందినది. ఇదియొక జైన తీర్థంకరుని చరిత్రను వర్ణించు కావ్యము. నవరసభరితమై తత్త్వజ్ఞానభూయిష్ఠమై యొప్పియున్నది.

పదునారవశతాబ్దివేళకు కన్నడనాడున కొందరు హరిదాసు లుద్భవించి పాటలధోరణిలో రచనలు ప్రారంభించిరి. బసవని వచనములు శివునిగూర్చి వర్ణించగా యీ హరిదాసుల పాటలు విష్ణువును కీర్తించెను. వీరిలో పురందరదాసు, కనకదాసు, విజయదాసులు ముఖ్యులు. భగవంతుని భజించి బ్రతుకవలెను. అతడు భక్తవత్సలుడు, ఆపద్బాంధవుడు, అనాథరక్షకుడు, భక్తవశంకరుడని పాటలలో కీర్తించిరి.

"నంబికెట్టవరిల్లవో రంగయ్యన నంబదె కెట్టరె కెడలి" (రంగని నమ్మి చెడినవారూ లేరూ, నమ్మక చెడిపోయేరూ) ఈదాసులు ప్రజలకు వైరాగ్యమును బోధించి వారిని సన్యాసులుగా జేసిరని యొకయపవాదము గలదు. అది సరికాదు. వీరు ఇహజీవనమును తిరస్కరించలేదు. కాని చార్వాకసిద్ధాంతమువలె ఇహలోకజీవనమే పరమావధిగా నెంచి చెడిపోకుడని బోధించిరి. "ఈసబేకు-ఇద్దు జైసబేకు" (సంసారము నీదవలెను-ఈదుతూ దరిజేరవలెను.) అనునది వీరితత్త్వం.

చిక్కదేవరాయని కాలము (1673-1704)

విజయనగర సామ్రాజ్యము నాశమైన పిమ్మట కన్నడనాడునందు చిన్నచిన్న పాలెగాళ్ల రాజ్యములు స్థాపితమగుటతో సాహిత్యరచనయు కుంటువడెను. అనంతరము మైసూరు రాజులకాలమున నది మరల తలయెత్తసాగెను. వైష్ణవమతప్రాబల్యముకూడ సాహిత్యాభివృద్ధికి కారణమైనదని చెప్పవచ్చును.

చిక్కదేవరాయలు, శ్రీకృష్ణదేవరాయనివలె, స్వయముగ కవియు కవిపోషకుడును నై కన్నడసాహిత్యాభివృద్ధికి చేయూత నిచ్చెను. తిరుమలార్య, సింగరార్య, చిక్కపాధ్యాయ అను కవులును హొన్నమ్మ యను కవయిత్రియు నీతని యాశ్రయమున గ్రంథములను రచియించిరి. చిక్కదేవరాయలు స్వయముగ జయదేవుని గీతగోవిందము ననుసరించి "గీతాగోపాల"మును 'చిక్కదేవరాయ బిన్నపం' అను గ్రంథమును వ్రాసెను. లక్ష్మీపతి యను నామాంతముగల చిక్కపాధ్యాయుడనేక గ్రంథములు వ్రాసెను. ఇతడు వ్రాసినన్ని గ్రంథములను ఆనాటికి మఱియొక కన్నడకవి వ్రాసియుండలేదట. రుక్మాంగద చరిత్ర, విష్ణుపురాణము మొదలగు నీతని గ్రంథముల మూలమున వైష్ణవమతోద్ధరణము గావింపబడెను. శ్రీకృష్ణ

దేవరాయలవలె నీ చిక్కదేవరాయలును వైష్ణవమతోద్ధరణకై గ్రంథములు వ్రాయించెను. ఈతని కాలముననే ప్రప్రథమముగ కన్నడభాషయందు నాటకరచన గావింపబడెను. సింగనార్యుడను కవి శ్రీ హర్షుని రత్నావళి ననుసరించి "మిత్రవిందా గోవిందా" అను నాటకమును రచించెను. యక్షగానములుగూడ నీ కాలముననే వాడుకలోనికి వచ్చెను. అప్పటినుండియు యక్షగానరచనయు కన్నడదేశమున వ్యాప్తికి వచ్చెను.

సింగనార్యుని శిష్యురాలైన హొన్నమ్మ యను కవయిత్రి తొలుత చిక్కదేవరాయని యంతఃపురమున నూడిగము సేయుచు కవనశక్తిని ప్రదర్శించుచుండెనట. రాజు ఆమె కళాశక్తిని గుర్తించి గ్రంథమును వ్రాయించెనట. అతని ప్రేరణపై "హదిబదియధర్మ" అను పుస్తకమును వ్రాసెను ఇందులో నీమె పతివ్రతాధర్మములుగల సన్నివేశములను చక్కగ చిత్రించినది. "ఆంధ్రశబ్దచింతామణిని" నన్నయభట్టు సంస్కృతభాషలో రచియించినట్లు కన్నడవ్యాకరణమును భట్టాకళంకుడను కవి "శబ్దానుశాసన" అను పేరిట సంస్కృతభాషలో వ్రాసెను. ఈ కాలముననే కన్నడనాడునందు జనప్రియుడైన "మహాలింగ రంగడు" (రంగనాథుడు) "అనుభవామృత"మను గ్రంథమును భామినీ షట్పదులలో వ్రాసెను. అద్వైతమతమును "సులిద బాళెయ హణ్ణినంతెహ" ("ఒలువబడిన అరటిపండటు") సులభగ్రాహ్యముగ పామరులకుగూడ నర్థమగునట్లు ప్రతిపాదించెను. ఈ అనుభవామృతమును అనంతపురంజిల్లా రాయదుర్గంతాలూకా కలుగోడు కరణం అశ్వత్థరావుగారు తెనుగునకు పరివర్తించినారు. చక్కని అనువాదము.

ఈ చిక్కదేవరాయని దండనాథుడైన కళలె వీరరాజు కన్నడ ఆంధ్ర భాషలలో గ్రంథరచన గావించెను. కన్నడమున "వైద్యసంహితాసారార్ణవ," "వీరరాజోక్తి విలాస" అను వైద్యగ్రంథములను తెనుగున వచనభారతమును వ్రాసెను. వీరరాజపుత్రుడు నంజరాజుగూడ కన్నడమునను తెనుగునను గ్రంథములు వ్రాసెను. 'హాలాస్యమాహాత్మ్య'మును తెలుగునను కన్నడమున మార్కండేయ పురాణము, హరివంశము, కాశీకాండము అను గ్రంథములను వ్రాసెను. చిక్కదేవరాయల కాలమున తెలుగుకవులు కొందరు యక్షగానములు రచియించిరని చెప్పబడుచున్నది. "చిక్కదేవరాయ విలాసము" అను నొక యక్షగాన మున్నట్లు తెలియుచున్నది. ఈతని కుమారుడు కంఠీరవ నరసరాజు (మూకరసు) తెలుగున యక్షగానములు రచియించినాడనియు వానిని శ్రీ నిడదవోలు వెంకటరావుగారు మద్రాసు ఓరియంటల్ లైబ్రరీయందు చూచితిననియు ("*Annals of Oriental Research*") వ్రాసియున్నారు. 1791 సంవత్సరమున చంద్రకవి యను నొక తెలుగుకవి శ్రీ ముమ్మడి కృష్ణరాజేంద్ర ఒడయరు పోషణమున "శ్రీకృష్ణభూపాలీయము" అను వ్యాకరణగ్రంథమును పద్యరూపమున వ్రాసెను. ఇది నన్నయ "ఆంధ్రశబ్ద చింతామణి"కి అనువాదము. దీనిని శ్రీ రాళ్ళపల్లి అనంతకృష్ణశర్మగారి పీఠికతో మైసూరు ప్రభుత్వమువారు ప్రకటించి యున్నారు. (మైసూరు ఓరియంటల్ రీసర్చి లైబ్రరీలో ప్రతులు అమ్మబడును) ఈ రాజు కవిపోషకుడే గాక గ్రంథకర్తయు నగును. "శ్రీ కృష్ణరాజ వాణీవిలాస భారత" "శాకుంతల నాటకద వహీన టీకె" అను గ్రంథములను వ్రాసెను. "ముద్రామంజూష" యను జనప్రియమైన నొక గ్రంథమును కెంపు నారాయణశర్మ యను కవి యీ రాజాశ్రయముననే రచియించెను.

శ్రీ చామరాజ ఒడెయర్ కాలమున అనేక సంస్కృత నాటకములు కన్నడమునకు భాషాంతరీకరింపబడెను. అభినవకాళిదాస బిరుదాంకితుడయిన శ్రీబసవప్పశాస్త్రిగారు శాకుంతలం మొదలైన నాటకములను దమయంతీస్వయంవర మదిగాగల కావ్యములను వ్రాసిరి. ఈతనిని ఆంధ్ర వాఙ్మయమున కీ॥ శే॥ వేదం వేంకటరాయ శాస్త్రిగారికి పోల్చవచ్చును. ఈ శతాబ్దాంతమున పేరొందదగిన కవి "ముద్దణ". ఈతని అసలు పేరు నంజళికెయ లక్ష్మీనారణప్ప. హళగన్నడమున "రామాశ్వమేధ" మను హాస్యరసభరిత మయిన గ్రంథమును రచియించి కన్నడిగుల మెప్పును వడసెను.

రాజాశ్రయముల నపేక్షింపక తమ్ము మెచ్చికొన్నను సరే నిందించినను సరే యని ఫలాపేక్ష లేక కొందరు జనప్రియులైన కవులు బయలుదేరి సామాన్యజనుల సుఖదుఃఖములను కష్టనిష్ఠురములను వర్ణించి కవనము లల్లిరి. ఇవి యుద్గ్రంథములనే చూచి మెచ్చికొను వారి చెంతకు వచ్చునవి కావు. కాని జనసామా

న్యము విని సంతోషించి ఆదరించునట్టివి. వీనిలో నిజమైన జీవితసౌందర్యమును నిత్యజీవనవిమర్శలును నిమిడియున్నవి. ఇవి లావణులను నొక మెట్టున రచింపబడినట్టివి. "టిప్పుసుల్తాన్ లావణి", "సర్జప్ప నాయకన లావణి" మొదలైనవి ప్రఖ్యాతములు. జనపద సాహిత్యమున ఇవి మేల్బంతులు. ఉదాహరణముగ కొన్నింటిని చూడుడు :—

1. "గంజీయ కుడిదరూ గండన మనెలేస"
   (గంజి తాగినా మగనిల్లే లెస్స)
2. "తవరూరు దారిలి కల్లిల్ల ముళ్లిల్ల"
   (పుట్టినింటికి పోయే దారిలో రాళ్లూ లేవూ ముళ్లూ లేవు)
3. "బాలకరిల్లద బాలీద్యాతర జన్మ
   బాడిగి ఎత్తు దుడిద్హాంగ"
   (పిల్లలు లేని జన్మ ఎందుకు? బాడిగ యెద్దు సేద్యం చేసినట్టు)
4. తాయిల్ద తవరీగె హోగదిరు ననమంవ! నీరిల్ద కెరెగె కరబందు"
   (తల్లిలేని పుట్టినింటికిపోతే నీరులేని చెరువుకు పోయినట్టే)

ఇటువంటి పద్యాలకు ఎవరి వ్యాఖ్యానము అవసరములేదు. భాష మిక్కిలి సులభము. చెప్పినట్టి విషయములా జనుల నిత్యజీవితానికి సంబంధించినట్టివి. సహజముగ వచ్చు అలంకారములకు కొఱతయే లేదు.

సర్వజ్ఞుడను కవి త్రిపదులలో మన వేమన్నవలె పాడుకొనుచు నూరూర తిరిగి తన సందేశమును పామర జనమునకు అందించినాడు. ఇత డేకాలపువాడైనదియు నింకను నిర్ణయించబడలేదు. కొందఱు వేమన సమకాలికు డందురు. కాని యిదమిత్థమని తేల్చలేదు. "వేమన — సర్వజ్ఞ సంభాషణ" మను నొక పుస్తకమును కన్నడ భాషలో ప్రకటించియున్నారు-అందులో వేమన పద్యములకు సుమారుగ సరియైన యర్థములిచ్చు సర్వజ్ఞుని వచనము లీయబడినవి. సర్వజ్ఞుడు, "కుంతల్లి నింతల్లి పదగళు హేళువ సంప్రదాయదవను" (అనగ కూచున్నచోటే నిల్చున్నచోటే సూక్తులను ఏకరువు పెట్టే సంప్రదాయానికి చేరినవాడు) అని కన్నడ దేశమున ప్రసిద్ధి. ఆంధ్రదేశమున వేమనపద్యాలవలె కన్నడనాడున అతి బాహుళ్యముగా ప్రజాభిమానమును చూఱగొన్న వైరాగ్యకవి సర్వజ్ఞుడు.

20 వ శతాబ్దమున ఆధునిక కన్నడరచన ప్రారంభమాయెను. ప్రాచీనసాహిత్యములందు సంస్కృతప్రభావమును చూచితిమేని నేటి కన్నడ సాహిత్యమును (ఆంధ్ర వాఙ్మయమునందువలె) ఆంగ్ల ప్రభావమును పాశ్చాత్యపోకడలును చూడవచ్చును. జీవితచరిత్రలు, నవలలు, చిన్నకథలు, ప్రహసనములు, భావగీతికలు మొదలైన క్రొత్తపద్ధతులను రచయితలు అవలంబించి గ్రంథములు వ్రాయుట ప్రారంభించిరి. వైజ్ఞానికవిషయములనుగూర్చియు గ్రంథములు రచియింపబడుచున్నవి. వృత్తములను, కందములను, త్రిపదులను, షట్పదులను విడిచి క్రొంగొత్త ప్రాసములతో కవిత్వము నల్లుచు పుస్తకములు వ్రాసి ప్రకటించుచున్నారు. ఇంకొకవైపున పురాతన గ్రంథములను సంగ్రహించి ప్రకటించు కార్యమును కొందఱు చేయుచున్నారు. ఆధునిక కవులలోను రచయితలలోను శ్రీయుత కీ॥ శే॥ టి పి. కైలాసం, కీ॥ శే॥ బి. యం. శ్రీకంఠయ్య, శ్రీయుత కె. వి. పుట్టప్ప (*కు. వెం. పు)

శ్రీ డి. వి. గుండప్ప, బేంద్రి,రం. శ్రీ. ముగళి, వి. సీతారామయ్య, శివరామకారంత, దేవుడు నరసింహశాస్త్రి, అ. న. కృష్ణరాయ, త. రా. సుబ్బరామ మొదలైనవారు పేర్కొనదగినవారు.

---

* వీరి "రామాయణదర్శనం" అను గ్రంథానికి కేంద్రప్రభుత్వమువారు కన్నడమున నిటీవల ప్రకటింపబడిన గ్రంథాలలో నుత్తమమైనదని యెంచి రు 5000 పారితోషికము నిచ్చిరి. వీరు మైసూరు విశ్వవిద్యాలయమున కన్నడభాషశాఖాధ్యక్షులు, మహారాజాకళాశాల ప్రిన్సిపాలు.

శ్రావణమేఘాలు

శ్రీ పురాణం సూర్యప్రకాశరావు
శ్రీ కొమ్మూరి వేణుగోపాలరావు

ఇల్లు మార్చి రెండురోజులైనా కాకుండానే ఇరుగు పొరుగు అమ్మలక్కలంతా మా సరస్వతికి పరిచయస్తులైపోయారు. నాకుమటుకు ఏ ఇరుగింటాయన పొరుగింటాయన జోస్తీ కలవలేదు. పదింటిదాకా ఉదయం కిటికీవారగా కూర్చుని ఏ పుస్తకమో చదువుకోవటం, గడియారం పదీ కొట్టగానే నాలుగు మెతుకులు కతికి ఆఫీసుకుపోవటం, మళ్ళీ సాయంత్రం ఇంటిముఖం చూస్తే అప్పుడిక ఓపికుంటే అలా షికారుకుపోవటం, లేకుంటే సరస్వతి ఎదురుగుండా కూర్చుని ఆమె చేసే ప్రతిపనినీ వంకలుపెడుతూ ఆమె కోపగించుకుంటే అనునయిస్తూ ఇలా కాలం గడుపుకోవటం జరుగుతోంది.

"ఉంటే ఆఫీసు, లేకుంటే ఇల్లూ ఈ రెండూ తప్పించి మీకు..." చెప్పున సరస్వతి మాటకు అడ్డుపడుతూ "నువ్వనేది బోధపడింది. మొగవాడు తిరక్క చెడ్డాడంటావు. అంతేగా?" అన్నాను.

"నన్ను చూడండి, ఎంత సులువుగా కాలం గడుపుకుంటానో."

సరస్వతి చెప్పింది నిజమే. ఎటువంటి పరిస్థితుల్లోనైనా, ఎటువంటి పరిసరాల్లోనైనా ఇట్టేఇమిడిపోగలిగే శక్తి ఆడవాళ్ళకుంది. ఆ నేర్పు మొగవాడిలో లేదు. వచ్చి రెండురోజులైనా కాకుండానే అప్పుడే ఇరుగింటి పొరుగింటి వాళ్ళ అట్టుపుట్టుఅనవాళ్లన్నీ తెలుసుకోవటమే కాకుండా వాళ్ళందరి హృదయాల్లోనూ తను కొంతభాగం పంచుకుని తనహృదయంలో వాళ్లందరికీ చోటు ఇవ్వగలిగింది.

వచ్చిన మర్నాడే "మాశారా పాపం! మన పొరుగింటి సుందరమ్మగారు లేరూ, ఆవిడెవరో తెలుసా?" అంది సరస్వతి ఆశ్చర్యంగా.

"తెలియదు. ఎవరేమిటి?"

"సుప్రసిద్ధ సంగీత విద్వాంసుడు సుబ్రహ్మణ్యం పేరు ఎరగరూటండీ. ఆయన పాటకచ్చేరీలు అనేకమార్లు విన్నాం."

"అవును. అయితే నువ్వనేదేమిటి?"

"ఆవిడ భర్తట ఆయన."

"చాలా అదృష్టవంతురాలు అటువంటి కీర్తిమంతుని భార్య మన పొరుగున ఉండటం మన అదృష్టం!"

"మీదంతా వెటకారం. ఎంత పెద్ద పేరు మోసినవాడయితే మటుకు నీతి లేకపోయింతర్వాత ఎందుకొచ్చిన పేరు. ఛీ!" కిటికీలోంచి అవతలికి ఉమ్మేసింది సరస్వతి.

"ఇంతకీ ఏమిటో పూర్తిగా చెప్పకుండానే పోతావేం?"

నన్ను గొప్ప సస్పెన్సులో పడేసి సరస్వతి వంటగది పొగలో అదృశ్యమైపోయింది.

సాయంత్రం మళ్ళీ తనే ఆ ప్రస్తావన తీసుకొచ్చింది. "ఉత్తి త్రాగుబోతుట. ఏ ఆరు నెల్లకో, అయిదునెల్లకో ఓమారు వస్తూంటాట్ట, సంపాదించిన డబ్బంతా పాడుచేస్తున్నాట్ట"—ఇదీ సరస్వతి చెప్పిన విషయం.

"అయితే మరి ఆవిడ సంసారం ఎలా గడుస్తున్నట్టు?"

"మనిషి చాలా తెలివైందిలెండి. పుట్టింటినించి తెచ్చుకున్న నగానట్రా ఉంటే అది కాస్తా భద్రంగా దాచుకుని వాడిచేత ఎన్ని తిట్లుతిన్నా ఎన్ని దెబ్బలు తిన్నా సహించి, ఆ నగలు అమ్ముకుని కాస్త పొలం పుట్రా కొనుక్కుని అలా కాలక్షేపం చేస్తోంది. వడ్డీ వ్యాపారంకూడా చేస్తూంటుంది. ఆ కాస్త ఆధారం అయినా లేకపోతే ఆవిడ బ్రతుకు ఏమయేదో ఆలోచించండి"—సరస్వతి ఓమారు కళ్లు తుడుచుకుంది.

"ఇలా జాలిదల్చటం ప్రారంభిస్తే నీ కన్నీరుకి అంతే ఉండదు."

"కేవలం ఆమె ఒక్కతెగురించే కాదు నే బాధపడుతుంట."

"మరెవరిగురించి?" అన్నాను.

సరస్వతి తీవ్రమైన ఆలోచనలో మునిగిపోయింది. మాట్లాట్టంలేదు. ఇవాళ సరస్వతి మహా

ఉత్సాహంగా కనుపిస్తోంది. కారణం నేను ఊహించలేకపోయాను. అడిగనూ లేదు. భోజనం చేస్తుంటే ఆమే చెప్పుకొచ్చింది. నేను క్షణం నివ్వెరపోయాను.

"నిన్న ఒకావిడ్ని గురించి చెప్పానా, ఇవాళ మరొకరిగురించి చెబుతాను వినండి. మన ఇంటి వరసలో రెండిళ్ళ అవతల ఉన్నవాళ్లు ఇవాళ ఉదయం మన పక్క ఇంట్లోకి మారారు. రాగానే ఇంటాయన ఇంటావిడ చేతి దెబ్బలు ఒకటి రెండు తినేసాడు."

"అదేమిటి ?"

సరస్వతి పగలబడి నవ్వేసింది. ఆనవ్వు వెనకాల నమిలిమింగెయ్యాలన్నంత కసికూడా వ్యక్తంఅయింది. ఏదో తృప్తి! నాకర్థం అయింది.

"నీ ధోరణి చాలా అన్యాయంగా ఉంది."

"ఏమీ అన్యాయం లేదు ఈ దేశంలో ఆడాళ్ళంతా అలాంటివాళ్లయిపోతే ఎంత బాగుండును అనిపించింది నాకు."

"ఎంత అహం !" నాలో నేను అనుకున్నాను. "నువ్వు కోరే స్త్రీస్వాతంత్ర్యం ఇటువంటిదేనా ఏమిటి ?"

సరస్వతి కొంత ఉద్రేకాన్ని శాంతింపచేసుకుంది కాబోలు సిగ్గుపడుతున్నట్టుగా కనిపించి తల వంచుకుంది. "మనిషి సిగ్గుపట్టం మరిచిపోలేనంత కాలం భవిష్యత్తుమీద కొంత ఆశ కలిగి ఉండటానికి అవకాశం లేకపోలేదన్నమాట. చేసింది తప్పయితే పశ్చాత్తాప పడటంమాట అలాగుంచి తప్పుని గుర్తించగలిగే సంస్కారంకూడా మా మగజాతిలో లేదు. అందులో స్త్రీవిషయం అయితే ఇక చెప్పనక్కర్లేదు. ఈ యినప పాదాలు ఇలా ఎంతకాలం నిర్దాక్షిణ్యంగా కసను తొక్కుతాయో !"

సరస్వతి మళ్ళీ ముఖంలో నవ్వు మాయం చేసుకుంది. చాలా తీవ్రంగా ఆలోచనలో పడిపోయింది. ఓసారి బరువుగా నిట్టూర్చింది. జుట్టులోకి వేళ్ళు పోనిచ్చి చిరాగ్గా రేపుకుంది. నుదుటిమీద చెమటపట్టి కుంకుమ కరిగి ముఖాన్ని కొంత భీభత్సం చేసింది. లోకంలోని స్త్రీత్వమంతా ఒక్కరూపం ధరించి పగబట్టి బుసలు కొడుతూ విరుచుకు పడుతోందా అనిపించింది.

సరస్వతి చురుకయిన మెదడు ఎంత నిశితంగానైనా యోచనలు చేస్తుంది. ఎంత లోతులకైనా ఆమె దృష్టి ప్రసరించగలదు. ఏ కోణంలోనుంచైనా పరిశీలించగలదు. వయస్సు మటుకు పాతికేళ్ళే. అప్పుడప్పుడు అంటూంటుంది. "నా ఆలోచనలూ, మాటలు చాలామందికి రుచించవు. మొగవాళ్లమాట అలాగుంచి ఆడవాళ్లకూడా కష్టంగానే ఉంటాయి" అని.

నేననేవాడ్ని, "అదే నీకు మరీ జాలి కలిగిస్తూంటుంది కదూ" అని.

అవు నన్నట్టుగా తల ఊపుతుంది సరస్వతి. "నేనూ మనిషినేగా. నాలోనూ ఆలోచనని చంపేసే ఆవేశం అప్పుడప్పుడు పశువును చేస్తుంది" అంది ఓమూగా.

"ఏం ?"

"నా సానుభూతిలోకూడా దారుణం అయిన పక్షపాతం లేదూ ?"

"ఏమీ లేదు" అన్నాను ఖచ్చితంగా నే.

"ఈ క్షణంలో నాకలా కనిపించటంలా. స్త్రీ విషయంలో నీకు అపారమయిన సానుభూతి ఉండొచ్చు. పూనుకుని కొంత త్యాగానికి నువ్వు సిద్ధపడొచ్చు. కానీ నువ్వు చేసే ప్రతి పనినీ భిన్నాభిన్నం చేసేసి నీ ప్రయత్నాన్ని ఆ స్త్రీయే భగ్నం చేసి విజయగర్వంతో వికటాట్టహాసం చేస్తుంది. వంటగది గుమ్మందాటి బయట ప్రపంచాన్ని చూడలేని ప్రతి స్త్రీ ఇప్పుడదే పనే చేస్తోంది. నవ్వుతూనే మగవాడు తన చుట్టూ కట్టే రాతిగోడల్లో తన సహకారం కూడా పూర్తిగా లభిస్తోంది. ఈ ఆడవాళ్లంతా ఒళ్లు తెలియకుండా తాగేసి తలగోడకేసి కొట్టుకునే పిచ్చివాళ్లు. తాగి రోడ్డువార మురుగుకాలవలో పడి దొర్లుతూ "అబ్బ! ఎంత హాయిగా ఉంది" అనుకుంటూ గొంతుకత్తి పాడుకునేవాడ్ని చూశాను. తాగి రోడ్డుమీద దుమ్ము ముఖాన్ని పూసుకుని "ఫేసు పౌడరు రాసుకున్నాను. అందంగా లేనూ" అని నన్నడిగాడొకడు. తాగి ఇంటికి నిప్పంటించుకుని ఆ వలయాన్ని చూస్తూ పగలబడి నవ్వుతూ ఆర్పడానికి వచ్చిన వాళ్ళతో "ఆగవయ్యా చలి కాచుకోనీ" అనే వాడ్ని చూశాను. ఇంతకంటె మెరుగైన స్థితిలో ఏమీ స్త్రీ జాతిలేదు. వాళ్ళ అజ్ఞానానికి జాలి చూపిస్తున్న నేను మొగవాళ్ళవిషయంలో కూడా సానుభూతి లేకపోవటం దారుణంగా ఉందేమో?"

"ఎందుకో?"

"వాళ్లూ అజ్ఞానులేగా."

"నిన్నెలా అర్థం చేసుకోవాలో నాకు బోధపట్టంలేదు. స్వజాత్యాభిమానం కలవాడ్నయితే నేనన వలసినమాటది. నువ్వే అనేశావు. నన్ను నిమిత్తమాత్రుడ్ని చేసి రెండువైపుల్నించి వాదించుకుని నిర్ణయాలు చేసేస్తున్నావు".

సరస్వతి ముఖంలో నవ్వు తుఫాను వెలిసింతర్వాత కాసే నీరెండలాగుంది. ఆఫీసుకు పోతుంటే గుమ్మందగ్గర నిలబడి "పెందరాళే వచ్చేయండి" అంది.

తల ఊపి వీధిలోకొచ్చి పడ్డాను. ఇంటి ఎదురుగ్గా ఉన్న పెంకుటిల్లు తలుపులు తెరిచి ఉన్నాయి. ఉదయంకూడా తాళం వేసే ఉంది. నే వచ్చినప్పట్నించి ఆ యిల్లు అలా జనశూన్యంగానే ఉంది. నడికప్పుమీద అక్కడక్కడ కొన్ని పెంకులుపోయాయి. కిటికీ రెక్కలు పగిలిపోయి మేకులు ఊడిపోయి వేళ్ళాడుతున్నాయి. బీటలు తీసిన అరుగుమీదా, గోడమీదా గజం ఎత్తుదాక పెరిగిన మర్రిమొక్కల్ని పదిహేనేళ్ల కుర్రాడు శక్తినంతా కేంద్రీకరించి పీకుతున్నాడు. ఏళ్ళ తరబడి, కనిపెట్టుకుని ఉండేవాళ్లు లేక చివికి జీర్ణించిపోయిన ఆ కొంప, ఏ మాత్రం జనవాసయోగ్యం కాని ఆ కొంప, కొందరికి నిలవనీడ అయిందంటే ఆ పంచని చేరినవాళ్ళ చరిత్ర తప్పకుండా సరస్వతి జాబితాలోకి ఎక్కిపోయిందన్నమాటే. సందేహం లేదు సాయంత్రం ఇంటికిరాగానే మనసుని ఉద్రేకపరిచే మరికొన్ని గాథలు నా చెవిని పడతాయి ఎంతసేపూ ఆ గాథలు వింటూండటమేనా చెయ్యగలిగిందేమైనా ఉందా?” అనిపిస్తూంటుంది నాకు.

పోస్టుమనిషి ఎదురుపడి కవరు చేతిలో పెట్టాడు పైన దస్తూరీనిబట్టి ఆ ఉత్తరం ఎక్కడ్నించి వచ్చిందో పోల్చుకున్న నేను చదవకుండానే జేబులో కుక్కేశాను. దూరంగా పది గంటలు వినిపించాయి. రోడ్డుమీద జనం పల్చగానే ఉన్నారు. స్టేషన్లో రైలు వచ్చి అప్పుడే ఆగింది బజారంతా ఒక్కసారి ప్రయాణీకులతో ఇరకాటం అయిపోయింది. అందరి ముఖాలు పరీక్షిస్తున్నాను. ఎందుకో? కిళ్ళీ కొట్టువాడు ఇచ్చిన చిల్లర డబ్బులు జేబులో వేసుకుని మళ్ళీ రోడ్డుమీద కొచ్చాను.

మధ్యాహ్నం విశ్రాంతిసమయంలో జేబులో కవరుసంగతి జ్ఞప్తికి వచ్చింది తీసి చదివాను నాన్న రాశారు.

“అబ్బాయీ,

నిన్ను ఆశీర్వదిస్తున్నాను. నీకు ఆశ్చర్యం కలగొచ్చు ఇలా రాస్తుంటే. కాని గత్యంతరం లేకపోయింది. నా మానాభిమానాన్ని చంపుకునే ఈ ఉత్తరం రాస్తున్నాను. దేముడు దయదల్చి నా ఉద్దేశం నెరవేరితే నేను లోకంలో తలెత్తుకుని తిరగలేనని నాకు తెలుసు. అయినా బెంగతో కుళ్ళిపోయి మంచం పట్టిన నీ తల్లికోసమే ఈ ఉత్తరం రాస్తున్నాను. ఆమె కోరిక తీర్చాలనే ఇలా సాహసించాను. ఇప్పటికి నెల్లాళ్ళయింది. మరీ నీరసించిపోయింది. ఎముకల పుట్ట. మంచంమీద పడుకుంటే ఆ దృశ్యం చూట్టానికి హృదయవిదారకంగా ఉంటుంది. నీ గురించే పలవరిస్తోంది ఒకటేదగ్గు. నిన్న కొద్దిగా తెరిపిచ్చింది. నిన్ను చూడాలంటూ మరీమరీ చెప్పింది.

నువ్వు చేసినపని ఈ జన్మలో కలవకుండా మన సంబంధాన్ని నిర్దాక్షిణ్యంగా తెంపివేసినా, నా కోసం కాకుండా నీ తల్లికోసం మళ్ళీ ముళ్ళువెయ్యాలని నా తాపత్రయం నా మాట తీసిపారెయ్యకు నువ్వు వ్యామోహంతో చేసినపని క్షమించతగినది కాకపోయినా నేను క్షమిస్తున్నాను. కులంకాని దాని మెళ్ళో తాళికట్టినంతమాత్రాన అది భార్య అయిపోతుందా. అయినా నీలాంటివాళ్ళనే జీవితపర్యంతం అంటిపెట్టుకుని ఉండాలనే సిద్ధాంతానికి వాళ్ళు కట్టుబడి ఉంటారా? అంతా మోసం! అంతగా కాదూ కూడదంటే నాలుగైదు వందలు డబ్బు పడేద్దాం. దానిదారి అది చూసుకుంటుంది. నువ్వు నా మాట విని ఒచ్చేసెయ్యి. మళ్ళీ పెళ్ళి చేసుకోవాలంటే నీకు పిల్లనెవరిస్తారనే సంకోచం నీకక్కర్లేదు. అందుకు అన్నీ సిద్ధంచేసి ఉంచాను. నీకేం! నువ్వు మొగాడివి. ఇవన్నీ కేవలం నా అభిప్రాయాలే కాదు. అమ్మకూడా ఇలాగే అంది నిన్న. నా కోసం కాకపోయినా అమ్మకోసమయినా నువ్వీపని చెయ్యాక తప్పదు. తర్వాత ఏమనుకున్నా లాభంలేదు. నా కోరిక మన్నించి నీ తల్లిని దక్కించుకోగలవనే విశ్వాసంతో ఎదురుచూస్తూంటాను.”

అంటూ ముగించాడు ఉత్తరం. హృదయాంతరాళంలో ఎక్కడో, ఏ మూలనో రేగిన తుఫాను చిలికిచిలికి గాలివానయి నా మనసంతా అల్లకల్లోలం చేసిపారేసింది. శరీరమంతా వ్యాపించింది. రెండు తీవ్రమయినశక్తులమధ్య మనసు రణరంగమైపోయింది. మార్గాంతరంకోసం యోచించి నిర్ణయానికొచ్చే వ్యవధానమూ లేదు. అటు తల్లిమీద ఏ మాత్రం అభిమానమున్నా నన్ను చెయ్యమని తండ్రి ప్రోత్సహిస్తున్న అకృత్యం దారుణమైంది. సరస్వతి నా హృదయంలో భాగం. ఆ భాగం అప్పుడే తనవంతు వాదాన్ని, బలాన్ని, కూడదీసుకుని సిద్ధం చేసుకుంటోంది. ఏమిటి చెయ్యటం? ఎలా ఈ ఉపద్రవాన్నించి బయటపట్టం. అటు తల్లిని రక్షించాలనే పట్టుదల ఎంత తీవ్రంగా అలుముకుంటుందో అందుకోసం మరో జీవితాన్ని నాశనం చేయ్యాలనే తలంపుకూడా నా మనసు దరిదాపులకి రాలేకపోతోంది. నిలువెత్తు ధనం పోసినా సరస్వతి నన్ను వదులుకోనిమాట నిజమే కాని అలా పోవాలనే తలంపుకే నాలో చోటు లేదు. నా కోసం ఆమె చేసిన త్యాగంకంటె ఆమె కోసం నే చేసిన త్యాగం ఏ మాత్రమూ గొప్పది కాదు. ఆమెను వదులుకుని నేను మరో వ్యక్తికి నా హృదయంలో చోటు ఇవ్వలేనట్టే ఆమె తన హృద

యాన్ని నాతో తప్పించి మరొకరితో పంచుకోలేను. అమ్మని వదులుకోనా? సరస్వతిని వదులుకోనా? ఏ ఒక్కరి పక్షం వహించినా మరొకర్ని వదులుకోవల్సిందే. చివరికి నిర్లిప్తంగా ఉన్నా జరిగేదదే.

మధ్యాహ్నం సెలవుపెట్టి ఇంటికి చక్కా వచ్చేశాను. పెంకుటింట్లోకి కొత్తగా వచ్చినవాళ్ళు వీధి గుమ్మంలో కూర్చుని వచ్చేపోయేవాళ్ళకేసి చూస్తున్నారు. వాళ్ళమధ్య ఓ నడివయస్సు ఆవిడ కూడా ఉంది. మిగతావాళ్ళంతా పిల్లలు. బహుశః ఆవిడే ఆయింటికి పెద్దదిక్కు అయి ఉంటుంది. లోకం దృష్టిలో అమంగళి. అలా అమాయకంగా చూస్తూ కూచుంది. ఆమె ఒడిలో పసిగుడ్డు! తలమీద వెనక్కి జారిన ముసుగుని ముందుకు లాక్కోవటంలో ఆమె ఇంకా బాగా అలవాటు పడలేదు. ఇటీవలే అనాథ అయి ఉంటుంది

గుమ్మంలో సరస్వతి ఎదురుచూస్తూనే ఉంది. ఆమెను చూస్తుంటే నా మనస్సు అదోలా అయిపోతోంది. పోనీ ఆమెతోనే సంప్రదిస్తే ఏమంటుందో? ఎటువంటి సలహా ఇస్తుందో?

చెప్పలేక చెప్పాను. "ఇవాళ ఉత్తరం వచ్చిం"దని.

"ఎవరు రాశారు?"

"నాన్న"—ఆమె ముఖం వివర్ణమై పోయింది. బాగా సన్నిహితంగా వచ్చేసి రెండు చేతులూ పట్టుకుని ఆత్రుతగా నా ముఖంలోకి చూస్తూ "మిమ్మల్నింతగా కృంగతీసిన ఆ ఉత్తరంలో విశేషాలు నేను వినొచ్చునా?" అంటూ ప్రాధేయపూర్వకంగా అడిగింది.

"నువ్వెందుకంతగా గాభరా పడతావు సరస్వతీ."

"ఏమో! నా అదృష్టం ఎలా వుందో."

"నీ కేమీ భయంలేదు సరస్వతీ. నా గురించి ఆలోచించుకుంటే నే అంతా అయోమయంగా ఉంది" అని నా జేబులో ఉత్తరం ఆమె చేతిలో పెట్టాను. ఈ ఉత్తరం చదివి నువ్వు నా తల్లిదండ్రుల్ని ఎంతగా ఏవగించుకుంటావో నాకు తెలుసు. అయినా నీకు చదవమని ఇస్తున్నాను. నువ్వు నా పరిస్థితిని బాగా అర్థం చేసుకోగలవనుకుంటాను."

తలుపుకు చారబడే ఆ ఉత్తరం ఆద్యంతం సరస్వతి చదివింది. ఆమె ముఖంలోకే చూస్తూ నిలబడ్డాను. ఏ భావమూ లేదు. నన్ను గట్టిగా హృదయానికి హత్తుకుంటూ "మీ రే నిర్ణయానికొచ్చారు?" అంది.

నేను తలవంచుకున్నాను నిరుత్తరంగా. తలెత్తేసరికి ఆమె కళ్ళలో దుర్భరమైనబాధ వ్యక్తంఅయింది. అశ్రుపూరితాలయిన ఆ కళ్లని నాకు చూపించటం ఇష్టంలేక కాబోలు ముఖం పక్కకి తిప్పుకుని "అయితే ప్రయాణం ఎప్పుడు నిశ్చయించుకున్నారు?" అంది.

"నీ ఉద్దేశం ఏమిటో చెప్పు"

"నే నేమీ చెప్పను; చెప్పలేను; మీరేం చేసినా నే సహించటానికి వెనుకాడను. మీ పరిస్థితి నాకు అర్థం అయింది."

"నువ్వూ నన్ను నిర్దాక్షిణ్యంగా బాధపెడతావా సరస్వతీ?"

"మీరేం చేసినా నేను సహిస్తానంటున్నాగా, నే నేమీ బాధపెట్టటం లేదుగా."

"నీతో సంప్రదిస్తే మరో మార్గాంతరం ఏదైనా కనిపిస్తుందేమో అనుకున్నాను."

సరస్వతి ఏమాటా చెప్పకుండా నే వంటగదిలోకి వెళ్ళిపోయింది. రాత్రి అన్నం తినమని ఎంత బలవంతం చేసినా నేను కంచంముందు కూర్చోలేకపోయాను. నిత్యం ఇద్దరం కబుర్లు చెప్పుకుంటూ సరదాగా భోజనం చేసేవాళ్లం. ఇవాళ దుర్భరమైన మౌనం ఇద్దర్నీ మింగేసింది. సువ్యక్తం కాని దిగులు సుడిగుండంలా ముట్టేసి ఉక్కిరి బిక్కిరి చేస్తుంటే ఆకలేస్తుందా? నేను అన్నం ముట్టుకోలేను. సరస్వతి వంటగది తలుపు గొళ్లెం వేసి ఇవతలికి వస్తుంటే "నువ్వు భోజనం చేశావా?" అన్నాను.

"ఆకల్లేదు" అంది. అవును. సరస్వతి కడుపు నిండిపోయింది దుఃఖంతో. లోకంలోని చీకటంతా మా హృదయాల్లో పేరుకు పోయింది. తన్ని గురించి తాను బాధపడుతూ ఎదుటివారి గురించి కూడా బాధపడే దురవస్థకి ఇద్దరం గురయాము. లోపల రేగుతున్న బీభత్సాన్ని దాచుకుందుకు ఇద్దరం ప్రయత్నిస్తున్నాం.

సరస్వతి నన్ను ఏవగించుకుంటుందేమో! అలాటి అవకాశం తను ఇస్తున్నమాట నిజం! తెగించి నేను నీవాడిని అని చెప్పలేనప్పుడు ఆమె నన్ను శంకించి నన్ను దూరంగా పెట్టటానికి ప్రయత్నించటంలో తప్పులేదు. ఆమె హృదయంలో స్థానాన్ని నా చేతులారా దూరం చేసుకుంటున్నానా? సరస్వతి నాకేమీ కాదా? తల్లి గీసిన హద్దులకోసం ఆమెకు అన్యాయం చెయ్యనా? అలా చేసి నేను సుఖపడగలనా? ఎంత అహంకారంగా ఆ ఉత్తరం రాశాడో సరస్వతికి తెలుసు. నేను "మొగవాణ్ణిట!" ఈ ఒక్క ముక్క వెనకాలా నిగూఢమై ఉన్న సంకుచితభావాన్ని వమ్ము చెయ్యగలిగే శక్తి నేను కోల్పోతే ఈ ప్రపంచంలో నేనూ మనిషినే అని చెప్పుకొని తిరగటం హాస్యాస్పదం. సభ్యతాలోకం హర్షించదు. అసలు ఎవరెలాపోతే నాకేం. నా మనసు పడే బాధని నేను

సహించలేను. నా సరస్వతిని నేను వదులుకోలేను. దృఢంగా అనుకున్న తర్వాత మనసు శాంతించినట్లయింది. పక్కకి చూశాను. గుమ్మందగ్గర తలుపుకి ఆనుకుని కూర్చుంది సరస్వతి. ఆలోచిస్తోంది. ఇన్నాళ్ళ సరస్వతి ముస్తాబు చేసుకోలా. తలైనా దువ్వుకోలేదు. ముఖం జిడ్డు ఓడుతోంది.

"సరస్వతీ!"

"ఊఁ!"

"పొద్దు గూకింది. దీపం వెలిగించవూ?"

సరస్వతి లేచి దీపం వెలిగించి కొంకికి తగిలించింది. పూలమ్మేవాడు గుమ్మంలో నిలబడి "అమ్మగారూ!" అని పిలిచాడు.

సరస్వతి నావైపు చూసింది. అప్రయత్నంగా నా తల వంగిపోయింది. ఉన్నట్టుండి సరస్వతి చిన్నగా నవ్వటం వినిపించి తలెత్తాను. ఆమె నవ్వుతూనే "చిల్లరుంటే ఓ అణా ఇవ్వండి" అంది.

జేబులు తడుముకున్నాను. ఓ కానీ మటుకు చేతికి తగిలింది. అయిదు రూపాయలనోటు తప్పించి మరి చిల్లర లేదు.

"పోనీలెండి లేకపోతే. అక్కర్లేదు అబ్బీ నువ్వెళ్ళు" అంది సరస్వతి.

పూలమ్మేవాడు వెళ్ళిపోయాడు. మళ్ళీ నిశ్శబ్దం మిగిలింది. సరస్వతి కూచున్నచోటునుంచి కదలలేదని అలికిడి కాకపోవటంవల్ల తెలుస్తూనే ఉంది. ఏం చేస్తోందో పాపం! కళ్ళు తెరచి ఓసారి చూద్దామనిపించింది. కాని భయం! ఎందుకో తెలియని సిగ్గు భారం! దొంగతనం చేసి పట్టుబడినప్పుడు అమ్మా, సరస్వతికీ నాకూ మధ్య ఉన్న సంబంధం తెలిసినప్పుడు నావాళ్ళ పెట్టలేని భయం ఇప్పుడు సరస్వతి చూపులు కల్గిస్తున్నాయి. ఆ నేత్రాలలో ఎంతశక్తి! ప్రథమ సమావేశంలో "నీ కళ్ళు ఎంత చక్కనివి" అని నేను వేటిని పొగడానో అనుక్షణం ఏ నేత్రాలలోకి చూసి తన్మయత చెంది అనునిత్యం పరితపించానో ఆ కన్నులు, ఆ నయనాల కాంతులు ఈ క్షణంలో దీపకాంతిలో భీకరంగా నావంక పరికిస్తూ ఉండి ఉండాలి.

చాలాసేపు ఇలా గడిచిపోయింది. కిటికీ తలుపులు తెరిచే ఉన్నాయి. అయినా ఉక్కబోస్తోంది. ఈ తపన, హృదయంలో మంటకి తోడయి దుర్భరంగా పరిణమిస్తోంది. ఇంతసేపటికి సరస్వతి ఏమి చేస్తుందో తెలుసుకోవాలని అనిపించింది. దీపంకూడా తగ్గినట్టుంది. నాముఖంమీద కాంతి పడ్డట్టుగా అనుభూతి కలగడం లేదు. మెల్లగా కళ్ళు విప్పాను. దారుణమైన నిశ్శబ్దం! తలపక్కకు తిప్పాను. తొలికాన్పులోనే పుట్టిన పసికందును పోగొట్టుకున్న చిన్ని బాలింతరాలులా అలవాటులేని బాధని అనుభవిస్తోంది. సరస్వతి బహుశా నేను ఇంతసేపట్నుంచీ మెలకువగానే ఉన్నాననే అభిప్రాయం పొరబాటయి ఉంటుంది. నిద్రను అనుభవించకపోయినా కనీసం సమీపించి ఉంటాను. లేకపోతే నాకళ్ళ ముందే ఆమె లేవటం, చాపపరుచుకోవటం పడుకోవటం ఏదో కలలో జరుగుతున్నట్టుగా ఎందుకు అనిపించాలి.? శాంతమూర్తి సరస్వతి అమాయకంగా నిద్రపోతోంది. సరస్వతి నా అభిమాన నామధేయం కాదు. ఆమెకు మొదటిలేఖ రాసినప్పుడు "మాలతి" అనే సంభోధించాను.

"నా పేరు మాలతి కాదు."

"నిన్ను నేను అలాగే పిలుస్తాను."

"అలా పిలుస్తే జవాబు ఇచ్చేది లేదు."

"సరే ఏం చేస్తాను"—ఎందుకో ఇష్టంలేకపోయినా తప్పనిసరయింది యీ పిలుపు. అలవర్చుకున్నాను.

దగ్గరకు వెళ్ళి తొంగి చూశాను. ప్రశాంతంగా నిద్రపోతున్నట్టు కనిపిస్తోంది. ఓక్షణం సరస్వతిమీద అసూయ వేసింది. ఇంతటి సంఘర్షణలోకూడా నిద్రను అనుభవిస్తూ ఎలా సుఖాన్ని పంచుకుంది? తలుపులు తెరిచే ఉన్నాయి. గాలిమటుకు వేడిగా 'గీ' పెట్టుకుంటూ వీస్తోంది. పెద్దముల్లు పన్నెండుమీదా, చిన్నముల్లు పదిమీదా ఉన్నాయి. సూర్యోదయం కావాలంటే చాలా యుగాలు గడవాలి. దుస్సహం! ఈ రాత్రి నాకు నిద్రపట్టదు. మెలకువగా ఉండలేను. సరస్వతికి నిద్రాభంగం జరక్కుండా అలికిడి కాకుండా వెళ్ళి మంచంమీద కూర్చున్నాను.

"అబ్బాయీ!" అని తండ్రి సంబోధన! ఉత్తరంలో కాదు. ఎదురుగా నిలిచి పిలుస్తున్నట్టుగా అనిపిస్తోంది. జవాబు చెప్పకుండా విదిలించుకొని పోగలనా? నాదీ మనస్సే! ఈ రాగద్వేషాలు అజ్ఞాతంగా ఎంత దృఢంగా బిగిస్తాయి!

"నిన్ను చూడాలంటూ మరీ మరీ చెప్పింది."

అబ్బ! నరాలు కోస్తున్నాయి! చేసినపని ప్రశంసనీయమైనదే. ఆత్మవిశ్వాసం ఉన్నా పరిస్థితులకూ, పరిసరాల ప్రభావానికీ తట్టుకోలేక క్షణక్షణానికీ లొంగిపోతూ తిరిగి దిటవు తెచ్చుకొని సర్దుకుంటూన్న ఈ సమర్థుడైన అసమర్థుడు ఈ తల్లి కడుపున జన్మించకపోయినా బాగుండిపోయేది! కనీసం ప్రేమ అనే ఊబిలోకి దిగబడకపోయినా జీవితంలో ఈ లోయలు ఏర్పడేవి కాదేమో!

ఉత్తరం అంటోంది "కాదూ కూడదంటే నాలుగైదొందలు డబ్బు పడేద్దాం" ఛీ! సంస్కారం రాక్షసుడుగా చిత్రిస్తే స్వాభిమానం, జంకుతోంది

ఎందుకో. నాకు తండ్రికంటె తల్లి సన్నిహితురాలు! తండ్రి నెత్తురు తల్లిద్వారా నాలో ప్రవేశించింది. అందుకనే తల్లి మంచంపట్టింది. తండ్రి నిబ్బరంగా ఎలా మోసం చెయ్యాలో సలహా లిస్తున్నాడు. 'నువ్వు మొగవాడివి' అంటూ సమాజం తరఫున హామీలు ఇస్తున్నాడు.

ఇటూ అటూ ఆగకుండా మనసు సముద్రమథనం ప్రారంభించింది. అర్ధాంగి మూగవేదన! ఈ తరం లోంచి మాతృమూర్తి పలవరింతలు! నాన్నగారి వ్యవహారజ్ఞానం! అసమర్థుడి ఆక్రందన!

హృదయం వెయ్యిముక్కలయినా బాగుండును అనిపించే ఈ వేగం ఎలా భరించేది?

కాని......ఎముకలు పోగుచేసి ఓ చోటుకు చేరిస్తే ఒకప్పుడు ఎంతటి సంకుచితత్వాన్ని జీర్ణం చేసుకున్నదైనా అవన్నీ కలసి ముక్తకంఠంతో "కొడుకా!" అని విలపిస్తుంటే నా రక్తం ద్రవించి పోకుండా ఎలాగుంటుంది. ఊహించలేను. లోలోపల కుమ్మరిపురుగు దొలుస్తున్నట్టుగా బాధ! ఇక ఇట్టే వ్యవధానం లేదు. అమ్మ పిలుపు దగ్గరౌతోంది.

కాని సరస్వతి దూరం కావటంలేదు.

అమ్మ ప్రాధేయపడుతోంది తుది కోరిక చెల్లించమని.

కాని సరస్వతిని దూరం చెయ్యలేకపోతున్నాను.

ఆలోచన! ఆవేదన! ఆవేశం! ఉప్పెనలా ముంచుకొస్తుంటే...లోలోపల ఓ వెర్రికేక వేసి లేచి కూర్చున్నాను.

సరస్వతి నిద్రపోతోంది. వేడిగాలి విసురుగా తోసుకొచ్చింది. సరస్వతి నిద్రలో నిట్టూరుస్తోంది. సరస్వతి పెదాలు కదులుతున్నాయి. వెనక్కి తగ్గాను. దీపం చిన్నదౌతోంది. వణుకుతూనే చూశాను. తక్కువైన వెలుతురులో చిన్నబోయింది వన్నె తగ్గిన వదనం. చూపు మరల్చుకోలేక మళ్ళీ చూశాను. అడుగు ముందుకువేశాను. దీపం రెపరెపలాడింది. గాలి 'రంయ్' మని హోరుపెడుతోంది. సరస్వతి మెల్లగా కదుల్తోంది. ఇంకో అడుగు ముందుకు వేశాను. దీపం ఆరిపోడానికి సిద్ధంగా ఉంది. సరస్వతి చెయ్యి ముందుకు మరికొంత జరిగింది. ఇహ కదల్లేను. మృదువైన ఆ హస్తం ఈ ఇనప పాదాల్ని బంధించింది. నా శరీరం స్పందించింది. భావోద్వేగంతో నరాలు పీక్కుపోతున్నాయి. రక్తం ఘనీభవిస్తోంది. దీపం ఆరిపోయింది. కిటికీలోంచి మావైపే తొంగి చూస్తోంది నక్షత్రం!

చీకట్లను చీలుస్తూ హఠాత్తుగా పెద్ద కేక! మరు క్షణంలో హృదయవిదారకంగా విలపిస్తున్న ఆడ గొంతు! కాళ్ళకింద భూమి కదలింది. గుండెలు జల్లు మన్నాయి. అనుకోకుండానే సరస్వతి హఠాత్తుగా లేచి నిల్చోబోయి తూలి కింద పడింది. చప్పున ముందుకు దూకి ఆమెను లేవనెత్తి "సరస్వతీ" అని పిలిచాను.

"మీరా? ఇంకా నిద్రపోలేదూ?"

"ఎందుకలా భయపడ్డావు?"

"ఏదో గావుకేక వినబడింది"

"అవును. పెంకుటింట్లోంచి వచ్చింది ఆ కేక."

"అమ్మో! ఇందాకనే వాళ్ళబ్బాయికి జబ్బుగా ఉందే. దీపం ఏదీ?"

"నువ్వు కంగారుపడకు."

"ఏం అఘాయిత్యం జరిగిందో పాపం! నేను కదల్లేకుండా ఉన్నాను. దీపం వెలిగించండి."

నేను చీకటిలోనే వెతుకులాట మొదలుపెట్టాను. చివరికి టార్చిలైటు దొరికింది. దీపంకూడా వెలిగించాను అయిదు నిముషాలు పట్టింది ఇదంతా పూర్తయే సరికి. అప్పుడు చూశాను నిట్టూర్పులతో నీరసించిన సరస్వతి ముఖం.

బయట గొళ్ళెం పెట్టి టార్చిలైటు వెలిగించి బయల్దేరాం ఇద్దరమూ. నా భుజం పట్టుకుని నడుస్తోంది పక్కగా. పెంకుటింట్లో దీపం వెలుగుతూంది. అయిదారుగురు మనుష్యులు గుమ్మందగ్గర మూగారు. కాళ్ళకి గులకరాళ్ళు గుచ్చుకుంటున్నాయి. సరస్వతిని చూసి వాళ్ళు దారి ఇచ్చారు. నేను గుమ్మం దగ్గర నిలబడే లోపలికి తొంగిచూశాను. ఆ నడివయస్సు స్త్రీ దారుణంగా విలపిస్తోంది. ఒడిలో పసిబిడ్డ వికృతంగా పడిఉంది. చుట్టూ పిల్లలు కూర్చుని కన్నీళ్ళతో అమాయకంగా తల్లి ముఖంలోకి చూస్తున్నారు. నాకు వికారంలాంటిది ఏదో కలిగింది. ఒళ్ళు తిప్పుతున్నట్టుగా అనిపించి వెనక్కి తిరిగాను. ఇంటికివచ్చేసి గుమ్మంలో తలుపుని ఆనుకుని కూర్చుండిపోయాను.

ఇది ఆలోచన రాత్రి! జ్ఞాపకాలరాత్రి! భయంకర రాత్రి! కాళరాత్రి! చుట్టుప్రక్కల కొన్ని ఇళ్లల్లో దీపాలు వెలిగాయి! బద్ధకంగా అందులో కొన్ని ఆరిపోయాయి; ఆత్రుతగా కొన్ని అటూ ఇటూ కదుల్తున్నాయి; పోసీద్దూ మన కెందుకులే అనట్టుగా మరికొన్ని ఇళ్ళల్లో చీకటి చీకటిలాగానే ఉంది. పెంకుటింటి ముందు మనుష్యులు మరికొంచెం పెరిగారు. పెంకుటింట్లోంచివస్తున్న వెలుగు రానురాను పెద్దదై ఈబ్రహ్మాండమంతా వ్యాపించినట్టూ ఆ వెలు

గులో నేనుకరిగి నీరై పోతున్నట్టూ.. ఏమిటో అనుభూతి! అసలే వికృతమైన ఆ కొంపలో దారుణమైన ఈ సంఘటన! దరిద్రఛాయలూ, మృత్యుఛాయలూ రెండు పాయలుగా అల్లుకుని మూడో పాయగా చీకటిని కలుపుకుని ఈ విలయానికి నేలను తాకే జడ ఎవరు అల్లుతున్నారో?!! అంత కర్కోటకత్వం ఏ చేతుల్లో ఉందో! ఉండి ఉండి వీచే వేడిగాలి రివటలు తల నొప్పి పుట్టిస్తున్నాయి ఇక అక్కడకూడా ఉండలేక లోపలికి వచ్చి మంచంమీద కూలబడ్డాను దీపం నిలిచి నిశ్చింతగా వెలుగుతోంది. పడుకున్నాను. ఏదో మగతలా క్రమ్మింది. క్షణంలో మైకం వదిలిపోయింది. లేచి గదిలో ఆ మూలనుంచి ఈమూలకు లెక్కలేనన్ని సార్లు పచార్లు చేశాను.

ఓ అరగంట గడిచింతర్వాత కళ్ళు తుడుచుకుంటూ లోపలికి వచ్చింది.

“అసలు జబ్బేమిటో?” అన్నా ఆతృతగా.

సరస్వతి మాట్లాడకుండా దీపం తగ్గిస్తూ “పడుకో లేదూ” అంది.

“నే అడిగిందానికి అది జవాబు కాదు. ఎందుకు చనిపోయింది పాపాయి!” ఈ ఆఖరి “పాపాయి!” అన్న పదంలోని మృదుత్వం సరస్వతి హృదయాన్ని కరిగించింది కాబోలు “అవును పాపాయి చనిపోయింది...” వాక్యం పూర్తి చెయ్యకుండానే ఏదో ఆలోచనలో పడిపోయింది సరస్వతి క్షణం పోయిం తర్వాత తనే అంది “చాలా విచిత్రమైన చావు!”

“ఏమిటా విచిత్రం?”

“ఆపెది...”— సరస్వతి ముఖాన్ని రెండు చేతుల్లోనూ కప్పుకుని వెక్కి వెక్కి ఏడ్చింది. దగ్గిరకి వెళ్ళి ఆ రెండు చేతులూ ముఖంనుంచి తప్పించి “విషయం ఏమిటో చెప్పకుండా అంత దుఃఖాన్నీ నువ్వే భరించటం న్యాయంగా లేదు. నేనూ పంచుకుంటాను. నాకు చెప్పటానికి సంకోచం దేనికి?” అన్నాను అనునయంగా.

నిమిషం స్తిమితపడి “ఆ పిల్లవాడు పుట్టిన కొన్ని రోజులకే తండ్రిని పోగొట్టుకున్నాడు. పదిమంది పెద్దలూ, ఇరుగుపొరుగు హితైషులూ, దగ్గరవాళ్ళం అని చెప్పుకునే బంధువులూ, నలుగురూ చేరి ఒక ఏకగ్రీవ నిర్ణయానికొచ్చి ఆమె అభిప్రాయంతో నిమిత్తం లేకుండానే ఆమెని పూర్తిగా అందవికారిని చేసేసి, ఆ వికృతాన్ని చూసి తృప్తి అనుభవించారు వాళ్ళు. కాని దాని పర్యవసానం ఇలా పరిణమించింది. ఒక్క క్షణంలో మారిపోయిన తల్లిరూపు ఆ పసికందును దూరం చేసేసింది. తల్లి దగ్గరకు వస్తే కళ్ళు మూసుకుని ఏడ్చేవాట్ట! ఎత్తుకోబోతే కొత్తవాళ్ళని చూసినట్టుగా బిక్కముఖం వేసేవాట్ట! పాలియ్యబోతే తాగేవాడు కాట్ట! ఏదో బెంగ! నిరాహారంగా ఎంతకాలం ఉంటాడు. కృశించి కృశించి ఇవాళ శాశ్వతంగా విశ్రాంతి తీసుకున్నాడు. నోరులేని పసికందు ఎంత బాధని అనుభవించాడో! అబ్బ! దారుణంగా లేదూ?” — సరస్వతి రెండు చేతుల్లోనూ ముఖాన్ని కప్పుకుని నిట్టూర్చింది.

“స్త్రీని గురించి కొత్తగా నేనేం చెప్పగలను సరస్వతీ.”— లోపల్లోపల కరిగిపోతున్నాను. ఇప్పుడు నేనూ అటువంటి పరీక్షలో నే ఉన్నాను.

బహుశా యీ సంభాషణ యింకా యిలా కొనసాగితే లోతులు పెరిగిపోతాయేమోనన్న భయంకొద్దీ “పడుకోవా, యిక” అన్నాను.

“నాకు నిద్ర ఏం పడుతుందండీ యివాళ? ఆవిడ నెవరూ ఆదరించేవాళ్ళుకూడా లేరాయె. నేనూ వెళ్ళకపోతే ఏం బాగుంటుంది? వెళ్ళి కాసేపుండి వస్తాను. మీరు పడుకోండి” అని జవాబుకోసం కూడా ఎదురు చూడకుండా వెళ్ళిపోయింది నిశీధిలోకి ధైర్యంగా

ఛీ, ఏం రాత్రి? చివరకు అదే మంచిదనుకుని మేను వాల్చి నిద్రపోయేందుకు ప్రయత్నం చేస్తున్నాను. ప్రతివారికీ ఏదో ఓ సమస్య. ఇప్పుడా స్త్రీ హృదయంలో ఏమి పెనుతుపానులు, గాలి దుమారాలు చెలరేగుతున్నాయో కద. ఆ యింటి వాతావరణం యిప్పుడెంత దుర్భరంగా వుందో ఏం చెప్పగలను?

కొంచెం వత్తిగిల్లాను చూపువెళ్ళి గడియారం మీద పడింది.

చిన్నముల్లు పదకొండు మీద, పెద్దముల్లు పన్నెండుమీద నిలిచాయి. ఏదో అనుభూతి శరీరమంతా చురుక్కుమంది విద్యుల్లతలా ఓ మెరుపు మెరిసింది మదిలో.

“మూర్ఖుడా!” అంది మనసు.

జవాబు చెప్పేందుకు ఏదీ లేదు.

ఒక రెండు నిమిషాలు సందిగ్ధానికి అతీతంగా గడిచింది కాలం. ఇప్పుడు నిశ్చయం దృఢమైంది. హఠాత్తుగా జనించే ఆలోచన్ల వేగం సాటిలేనిది. వాటిబలం ఆపలేనిది. తెలివిగా చేసినా, తెలివి తక్కువగా చేసినా యిది తప్పనిసరి. ఒక అపూర్వమైన మానసికావస్థ. చావో, బ్రతుకో మనిషికి తప్పనట్లే యిది చేయడమో, చేయకపోవడమో యిది జరగకుండా వుండరాదు. చేస్తే ఫలితాలకు బంగారుపూత పూయవచ్చు. సూర్యరశ్మికి ఆ బంగారుపూత మెరిస్తే ధన్యుడ్నే.

డ్రాయరు సొరుగులాగి గబగబ కాగితం, పెన్సిలు బయటకు తీశాను. కాని పెన్సిలు రాయ లేదు. చెక్కాలి. ఈ మసక చీకట్లో బ్లేడుకోసం ఏం వెదకను? వెర్రి ఎత్తుతోంది. అయిదు నిమిషాల శ్రమకు ఫలితంగా సగం విరిగిన బ్లేడుముక్క కనిపించింది. దాంతో పని ప్రారంభించి, రెండు మూడుచోట్ల రెండు రక్తపు బిందువులు చిమ్మినా చివరకు పని ముగించాను. వేగంగా, వంకరటింకరగా వ్రాయ దల్చుకున్నవి కాగితంపై వ్రాశాను. బల్లమీద కన పడేలావుంచి, సంచీలో రెండు మూడు బట్టలు కుక్కాను అయిదు రూపాయలనోటు జేబులోవుంది. సరిపోతుంది. తలుపు తాళంవేసి, తాళంచెవి కిటికీలో నించి నేనూ అంధకారంలోకి అడుగు పెట్టాను.

* * * *

సూర్యోదయం యింకా కాలేదు. చీకట్లు నెమ్మ దిగా విడిపడుతున్నాయి. రైలు మందంగా సాగి పోతోంది. నిద్రలేని కళ్ళతో కిటికీలోంచి వేటినీ చూడకుండా చూస్తున్నాను. ఇతరులు చేసే సందడి నా నిశ్శబ్దతకు, ఏ కొంత చింతకు ఆటంకం కలిగించటం లేదు.

సూర్యుడు క్రమంగా మేఘాలచాటున, కొండపై ఉదయించాడు.

వందలకొద్ది ప్రయాణీకులతోబాటు నన్నూ స్టేషన్లో దిగవిడిచింది రైలు. దిగి చూస్తూన్నాను. ఎటు పోవాలో, ఏం చేయాలో అర్థం గాకుండా వుంది. ఓక్షణం స్తబ్ధత. తుదకు ఏ నిశ్చయంలేకుండానే కదిలి బయటకు వచ్చాను.

ఊరు కొత్తగా లేదు. ఏణ్ణార్ధక్రితం ఎలావిడిచి వచ్చానో అలా నేవుంది. నారయ్య కిళ్లీదుకాణం యింకా తెరవబడలేదు. సాయంత్రులు ఆ దుకాణం ముందున్న బల్లలమీదకు పదిమందీ యింకా అలా నే పోగవుతున్నారు గావును. అదిగో సుబ్బారావు హోటలు ఆరన్నా కాకుండా జనం అప్పుడే విరగబడు తున్నారు. రోడ్డుప్రక్కనవున్న పంపులవద్ద స్త్రీలు గుమిగూడి వున్నారు. అదేవిధం. అక్కడక్కడా దెబ్బలాటలు. సరి కొత్త పాత వింతలన్నీ చూసు కుంటూ మైలున్నర నడిచాను.

అదో ! అదోయిల్లు. ఏమీ మార్పు లేదు. కన్నీటి బిందువులు బరువులేక నీరసంతో ముందుకూ వెనక్కూ తటపటాయిస్తున్నాయి. అడుగులు తడబడుతున్నాయి సంశయాత్మకంగా. వెల్తురు వెనకనుంచి తరిమి కొడ్తోంది.

ముందుకు నడిచాను.

తలుపులు వేసివున్నాయి. సమీపించాను. మరి పిలవాలి. ఎవర్ని ? ఇదివరలో ఎప్పుడు తలుపుతట్టినా 'అమ్మా' అని పిలిచేవాణ్ణి.

“అమ్మా” అన్నాను యిప్పుడూ అలవాటుగా, జవాబులేదు.

“అమ్మా” అన్నాను మళ్ళీ.

విరామం విసుగ్గా వుంది. లోపలసవ్వడి వినిపించింది. అడుగులు సమీపిస్తున్నాయి. నాన్న అడుగులు యింత తేలిగ్గా వుండవు. గాజులు గల గలమని ఎందు కనాలి? గుండె శక్తినంతా ఉపయోగించి, రెటింపు వేగంతో రక్తాన్ని అన్ని భాగాలకూ విరజిమ్ముతోంది. మితిమించిన నెత్తురు వేడి శరీరాన్ని మండిస్తోంది. హృదయాన్ని అదిమిపట్టుకుని నిల్చున్నాను.

తలుపులు తెరుచుకున్నాయి.

ఆతృతగా చూశాను. ఎదురుగా బద్ధకంగా నిల బడివున్న ఓ యువతి, యువతే, తెలివితెచ్చుకుని, చప్పున తలుపుచాటుకు చేరి “ఎవరుకావాలండీ?” అంది మధురస్వరంతో.

ఇది మాయిల్లుకాదా ఏం కర్మం ఇంతగా పొర బడటం అసంభవం విభ్రమంనుంచి నేనింకా కోలుకో లేదు. శిలావిగ్రహంలా, స్థాణువులా నిలబడ్డాను. బహుశా యాచనతో, ఆశ్చర్యంతో యిరు హృద యాలూ ఒకేదారిని నడుస్తున్నట్టున్నాయి. గమ్య స్థానం సమీపించినట్టుంది. మెల్లిగా, మెల్లిమెల్లిగా ఓ చిరునవ్వు పలికింది నా పెదాలపై. “సావిత్రి” అన్నా తుదకు.

సుందరవదనం తాలూకు విశాల నేత్రాలు తలుపు చాటునుంచి తొంగిచూశాయి.

“ ఎవరూ ?” అంది సుందరి కంఠం. సంకో చాన్ని నిజంచేసుకుంటూన్న ధ్వనితో.

“ నేనే సావిత్రీ!”

చెదిరిపోయిన జుట్టూ, బొత్తాలులేని చొక్కా, సంధ్యారుణిమకంటె ఎరుపులు వెదజల్లుతున్న తాగు బోతువాడికళ్ళూ, కంఠంలో అపస్వరాలూ, మరుపు తెరలచాటున మరుగుపరుస్తూ కొంతసేపు, నేనీ కొద్ది క్షణాలు ఆమెనుంచి దూరదూరంగా వుంచుతాయన టంలో సందేహంలేదు. నన్ను అన్నికోణాలనుంచీ చూచుకోవటానికి అవకాశాలు ఇస్తూ అలాగే నిలి చాను.

సంకోచం సత్యానికి దగ్గరగావచ్చింది. చివరకు “నువ్వా?”

జవాబు చెప్పకుండా లోపలకు నడిచాను. ప్రక్క గదిలోంచి నావెనగ్గా ఆమె ఎటో వెళ్ళిపోయింది. ఎదురుగా నాన్న వస్తున్నారు. సంచీ క్రిందపెట్టాను.

“ఎప్పుడూ రావటం ?” నన్ను ఆకస్మికంగా చూడటంచేత ఒకింత చకితులై అడిగారు.

“ ఇప్పుడే. ”

"అలా వున్నావే?"

"ఏమీ లేదే?"

మాటలు వెతుక్కున్నట్లున్నారు ఓ నిమిషం. పరాజయంపొంది "అమ్మ ఆగదిలోవుంది వెళ్లు" అని ఎడమవైపు వున్న ఓగది చూపించారు, అటుకేసి నడిచాను.

మంచంమీద అమ్మ నిద్రపోతోంది. తల అటువైపు తిరిగివుంది. దౌర్భాగ్యుణ్ణి అమ్మను 'అమ్మా' అని పిలిచేందుకు నోరు సిగ్గుపడి వంకర్లు తిరుగుతోంది. పెదాలు మరింతభయంతో వెలువడటంలేదు ఇక తప్పని సరి అని గ్రహించాక, నా అజ్ఞానానికి నేనే చింతపడి సున్నితంగా అలికిడిచేశాను. కఠోరమైన ధ్వనితరంగాలు అమ్మకు పరిశ్రాంతి కలిగిస్తాయేమోనన్న భయంతో. ఫలించలేదు. మంచాన్ని పూర్తిగా సమీపించి, కొంచంముందుకు వంగి, ముఖంలోకి 'అమ్మా అని పిలిచాను తెగించి.

కల అని భ్రమిస్తోందేమో, పెదాలపై చిరుహాసం చిగురిస్తోంది.

"అమ్మా" అన్నాను మళ్ళీ

ఆ అవస్థ దాటింది. ఈపిలుపులోని మృదుత్వం నరాలు కదిలించిందా? మెల్లిగా కళ్ళు విచ్చింది. అబ్బ ఇంత బలహీనంగాకూడా వుంటాయా చూపులు? ఎముకలగుట్టకన్నా ఏమీ మెరుగ్గా లేదు అమ్మ. నాన్న మాట తూచివాడారు. కాలంగడిచి కొద్దిలో ఉదయిస్తున్న సూర్యునిలా చూపు మెల్లి మెల్లిగా తేజోవంతమైంది. అది తాత్కాలికం. చిక్కిపోయిన చేతులు ముందుకు కదలటానికి విశ్వప్రయత్నం చేస్తున్నాయి.

"నాయనా! నువ్వా?"

"వచ్చానమ్మా!"

ఇదే దృశ్యం ఇదివరకే నాకే జరిగినట్లు అనుభూతి కలుగుతోంది.

"కూర్చో."

మంచంమీద కూర్చున్నాను. నా చేతిని బలవంతంగా అందుకుని శుష్కించిపోయిన గుండెపై అదుముకుంది. అశ్రువులు బలహీనంగా, చెంపలలోని లోయలకు జారుకుంటున్నాయి.

"అమ్మా" అన్నాను ఎందుకో.

"ఇప్పటికి దయకలిగిందా?"

'దయ' అనే పదానికి యిటువంటి అర్థం తీసుకుంటే ఏంచేసేది ?

తలవంచుకు కూర్చున్నాను. పదినిమిషాలు యిలాగే కుశలప్రశ్నలు వేసింది. నేను సూటిగా జవాబు చెప్పాను. నేను సగం అయినానంది. తాను సగంలో సగం అయిందని వెంటనే నాకు స్ఫురించింది.

"దా నాయనా. మొహం కడుక్కో" అంది చివరకు. తల ఊపి యివతలకు వచ్చేశాను.

తల అంతా బరువుగా వుంది, ఎన్ని వేల క్రిమికీటకాదులో అందులో చేరిపోయినట్లు. పార్శ్వం భరించలేనంత నొప్పిగా వుంది. బావిదగ్గరకు పోతూంటే సావిత్రి మళ్ళీ ఎదురుపడింది. తప్పుకుని దారి యివ్వడం మినహా ఏమీ మాట్లాడలేదు. ముఖం కడుక్కుంటూంటే ఆలోచన్లు చుట్టుముట్టాయి. ఈ వాతావరణం ఎలా భరించాలో గ్రాహ్యం కావడంలేదు. అమ్మకు ప్రమాదంగా వుండటంలో సందేహంలేదు. నేను డాక్టర్ని కాకపోయినా మృత్యుచిహ్నాలు స్పష్టంగా ముద్ర వేసినట్లు ముఖంమీద దృగ్గోచరమైనప్పుడు, చదవగలిగే సామాన్య తెలివితేటలు భగవంతుడు యివ్వకపోలేదు. తల్లీ తండ్రీ లేని నిర్భాగ్యుడి జీవితం ఎంత క్షుద్రంగా వుంటుందో వూహించడానికికూడా బుద్ధి క్షోభిస్తోంది. "అయ్యా మా అమ్మలేదు, అమ్మా మా నాన్న లేడు. ఓ కానీ ధర్మం చెయ్యండి బాబయ్యా" అని హోటళ్ల దగ్గరా, సినిమాహాళ్ల ముందరా, రైళ్ళలో, రోడ్డు ప్రక్కా యింకా యింకా అనేకస్థలాలలో అడుక్కునే అనాథల హృదయాల్లో ఏంమెదుల్తుందో తెలియదుగాని, దానం చేసే మానవులు ఓ కానీయో, మరికొంత ఎక్కువో యిచ్చేసి, అంతటితో తమ కర్తవ్యం తీరిపోయిందన్నట్లు భావించుకుని, తల్లీతండ్రీలేని అభాగ్య సోదరుడి, స్థితి ఆనాటు నోరారా రోజుకు వందలసార్లు పఠించటంలో ఆ అమాయకుల గుండెలు ఎంత ద్రవించిపోతున్నాయో అని ఆలోచించకపోవడం కఠినత్వం కాదంటే, ఆ వ్యక్తి తప్పక వజ్రహృదయుడే. ఒకట్లో ఏట తల్లినీ రెండో ఏట తండ్రినీ పోగొట్టుకుని, బంధువులయింట్లో పెరిగి, నాకు యిప్పటికీ ప్రాణస్నేహితుడై నిలిచిన మా 'మణిని' ఎప్పుడైనా "నీ జీవితాన్ని గురించి ఆలోచించుకుంటావా?" అని నేను ఉత్కంఠతో ప్రశ్నించినప్పుడు వాడు అప్పుడు అనేక సందర్భాలలో నిర్లక్ష్యంగా నవ్వేసిన ఆ చిరునవ్వులు ఎంత విషాదాన్ని దాచుకున్నాయో యిప్పుడు తెలుస్తోంది.

ఇట్లా ఊహిస్తూ ఆ కృత్యం ముగించాక, లోపలకువచ్చి తువ్వాలకోసం వెదుకుతూంటే ఓ మృదుహస్తం కావలసిన వస్తువు అందించింది.

"థాంక్స్" అన్నా నవ్వబోయి.

మరో మృదుహస్తం కాఫీ యిచ్చింది.

ఈసారి ఆతృతను అణచుకునే శక్తి నశించి "సావిత్రీ, ఎప్పుడూ రాక ?" అన్నాను.

"నెల్లాళ్ళయ్యింది. అత్తయ్యకు జబ్బుచేసినప్పటి నుంచీ యిక్కడే వున్నాను." ఇలా అని అక్కడినుంచి

నిష్క్రమించబోతూండగా ఓ విషయం తోచి ఆపాను.

"ఏమిటి?"

"ఇలా వస్తే చెప్పగలను" నా ధైర్యం నాకే ఆశ్చర్యం వేసింది.

"అక్కడ్నుంచి చెప్పవచ్చు"

ఇటువంటి జవాబు వస్తుందని ఊహించలేదు కనీసం. ఎక్కడైనా నాన్న అడుగుల చప్పుళ్లు వినిపిస్తాయో అని, ఆలకించి సంతృప్తిపడ్డాను. ఈ మొదటి క్షణంనుంచీ సావిత్రిముందు సిగ్గుపడటం, బలహీనుణ్ణి కావటం వగైరాలు చేసినట్లయితే యిహముందు కదుపుతానికి యీ బొంగిలో తావులేదన్న సత్యం స్పష్టంగా కళ్ళముందు గోచరించింది.

"దగ్గరనుండి వినే విషయాలు దూరనుంచే ఎలా చెప్పమంటావు? సరే, అందుకు నువ్వు సంసిద్ధంగా వున్నావా ?"

ఆమె చప్పున చెదిరి "ఏమీ వద్దు యిప్పుడు"— అక్కడినుంచి వెళ్లిపోయింది. కాఫీ త్రాగటం పూర్తయింది. ఓ నిట్టూర్పువిడిచి యీజీఛైర్‌లో కూర్చున్నాను. నాన్న అటూ యిటూ తిరుగుతూ రెండు మూడుసార్లు కనిపించాడు. ఆయన కనిపించినప్పుడల్లా శరీరంమీద ఎవరో చాటుగా చరిచినట్లు చురుక్ చురుక్ మంటోంది. సావిత్రి యిటునుంచి అటు వెళ్లింది. ముఖ్యలో ఓ మాపు. నా రక్తం ఆవేశంతో పొంగింది. ఈసారి ఆమెకు తగిన పాఠం నేర్పాలి.

ఆ మధ్యాహ్నం భోజనాలవేళ నాన్న కొంచెం మట్లాడారు. సావిత్రి వడ్డిస్తోంది.

"వంట్లో ఆరోగ్యంగా వుంటోందా ?"

ఇక్కడ వుండగా తరుచూ దగ్గూ, జ్వరం రావటం పరిపాటే.

తల ఊపాను.

అలాగే ఆయన వేసిన రెండు మూడు ప్రశ్నలకు చేతల్లోనూ, అవసరమైతే మాటల్లోనూ జవాబు చెప్పాను ఆ ప్రశ్నల్లోనూ, ఈ జవాబుల్లోనూ అసలు సారంలేదు. పైపెచ్చు కృత్రిమంగా వున్నట్లకూడా నా కెందుకు అనిపించాలి? చోద్యమే!

మధ్యాహ్నం బాగా నిద్రపట్టింది. అంత గట్టి నిద్రలోకూడా మనసు ఏమీ బాగుండకపోవటం నా దురదృష్టం కాకపోతే ఏమిటి? చాలా విచిత్రమైన దశ. హృదయం కన్నీరు విడుస్తూ నేవుంది చాలా సేపటికి మెలకువచ్చింది. ఆ మెలకువ రావటంలో స్వాభావికత ఏమీ కనబడకపోయేసరికి, కళ్లకు ఏదో అడ్డుపడినట్లు కాగా, తరిచితరిచి చూశాను సావిత్రిని క్రమంగా గుర్తుపట్టాను.

"మనుషులు నిద్రలోకూడా ఏడుస్తారాఏమిటి?"

నా హృదయం కన్నీరు విడిచినసంగతి ఆమెకెలా తెలుసు ?

"ఎవరు ఏడిచింది?" అని బొంకాను బింకంగా.

"ఆ కళ్ళు నీవి కావా ?"

సిగ్గుతో తుడుచుకుని "ఆ నీళ్లు బయటకు విరజిమ్మబడ్డాయన్నమాట" అనుకున్నాను. బదులు చెప్పలేదు.

"నా కెందుకులే" అని వేడివేడి కాఫీ యిచ్చింది.

వెళ్లిబోతూంటే ఉదయంలా ఆపి, "ఒక సందేహం తీర్చి మరీ వెళ్లు" అన్నాను.

ఆగి విసుగ్గా వున్నట్లు నటిస్తూ, ప్రశ్నార్థకంగా చూస్తూ నిలబడింది.

నానోటిమీదుగా రాబోయే ప్రశ్నను ఆమె రకరకాలుగా ఊహిస్తోందని తెలుసు. కాని ఆమె అభిప్రాయాన్ని తారుమారు చేశాను.

"అమ్మ పరిస్థితినిగురించి ఏమిటే నీ అభిప్రాయం?

దెబ్బతిని, స్వభావాన్ని మరుగు పర్చుకుని "నాకేం తెలుసూ. డాక్టర్లు చెప్పేమాట నా చెవివరకూ రానేలేదు."

"నలుగురూ అనుకునేమాట "

"అదీ అంతగా తెలియదు. కాని ఒకటిమాత్రం చెప్పగలను ఆమెజబ్బు ఇహమీదట నయంకావచ్చు".

"ఏమలా?"

"ఈ ప్రశ్నకు జవాబు నీకే తెలుసు. కాని ఆ నయంకావటం శాశ్వతంగా నిలిచిపోదని నా అనుమానం "

బెదిరినట్లై "నీ ఉద్దేశం అంతకన్న స్పష్టంగా చెప్పకూడదా ఏం?"

ఆమె మాట్లాడకుండా వెళ్లిపోతోంది. ఆవేశంతో వెర్రిగా "సావిత్రీ!" అని పిలిచాను. ఆగలేదు వెళ్లిపోయింది.

చేసేదిలేక కాఫీని చప్పరిస్తున్నాను. సావిత్రి కలిపింది. అయినా సరస్వతి కాచినట్లే ఉంది. ఎలా అయినా వీళ్ళిద్దరికీ అట్టే భేదంలేదు.

అయిదునిమిషాలు గడిచాక "అత్తయ్య పిలుస్తోంది"-ఆమెగారి విషాదమూ, మధురమూ గాని కంఠస్వరం గది బయటనుంచి పలికింది. లేచి అమ్మ గదిలోకి వెళ్ళాను. ఆవిడ మనస్తత్వం నాకు తెలియనిది కాదాయె. మంచీ, చెడూ రెండూ కడుపులో దాచుకోలేదు. తుపానులూ, ప్రళయాలూ రేపడానికి ఆమె అట్టే వ్యవధి తీసుకోదు.

"కూర్చోరా బాబూ" అంది. ...అలా చేశాను.

"సరస్వతి ఏమయిందిరా?"

అమ్మ స్వభావాన్ని ఏమాత్రం విస్మరించి వెళ్లినా హఠాత్తుగా వెలువడిన ఈ ప్రశ్నకు గుండె పగిలిపోవలసిందే. నా జాగ్రత్తలో నేను ఉన్నాను కాబట్టి బ్రతికిపోయాను. సాక్షాత్తు మాతృదేవితో ఇటువంటి...ప్రసక్తిమీద ముఖాముఖి మళ్ళీ ఓసారి మాట్లాడవలసివచ్చినందుకు నన్ను నేను ఘోరంగా నిందించుకోవడం తప్ప పెద్దశిక్ష నాకేం కనబడలేదు.

"ఏమీ కాలేదు."

"ఎందుకు వచ్చినట్లు తిరిగి?"

"నాన్న ఉత్తరం రాశారు."

"కడసారి చూసిపోదామనా?"

"అబ్బ! అవేం మాటలు?"

"మరి ఏమిటిరా?"

"ఆ విషయాలన్నీ ఈ సమయంలో మాట్లాడడానికి ఎందుకంత ఉత్సాహం కనబరుస్తావు? నీకసలే ఆరోగ్యం బావుండలేదు."

"రేపు మరీ బాగుండదు. తెలివి వున్నప్పుడే మాట్లాడనియ్యి."

పలకలేక పలకలేదు.

"సరస్వతిని వదిలి వేయనా?"

"అమ్మా! నీ కొడుకు చచ్చిపోవడం నీకిష్టమా?"

"కాని దిక్కులేనిచావు చావటం నా కిష్టం లేదు."

"ఏడాదిన్నర క్రితం యిదేవిషయం గురించి తల్లీ కొడుకూ, తండ్రి కొడుకూ అన్న బాంధవ్యం, మొహమాటం, సిగ్గు విడిచి హోరాహోరీగా పోట్లాడాము. మనుషులమన్నమాట మరిచి నీచాతి నీచంగా ప్రవర్తించి నలుగురిలోనూ నవ్వులపాలూ అయ్యాము. మళ్ళీ ఎందుకో ప్రళయాన్ని సృష్టించటానికి యిష్టపడతావు?"

"దాన్నిబట్టి అదే ఫలితాన్ని యిప్పుడూ సాధిస్తావని నీ తాత్పర్యమా?"

"ఏం చెప్పేది నీకు? నాకంటే ఎంతో విజ్ఞురాలివి ఈ చిన్నహృదయాన్ని నువ్వు శోధించలేక పోయావంటే మా అమ్మ యింత కఠినురాలని అనుకోమంటావా?"

"శోధించాను, నాయనా శోధించాను. నీ ఒక్క హృదయాన్నే కాదు. మరో యిద్దరినీ శోధించాను. కన్నకొడుకుమీద ప్రేమకన్న కట్టుకున్న భర్తమీద భక్తి తక్కువది కాదు. తోటి ఆడదాన్ని నీకన్న వెయ్యిరెట్లు అర్థం చేసుకోగలను. సావిత్రి ఎవరికోసం తపిస్తోందో నాకన్నా ఎక్కువగా ఎవరికీ తెలియదు."

"నిజమేనా అది? సావిత్రిస్థానంలో నే సరస్వతిని వుంచి కాస్త యోచించు. నీకో అపూర్వమైన సత్యం గోచరిస్తుంది."

"యోచించానయ్యా! నా రక్తబంధువుమీద నాకున్న ప్రీతి, నా కులంమీద, హోదామీద నాకున్న మమకారం ఆ అభాగ్యురాలి ఆవేదనపట్ల నాకు కలుగుతున్న సానుభూతిని జయించాయి బాబూ!"

"అమ్మా, నువ్వు నాన్నవి కానందుకు నా ఆనందాన్ని అణుచుకోలేకుండా వున్నాను. నా సంతోషం ఎలా వెలిబుచ్చేది? కాని యింత తెలిసినదానివి స్వార్థానికీ, స్వలాభానికీ లోబడిపోయావుకద."

"ఎవరికి తప్పుతుంది నాయనా ఆ అధమస్థితి? అమ్మమీదా, నాన్నమీద కల గౌరవం నిలుపుకోనా వద్దా అని నువ్వుపడిన అంతఃసంక్షోభంలో రెండో భాగానికే దాసుడివయ్యావు కాదూ?"

"కాని నా జీవితం యింకా చాలా వుంది ఆ సంగతి ఆలోచించావా?"

"హుఁ. నా జీవితం పరిసమాప్తి చెందబోతూంది. ఆ సంగతి నీకు తట్టటంలేదు కాబోలు?"

"అసలు నీతో వాగ్వాదానికి పూనుకోవటమే ఓ క్షమించరాని నేరం చాలా తప్పయిపోయింది" అని కన్నీళ్లతో "కాని అమ్మా నన్ను చంపకు. నువ్వయినా నన్ను అనుగ్రహించకపోతే ఏంకాను? మీ వ్యథలకూ, మనస్తాపాలకూ నేను ముమ్మాటికీ బాధ్యుడని ఒప్పుకుంటున్నాను. నీసృష్టి అంతవరకే వుంచు. కాని సావిత్రి పెంచుకున్న ఊహాలకూ, వాంఛలకూ నేను బాధ్యుణ్ణి కాను. నేను సరస్వతిని వదల్లేను. సావిత్రి జీవితంలో ఏర్పడ్డ ఖాళీకి నేను కారకుణ్ణి కాను" అని ఆమె కాళ్లు బలంగా పట్టుకుని, వాటిమీదే తలమోపి, వెచ్చని కన్నీళ్లతో తడిపేస్తూ "ఈ పాదాలు చాలాసార్లు పట్టుకున్నాను. పరీక్షలకుపోయేముందూ, పుట్టినరోజు పండక్కీ, సరదాకి యింకా ఎన్నోసార్లు. కాని యింత దీనాతిదీనంగా, కుళ్లిపోతూ ఎప్పుడూ వీటిని స్పృశించే భాగ్యం రాలేదు. నా కోరికను మన్నించవూ?" అన్నాను.

ఏమిటది? మానవుడి అంత్యకాలంలోకూడా ఆసన్నమౌతూన్న భయంకరమైన చావును తలుచుకుని బలహీనంతో పెట్టిన చిన్న కేక, పెద్దదై, మరింత పెద్దదై, విజృంభించి యీ ప్రపంచాన్నే అలలనే హస్తాలతో నలుమూలలనుంచీ శక్తివంతంగా తన కార్యక్రమాన్ని నిర్వహిస్తూ పురుగుల్ని బంధించినట్లు బంధిస్తూంటే, భయంతో, ప్రాణాలపై తీపితో, ఒకరిపై ఒకరికిగల మమకారాల్లో, తనువుపై విసుగు జనించి, యీ ప్రళయాన్ని చూసి మమకారం పుట్టుకొచ్చిన చంచలచిత్తంతో, హడిలి చేస్తున్న హాహాకారాలు, ఆక్రందనలు మిన్నుముట్టక చిన్నదై, మరింత చిన్నదై చిరుగాలికి రేగిన మర్రిఆకు శబ్దంతో లీనమైపోతోంది. ఆకాశంనుంచి ఓనక్షత్రం రాలిపడి,

"నా తలమీదపడుతుంది," "అయ్యో మా అబ్బాయి," "నా రెండో భార్య అయ్యయ్యో" అని ఎవరికి వారు ప్రాణాలు తమకోసం, తమవారికోసం అరచేతుల్లో పెట్టుకుని ఆకాశంలోకి చూస్తూంటే అది మధ్యలోనే మారించి, అంతర్ధానమైంది. అది చుక్క కాదు. ఉల్క. భూమిమీనుంచి లేచిన ఓ జ్యోతి, తారకలా రూపుదాల్చి, చూస్తూండగానే గాలిపటమై. దారం తెగి ఎగిరిపోయింది. ఏమిటది? ఎందుకొమునక? దూరదృష్టా? హ్రస్వదృష్టా? హఠాత్తుగా ఎందుకు యీ వృద్ధాప్యం? ఏదీ కనబడదేం? కనబడుతున్నదంతా నిజమేనా? ఆకటిలేది ఏమిటి? ఒకటి కాదు రెండు. కాదు పది. అవును. అయిదూ అయిదూ పది. ప్రపంచంలో యింత వేగంగా కూడా కంపించే వస్తువులు వున్నాయా? శబ్దకంపన అబద్ధం పలుగువొంపులు అబద్ధం. దీనికి, యీ ప్రత్యక్ష సత్యానికి మించింది, సహాయేది ఎక్కడా లేదు. లేదు. కళ్ళు తిరగటం అంటే యిదేనా ఎంతగట్టిగా అరిచినా ఎవరూ రారేం? నాలికమీంచి, కంఠంలోంచి, గుండెల్లోంచి అరుపు అరుస్తోంది.

ఓ పెద్దశబ్దం ఓ తాకిడి.

"అమ్మా. యిదేమిటి?" వినిపించుకోదేం. కోటానుకోట్ల ప్రజలు ఏడ్చిన కన్నీళ్ళు ఒక్క కడవలోకి సరిపోవటం లేదు. వాటి ప్రభావం అంతేనా?

"అమ్మా. యిదేమిటే?" భూమిమీద నా పాపపు యినుపపాదాలున్నాయి. పవిత్రమైన చేతులు వాటిని బంధించివేస్తున్నాయి? విడలించుకోలేనేం? క్రూరాతిక్రూరమైన, నీచాతినీచమైన యీ సాలెగూడు సన్నివేశంనుంచీ బయటపడలేనేం? ప్రేమించిన యువతి చేతులకన్న ప్రేమించిన తల్లి చేతులు ఎంతబలమైనవి?

అది కంఠస్వరమే అయితే అందికదా "ఈ ఈ పాదాలు నీ పసితనాన ముద్దుపెట్టుకున్నాను. జబ్బు చేస్తే పొత్తాను అసహ్యం చేసుకుంటే కడిగాను కాని బాబూ! యింత దీనాతిదీనమైనస్థితిలో, కుళ్ళిపోతూ ఎప్పుడూ పీటని ముట్టుకోలేదురా. నాయనా నాకోరిక మన్నించు."

అయ్యో ఈ ముసలి హృదయంలో ఆ వేదనకూ, అనురాగానికీ, పట్టుదలకూ హద్దులు లేవే. ఛీ ఛీ ఛీ నా కాళ్ళు తెగనరకటానికి చక్రి ఎందుకు ఉపేక్షిస్తున్నాడు?

జారిపోతోంది ఆమె భూమిపైకి. నా శక్తినంతా కూడదీసుకుని క్రిందకు ఒరిగి నా చేతుల్లోకి తీసుకున్నాను. మరీ పాపాత్ముడ్ని. బంధించిన వేళ్ళను త్రొక్కేశాను. కాని వాటిని చూడటానికి అవకాశమే లేదు. అధరాలు కదులుతున్నాయి. కళ్ళు యిందాకే మూతలు పడ్డాయి.

"ఊఁ" అను నాయనా.

ఈ ఒక్క అక్షరం చాలు. నన్ను ప్రపంచంలో తల్లక్రిందులు చేయటానికి.

"సరస్వతిని..."

ఉప్పెనలా పొంగింది దృఢనిశ్చయం. "వొదిలి వేస్తాను" అన్నాను ధీమాగా. తెగిపోయిన గాలిపటాన్ని ఎవరో అందుకున్నారు.

"సావిత్రినే..."

"పెళ్ళాడతాను"

ఔచిత్యానికి అది అంత్యదశ. నా చేతుల్లో అమ్మ స్పృహ తప్పి వేళ్ళాడిపోయింది. గొంతంతా చించుకుని "నాన్నా! నాన్నా!! నాన్నా!!!" అని పిలిచాను. ఎవరో లోపలకు పరిగెత్తుకువచ్చారు బహుశా. నాన్న విగ్రహంలాగే కనబడింది. వారికి అప్పజెప్పి డాక్టరుకోసం పరిగెత్తాను.

* * * *

డాక్టరుగారు యిలా అన్నారు రహస్యంగా.

"ఇంకో రోజయినా గడుస్తుందో గడవదో."

కన్నీళ్ళు కారలేదు. ఇందాకనే ఖర్చయిపోయాయి.

అర్ధరాత్రి దాటింది. డాబామీద నిశాచరుడిలా తిరుగుతున్నాను. నా అడుగుల చప్పుడు నాకే భయంకరంగా, వికృతంగా వినిపిస్తున్నాయి.

ఒక క్షణం ఆగాను.

అడుగుల చప్పుడూ ఆగింది.

మళ్లీ నడిచాను.

అడుగులూ వినిపిస్తున్నాయి.

రైలు చక్రాల టకటక, రైల్లో కూర్చుని మనం ఏదనుకుంటే అది పలికినట్లే యీ అడుగులూ నా ఆలోచనకు లయబద్ధంగా శృతి కలుపుతున్నాయి. ఆలోచనకు గొంతు పోతోంది అయిదున్నరలో రాగాలాపన. రెండున్నరలో అడుగులు మెత్తగా శృతి వేస్తున్నాయి

"అమ్మా! అమ్మా!! అమ్మా!!!"

అపశృతులు లేకుండా అడుగులు స్వరాలు అందిచ్చాయి.

చీకటి అందంగా వుంది. చీకటి అసహ్యంగా వుంది. ఓహో! విభావరి ఎంత ఆనందంగా వుంది? అవునవును. దుఃఖంగా వుంది.

చీకటే పాపమూ ఒకటే. చీకట్లో పుణ్యం చేసినా అది పాపమే. చీకటిలో నవ్వినా అది ఏడుపే. చీకటిలో ఆనందించినా అది దుఃఖమే. చీకటి అందంగా వున్నా అసహ్యమే. చీ...క...టి...లో సత్యం చెప్పినా అబద్ధమే. అబద్ధం చెప్పినా అబద్ధమే.

కాని పగలులో అబద్ధం చెప్పిన పాపానికి విలువ కట్టడం అసాధ్యం. ఆ పాపానికి పరిధులు లేకపోతే

పోనీ, దారుణంగా అబద్ధం చెప్పినమాట నిజం. ప్రపంచంలో క్షమాపణలు లేని నేరాలలో మరి ఒకటి. అమ్మ అసంతృప్తితో వెళ్ళిపోవటానికి వీలు లేదు. అంత్యదశలో, వాంఛలు తీర్చుకోవటానికి ఉబలాటపడేవారిదగ్గర, వారి మానసిక సంతృప్తికోసం ఓ అబద్ధం చెప్పటానికి ధైర్యం చేయటంలో ఘోరం ఏమీ కనబడలేదు అప్పుడు.

జీవితంలో యింతకన్నా నీచమైన మానసికావస్థ లేదు. రోజూ యింతమంది ప్రజలు ఆత్మహత్య ఎందుకు చేసుకుంటున్నారో యిప్పుడిప్పుడే బోధపడుతోంది. అందులో ప్రేమించిన వాళ్ళగోల దుర్భరం. లోకంలో ప్రేమకు విలువ వున్నదీ, లేదు. ప్రేమించిన వాళ్ళే అంతరంగాలు ప్రేమించినవాళ్ళనీ చదవగలగటం అనుమానాస్పదమే. ఆక్షేపణగా, హాస్యాస్పదంగా నవ్వినా నవ్వవచ్చు. ఒక అనంతమైన అసహ్యం ప్రేమ.

ఇంతకన్నా చావే వాంఛితం.

చచ్చిపోయినవాళ్ళంతా అదృష్టవంతులు. గుండె ఆగి మరణించిన వాళ్ళు మరీ. ఈ ఉధృతమైన కష్టపరంపరనుంచి, తూగ్గున్నా, నిల్చున్నా నీడకన్నా వేగంగా వెంటాడే యీ వర్ణించలేని అనుభూతులకన్న మనశ్శాంతికోసం తహతహపడి అక్కడ శాంతిని కోల్పోవటం కన్న, వీటన్నిటినుంచీ విముక్తి చేస్తూ "యిహ నీకు ఏ బంధాలూ లేవు పో" అంటూ సర్వస్వాతంత్ర్యం ప్రసాదిస్తున్న మరణం ట్రాజెడీ అని ఎవరంటారు? ఇంతకంటె సుఖాంతం ఎక్కడవుంది?

వడగాడ్పు యీ చెవినుంచి ఆ చెవిలోకి కొడుతోంది. దాహంతో గొంతు ఆర్చుకుపోతోంది. తెలివి తప్పుతున్నట్లుగా వుంది. మరణం సన్నిహితమౌతున్నట్లుగా తోచింది. కొన్నివేల ప్రాణాలు తనలో విలీనం చేసుకున్న వడగాలి, నామీద పాశం విసురుతున్నట్లుగా వుంది. ఇలా నిల్చుంటే, కొంచం ముందుకు జరిగితే, బరువంతా ముందుకే అన్వయిస్తే చావు ఎంత సులభం!

"బావా!"

ఓ నీడ నా వైపు కదుల్తోంది ధైర్యంగా.

"సావిత్రీ!" అన్నా పిరికిగా.

"ఇక్కడ ఏం చేస్తున్నావు యిక్కడ, యింత రాత్రి వేళా?"

"ఏమీ చేయలేనివారే చీకటిని కోరుకుంటారు."

ఆమె చిన్నగా నవ్వడం వినిపించింది.

"ఎందుకా నవ్వు? నన్ను చూసేనా?"

"నిన్ను చూసే ఒకరు నవ్వుతారని ఎందుకనుకోవాలి?"

జవాబు చెప్పలేదు. చప్పున ఆమె నాదగ్గరకు వచ్చేసింది. ఆమె పమిటిచెంగు గాలికి నా భుజాలు స్పృశిస్తోంది. మరుగుతెరలు ఏవో చిరుగుతున్నాయి. చాలారోజుల క్రితం ఓ సంధ్యాసమయం యిలా నే నిలబడ్డాను యిక్కడే. అప్పుడు వడగాలి వీచలేదు. అది మలయానిలం. కాని బాహ్యంగా నే. అప్పుడు నన్ను ఏదో ప్రశ్నించబోయింది. ప్రశ్నిస్తానంది. ప్రశ్నించమన్నాను. కాని ఎంత ప్రయత్నించినా అడగలేకపోయింది. చివరకు ఆమెను ఏకాంతానికి వదిలి నేను క్రిందకుదిగి వెళ్ళిపోయాను.

"బావా" అంది సావిత్రి.

ఎందుకో యీ పిలుపులో మధురత కనిపించటం లేదు. ఏదో క్రొత్తభావం వసన్ని చేసుకుంటోంది.

"అసలు ఏమిటది నీ ప్రశ్న?"

ఆవేశం పొంగింది ఎంత కుటిలత్వం! ఈ ఊబిలోకి మళ్ళీ దింపటానికి కాకపోతే అర్ధరాత్రివేళ వచ్చి ఏమిటంటు?

క్రోధాగ్ని ప్రజ్వలించకుండా ప్రయత్నిస్తూ "వద్దులే సావిత్రి దానివల్ల నీకేం లాభంలేదు." అన్నాను

ఆమె మళ్లీ చిన్నగా నవ్వి "నాకెందులో లాభం కలిగింది గనుక? నా చితి మీద నీ సంతోషం చిందాలన్న కుతూహలంతో యింత రాత్రివేళ నీకోసం వచ్చాను" అంది.

"అడగలేను."

"సావిత్రి ముందుకూడా సంకోచమా? చిలిపిగ నవ్వ విలువలేని సావిత్రిముందు" ఈ సమయంలో ఎందుకూ నవ్వుతోంది? ఆ నవ్వు చల్లగా వుంది.

సరస్వతి మాటలు గుండెల్ని తొలుస్తాయి. సావిత్రి మాటలు గుండెల్ని గుచ్చుతాయి. బహుశా యిదే మొదటి వ్యక్తి విజయానికి కారణమై వుంటుంది.

ఆ నవ్వు యింకా ఆగలేదు. ఇహ నా వశం కాదు ఇలాంటి సమయం మళ్లీ రాదు. ఈ అదృష్టానికి నన్ను నేను నిందించుకుంటే నాకంటే పిరికివాడు లేడు. ఈ అవకాశాన్ని వృథా చేసుకుంటే నాకంటే అసమర్థుడు లేడు.

"లాభం లేదు. చెప్పను"

"ఎందుకు చెప్పవ్ ఆశపెట్టి?"

నవ్వాను వెగటుగా "ఎందుకు చెప్పాలి?"

"నేను యీ రాత్రి అవమానం పొందటానికే నీ దగ్గరకు వచ్చాననుకున్నావా?"

దీనత్వం క్షణంలో మాయమైంది ఆమెదానిలో. కంఠస్వరం బుసలు కొడుతోంది. నేనూ కొట్టగలను బుసబుసలు.

"అవమానం" అని మళ్ళీ వెటకారంగా నవ్వి "నా చేత అవమానం చెందటానికి అభిమానపడినదానివి దేనికి యింత ప్రయాసపడటం?" అని ఆగాను.

"ఏమిటికి నేను ప్రయాసపడ్డాను?"

'ఏమిటికో' నేను చెప్పాలన్న మాట. ఎంత నిబ్బరం; ప్రపంచంలో ఏ తెలివి గోడ కన్నా ఏ తెలివి గోడ నా జీవితాన్ని పెనవేసుకు పెరుగుతోంది. పొమ్మన్నా పోదు. తన అసమానశక్తితో నన్ను ముక్కలు ముక్కలు చేస్తోంది. ఈ భూమ్మీద సావిత్రి అనే వ్యక్తి జన్మించకపోయినా దిగుల్లేదు. పరిమితులకి కృతజ్ఞతలు. ఈ అడ్డుగోడను పడగొట్టటానికి ప్రయత్నించటంలో నేనెందుకు జాలి వహించాలి? తనకు తెలియకుండా ఓ మహాపరాధాన్ని కావిస్తే ఆ అపరాధాన్ని క్షమించేందుకు కొంతవరకూ అవకాశం వుంది. కాని అలా కాదే నే పెంచుకోలేని ప్రేమ తనెందుకు పెంచుకోవాలి? ఆమెలో యీ భావం కలిగించటానికి నేనెప్పుడూ కారకుణ్ణి కాలేదు. తన ఒంటరి జీవనంతో నన్నెందుకు పనికిమాలినవాణ్ణి చేయాలి? తను అమాయకురాలిగా నటిస్తూ ఓ అమాయకుడి జీవితవిధానంతో ఎందుకు చెలగాటమాడాలి? ఈ స్త్రీకి హృదయం ఉండనీ, లేకపోనీ కనీసం జ్ఞానం అయినా లేకపోయె. ఒక్క మాటతో తాను పవిత్రుణ్ణి శాంతుణ్ణి, బంధవిముక్తుణ్ణి చేయవచ్చునే.

కారుచీకటిని చూసి కోపం దిగమింగుకోను. ఈ సన్నివేశం తెరచాలి, ఆమెను కొంచెం దగ్గరగా జరిగి, పిట్టగోడకు ఆనుకుని దర్పంగా చూపులు విరజల్లాను.

అదేమిటి? నీడ కదిలి వెళ్ళిపోతోంది.

"సావిత్రీ" అని పిలిచాను నీరసంగా.

నీడ వినిపించుకోక వెళ్ళిపోతోంది. ఆలస్యానికి తావులేదు. ఆమె నాకు దూరం కారాదు. పరుగున ఆమెను వెంబడించాను. నీడ వేగంగా, దూరంగా కదిలిపోతోంది. ఆగమని పిలిచాను వెనకనుంచి. పలకలేదు. మా యిద్దరిమధ్య దూరం తక్కువై తక్కువై మాయమయింది. వడిగా చెయ్యి పట్టుకుని ఆపాను.

"నన్ను వెళ్ళనియ్యి. నువ్వు తిరిగి రావటంతో పరిస్థితులు చక్కబడతాయనుకున్నాను నన్నర్థంచేసుకున్నా వనుకున్నాను" అంది గాద్గదికంగా.

ఆమె హస్తాన్ని జాలిగా వదిలి "అర్థం చేసుకున్నాను సావిత్రీ! అందుకే అమ్మకు మాటయిచ్చానని గ్రహించలేవా?" అని కొంచెం ఆగి "ఈ రాత్రివేళ నేను చెందే ఆవేదనకు అర్థం అదికాదు" అని నిట్టూర్చాను.

"ఓహో ఏమిటో విచిత్రం!"

"నిన్ను క్షమించమని అడగటానికి నేనేమీ సంకోచించటం లేదు. గతించిన జీవితపు పుటలలో అన్నీ తప్పుడు వ్రాతలే. నన్ను క్షమించు సావిత్రీ. మనోహరమైన యీ రాత్రినుంచి నా పాతజీవితానికి ఉద్వాసన చెబుతున్నాను. అనంత రోత. నీకింకా అర్థం కాలేదా?" అని ఆవేశంతో ఆమె చేతిని మరోమారు అందుకోబోయాను.

విదిలించుకుని "ఛీ" అంది.

"నేను యింక పరాయివాణ్ణి కాదు" అని శృతిమించబోయాను.

"మూర్ఖుడా!" అందామె రోషాయమానంగా. "ఇంతటి దుర్బలుడవా నీవు? ఈ ఈదురుగాలి పరిపడిందా మళ్ళీ? కదేబుద్ధి వేయటంలేదా ఇక్కడ్నుంచి? సరస్వతిని నీకంటే నేనెక్కువ బోధపర్చుకున్నానంటే, నువ్వెందులో సిగ్గుపడాల్సింది ఏమీ లేదు. అత్తయ్యకిచ్చిన మాట మాటగానే ఉండనియ్యి. అది మంచి పని. ఆమాట అనిపించుకునేందుకు నేనింత దూరం రాలేదు. నిన్నింకా యిన్నాళ్ళూ అభినందించాను. అబ్బ నీ మనసు ఎంత చంచలం?" అని అసహ్యంగా నిట్టూర్చి "ఇప్పుడిహ ఆ పని చేయలేను. సిగ్గు విడిచి చెబుతున్నా. ఇదికూడా విను. సావిత్రి మరో వ్యక్తికి హృదయం అర్పించకపోయినా మూడోతరగతి విజ్ఞానంతో తన హద్దులు తెలుసుకుంది. నీ ప్రశ్న ఏదైనా యిదే జవాబు వర్తిస్తుంది."

నీడ బరువుగా వెళ్ళిపోతోంది "సావిత్రీ" అని పిలిచాను బలహీనంగా.

మెట్లదగ్గర నిలుచుని "ఇంకా ఏదయినా మిగిలివుందా" అంది ఉదారంగా.

"మరి యిన్నాళ్ళూ యీ విషయం అమ్మకెందుకు చెప్పలేదు?"

"చెప్పాను. కాని నా ఏకాంతం నా మాటల్ని అబద్ధమని నమ్మేట్లుగా చేసింది."

ఇలా అని ఆమె క్రిందకుదిగి వెళ్ళిపోయింది.

మైకం వదిలింది యిందాక కాదు, ఇప్పుడు. భంగపడింది నేను. తీరని కసి, తీరకుండానే అస్పృశ్యమైంది. అయినా విచారం లేదు. నాకింతకన్నా సంతృప్తి అక్కర్లేదు. సంతృప్తిని యివ్వగలిగానేమో. ఇంతకన్నా నాకు నిశ్చింత ఏముంది?

మెట్లుదిగి క్రిందకు వచ్చాను. బెడ్ లైట్ వెలుగుతోంది. చప్పుడు చేయకుండా అమ్మవున్న గదిదగ్గరకు పోయి తొంగిచూశాను. నిశ్చింతగా నిద్రపోతోంది. ఈ నిద్ర రేపటివాకామాత్రం యీ రూపంలో వుంటుంది.

కఠినుణ్ణే అయినా కళ్ళు తుడుచుకుని వెనుదిరిగాను. నాన్నకూడా మంచి నిద్రలో వున్నారు. నా గదిలోకి పోతూంటే ఏదో అనుమానం తగిలింది. మునివేళ్ళమీద వెళ్ళి సావిత్రి గదిలోనికి తొంగిచూశాను.

సావిత్రి నిశ్శబ్దంగా ఏడుస్తూంది.

దేశోద్ధారకుని వర్ధంతిమహోత్సవము
చైత్ర శుద్ధ ద్వాదశి — ది 22—4—56

నిలుచున్న మనిషి - లోహశిల్పం
శిల్పి: హెన్రీ మూర్

జంటపక్షులు

శ్రీ నాగభూషణ్

* గత సంచిక తరువాయి

రంగము : 2

* * ఉదయం ; హాలులో కమల, జోగారావులు కూర్చునివుంటారు. కమల అంటే రామమూర్తి భార్య; సంసారపక్షంగా వుంటుంది. కాని, జీవితంలో భర్తవల్ల పొందగల ఆనందంలో ఏ కొంచమూ పొందలేకపోవడం వల్ల నిస్పృహచెందిన మనిషి. జోగారావు కుర్రవాడు. నిన్న మొన్ననే చదువు పూర్తి చేసుకొన్నవాడు. అనుభవం లేకపోయినా, పరిస్థితులను ఎదిరించి స్వసుఖం కోరుకునే మనిషి...... అప్పుడే టిఫిన్, కాఫీ పూర్తిచేసుకొని మూతి తుడుచుకుంటూ వుంటాడు.

కమల : మరో ఇడ్లీ కావాలా ?

జోగారావు : అక్కర్లేదు.

కమల : మరికొంచెం ఉప్మా ?

రావు : నాకు తిండిదగ్గర మొహమాటంలేదు, కమలా!

కమల : కొంచెం కాఫీ—?

రావు : (నిట్టూర్పుతో) అక్కర్లేదు కమలా ! నేను కాఫీ తాగడం పూర్తయింది.

కమల : అతని కమల అతనికోసం యిచ్చినా అక్కర్లేదన్నమాట !

రావు : కావలసివుంటే తీసుకోనా ? అందులోనూ నా కమల నాకోసం చేసియిస్తానంటే !—

కమల : (రుసరుసగా) ఇహ పనేముంది? ఆ సోఫాలో మునిగిపోవడం; తన కమలకు యిష్టంవున్నా లేకపోయినా సిగరెట్ ముట్టించడం...... అతనికి కమలకంటె సిగరెట్టే యిష్టం (నవ్వి) కాదుకదూ !

రావు : అవును. (లేని నవ్వు తెప్పించుకుంటాడు.)

కమల : నువ్వు చెప్పింది నిజమైతే చేతిలో చెయ్యి వెయ్యాలి.

రావు : (చేతిలో చెయ్యివేస్తూ) మరీ చిన్నపిల్లవైపోతున్నావు కమలా !

కమల : ఇప్పుడివ్వు నీ సిగరెట్ కేసు! (దాన్ని ముద్దుపెట్టుకొని ఇందాక నీవన్నది నిజంకాదు. ...ఓ! (అవిడ ఒక పళ్లి పళ్లెం చూసింది.)

రావు : ఏమిటి ?

కమల : నువ్వు ఒక్క పండుకూడా తినలేదు కదూ!

రావు : పండా! కాయలతోనే కడుపునిండింది. ఇంకా పండెందుకు ?

కమల : కాదు కాదు......నువ్వొక ఆపిల్ పండు తప్పక తినాలి...తినకపోతే నీ కమల చాలా నొచ్చుకుంటుంది.

రావు : ఇంతవరకూ తిన్నదానికే కడుపులో చోటులేక గొంతులోకి వస్తోంది. (కమల అతనివైపు జాలిగా చూస్తుంది.) లేదు కమలా! నేను టిఫిన్ తినడం ఎప్పుడో పూర్తి చేశాను.

కమల : నేను స్వయంగా యిచ్చినా అక్కర్లేదా ?

రావు : అక్కర్లేదు కమలా ! మామూలుకన్నా ఎంతో ఎక్కువ తిన్నాను.

కమల : (లేస్తూ) నిజంగానా ?

రావు : నీతో అబద్ధం చెప్పగలనా?...ఆఁ! నువ్వెక్కడ కూర్చుంటావ్ ?

కమల : (సోఫావైపు చూపుతూ) నా రావు అక్కడ, నేను అతని ప్రక్కన (అతన్ని లేవదీస్తుంది)

రావు : (నిరుత్సాహంగా) అవును.

[ఇద్దరూ సోఫాలో కూర్చుంటారు]

కమల : సిగరెట్!

రావు : థాంక్స్!...(ఆమె ముట్టిస్తుంది) ఆ... కమలా! మనం యిక్కడికి వచ్చి ఓ వారం రోజు లయింది కదూ?

కమల : అవును. వారంరోజులు! ఎంత గొప్పగా గడిచినయ్! చివరకు యివ్వాళ యింత మంచి యిల్లును వదిలి వెడుతున్నాం.

రావు : (అది వినిపించుకోకుండానే) వారంరోజులు! మొదటిరోజు తప్ప మిగిలిన రోజులన్నీ మనం కలిసే కాఫీ, భోజనం తీసుకున్నాం కదూ!

కమల : (సంతోషంతో, ఆశ్చర్యంతో) అవును.

రావు : మనం ఆ టేబుల్ ముందు రోజుకు నాలుగు సార్లు కూర్చున్నాం — రెండుసార్లు కాఫీకి, రెండుసార్లు భోజనానికి — మొత్తం ఇరవై నాలుగుసార్లు!

కమల : ఇరవై నాలుగుసార్లు! నిజం?

రావు : మనం కూర్చున్న ప్రతిఒక్కసారీ "ఇంకా కొంచెం తిను, ఇంకా కొంచెం తాగు" అని కనీసం నాలుగుసార్లయినా అన్నావు నువ్వు. అంటే ఏమీ అవసరం లేకపోయినా, నన్ను రోజుకు తొంభైసార్లు, వారానికి ఏడువందల సార్లు— 'అక్కర్లేదు కమలా' అనేటట్లు చేశావ్!

కమల : (దెబ్బతిని) రావ్!

రావు : (వెనుకటిమాదిరిగానే) నాకు పాతికేళ్లు. నీకు?

కమల : (ఆశగా) ఇరవైమూడు.

రావు : ఇరవైమూడు! అంతా సవ్యంగా జరిగితే, మనం యింకా యాభైఏళ్లకి తక్కువ బ్రతకం. అంటే రెండువేల అయిదువందల వారాలు...మనం కలిసివుండే ఈ రోజుల్లో 'అక్కర్లేదు కమలా' అనే మాట కనీసం పదిహేనులక్షల సార్లు నా చేత అనిపిస్తావ్! — నిజానికి ఏమీ అవసరం లేకపోయినా!

కమల : (విచారంతో) రావ్! (దుఃఖంతో ముఖం కప్పుకుంటుంది)

రావు : మనం, ఈ విషయంలో ఏదైనా సంధి కుదుర్చుకుంటే బావుంటుంది, అంతే! —

కమల : ఎంత కఠినమైన మనిషివి! (జాలిగా నిట్టూస్తుంది.)

రావు : (తెప్పరిల్లి) నా వుద్దేశ్యం విను కమలా! మనం యీ విషయాన్ని గురించి ఆలోచించుకుంటే బావుంటుందేమోనని —

కమల : (ఈ లోకంలోకి వస్తూ) రావ్!

[రావు ఈ విషయాన్ని ఎందుకు తెచ్చానా అని విచారిస్తున్నాడు. కమల నిట్టూర్పుల వంకకు దృష్టి పోనివ్వకూడదని ఎంత నిగ్రహించుకున్నా వీలుపడదు...అవి భరించలేనివి]

రావు : (ఆమెను దగ్గరకు తీసుకొంటూ) ఊరుకో కమలా! నాది పొరపాటే!... (ఇంకా నిట్టూర్పుల వేగం తగ్గదు.) నా కమలే నన్ను క్షమించకపోతే నన్నీలోకంలో మరెవరు క్షమిస్తారు, చెప్పు?

కమల : (నిట్టూర్పులమధ్య) నేను నిన్నెంతో ప్రేమిస్తున్నాను కాబట్టే, నిన్నాపండ్లు తినమన్నాను.

రావు : నిజం...నిజమే కమలా! నేనంటే నీకెంత యిష్టమో నాకు తెలియదా?

కమల : ఏ డాక్టరునైనా అడుగు. నువ్వాపళ్లు తినాలనే అంటాడు.

రావు : అవును.

కమల : అందువల్లనే నువ్వు తినాలి.

రావు : అవును కమలా! (మళ్లీ కమలను ఎదిరించడం ఈ జన్మలో చేతకాదు రావుకు.)

కమల : (కళ్లు తుడుచుకుంటూ) భర్తకు వంట్లో బాగుండకపోతే, జాగ్రత్తగా చూడడానికి, అతను తినకపోతే తినేటట్లు చెయ్యడానికి కాకపోతే, భార్య ఎందుకు?

రావు : అవును...అందుకే—

కమల : మనం యిక్కడకు వచ్చిన మర్నాడే నీకంత జలుబు చేస్తే, నిన్ను జాగ్రత్తగా చూసుకొని, మళ్లీ కులాసాగా వుండేటట్లు చేశానా, లేదా?

రావు : నువ్వు చాలా దయగలదానివి కమలా!

కమల : దయేమీ లేదు......నిన్ను జాగ్రత్తగా కాపాడుకోవడం నాకు చాలా యిష్టం. అందులోనూ జబ్బుపడ్డవాళ్లకు సేవ చెయ్యడమంటే నాకెంతో యిష్టం. మూర్తి ఒక్కసారి కూడా జబ్బుపడలేదు.

రావు : మూర్తి—?

కమల : మా ఆయన.

రావు : అతని పేరు మూర్తా?...సరే! నేనతన్ని ఎరుగను కాబట్టి అతన్ని గురించి నేనేమీ మాట్లాడదలుచుకోలేదు.

కమల : నిజమే రావ్! నేనుకూడా అంతే!

రావు : మనం యింటినుంచి పారిపోయివస్తున్నాం. మళ్ళీ తిరిగి వెళ్లంకదూ?

కమల : (ఆశ్చర్యంతో) రావ్!

రావు : చూడు కమలా! మనం చాలా దూరం వచ్చాం కదూ?

కమల : అదేమిటి రావ్? నువ్వు పశ్చాత్తాప పడుతున్నావా?

రావు : (త్వరగా) లేదు, లేదు......(ఆవిడ మళ్ళీ నిట్టూర్పులు మొదలుపెడుతుంది) లేదు కమలా, లేదు నేను నిన్ను యింతగా ప్రేమిస్తున్నప్పుడు పశ్చాత్తాపం ఎందుకు! నేను ఇప్పుడున్నంత హాయిగా యిదివరకెప్పుడూ లేను.

కమల : (అతనికి దగ్గరగా జరిగి) రావ్! ఎంత భయపెట్టావ్! నువ్వు నిజంగా పశ్చాత్తాపపడుతున్నావనుకున్నాను.

రావు : పశ్చాత్తాపం ఎందుకు? నేను చాలా హాయిగా వున్నాను.

కమల : వేదాంతంగారు ఎంత నిజం చెప్పారు.

రావు : అవును. చాలా నిజం చెప్పారు.

కమల : నీతో రమ్మని నువ్వడిగినప్పుడు, మన కొకళ్ళనుగురించి ఒకళ్లకు ఎంత తక్కువగా తెలుసు?

రావు : అవును. చాలా తక్కువ తెలుసు.

కమల : ఈ వారం రోజులలో మనం ఒకళ్లను గురించి ఒకళ్లం ఎంత తెలుసుకున్నాం?

రావు : అవును ఎంత తెలుసుకున్నాం?

కమల : ఇప్పుడు నాకేమీ భయంలేదు...మనం యిద్దరం కలిసి ప్రపంచం ఎదురై నిలిచినా జయించగలం యిప్పుడు.

రావు : అవును.

[పాపం! రాజా చేసిన పాపం యింకా పరిహారం కాలేదు. కుడిచేతిలో సిగరెట్ వుంది. అదే చెయ్యి కమల నడుముచుట్టూ వుంది. సిగరెట్ నోట్లో పెట్టుకోడానికి చేసే ప్రయత్నాల్లో రెండు మూడుసార్లు ఆమెను దగ్గరకు లాక్కోవలసి వస్తుంది. ఆమె ఆ ఆనందంలో మైమరచి కళ్లుమూసుకొని వుంటుంది. నాలుగో ప్రయత్నంలో విజయుడైన రావు, సిగరెట్ నోట్లో పెట్టుకొని ఒక దీర్ఘ నిశ్వాసం విడుస్తాడు......ఇంతలో వేదాంతంగారు వస్తాడు.]

వేదాంతం : నమస్తే! (వాళ్లు దూరంగా జరుగుతారు)

రావు : నమస్తే!

వేదాం : ఆఁ! ఇవ్వాళ మీ రీ యిల్లు వదిలి పెడుతున్నారన్నమాట!

రావు : (ఉత్సాహం ఏమీ లేకుండా) అవును.

కమల : కాని ఇక్కడ గడిపిన ఈ వారంరోజుల్నీ మాత్రం మేం జీవితంలో మరచిపోలేం వేదాంతంగారూ!

వేదాం : కొన్నాళ్లపాటు మిమ్మల్ని యిక్కడ వుంచమన్నందుకు నన్నిప్పటికి క్షమించారన్నమాట మీరు.

కమల : (సిగ్గుపడుతూ) అవును...కాని మీరు చాలా నిజం చెప్పారు...ఆ విషయం ఇంతకుముందే రావుతో చెప్పాను. ఏం రావ్?

రావు : అవును....ఒక్క నిముషం క్రిందటే!...... (గడియారం చూసుకొని) కాదు. రెండు నిముషాల క్రిందట.

వేదాం : మీ కే విషయంలోనూ పొరపులు, పోట్లాటలూ లేవుకదూ ?

కమల : ఒక్క విషయంలోకూడా లేవు...అవునా రవ్ ?

రావు : అవును.

వేదాం : ఇంకేం...చాలా సంతోషం. (గడియారం చూసుకుంటూ) మిమ్మల్ని తొందర చేశాను...మీ పనులన్నీ పూర్తిచేసుకోండి.... కారు మరో అరగంటలో వస్తుంది.

కమల : అరె! అరగంటలోనా! నేను త్వరగా వెళ్ళాలి. (అంటూ రావువంక చూస్తుంది)

రావు : (కదలకుండా) అవును. మనం త్వరగా వెళ్ళాలి.

[కమల లేస్తుంది.]

వేదాం : (కమలతో కొంచెం ముందుకు వెళ్ళి) అన్నట్లు, చూశారండి కమలాదేవి! రాత్రి యిక్కడకు మరో యిద్దరు అతిథులు వచ్చారు.

కమల : (ఆగి, ఆసక్తితో) అంటే—మరో ప్రేమికుల జంట—

వేదాం : అవును మరో జంట—

కమల : మేం వెళ్ళేముందు ఒక్క క్షణం వాళ్ళను కలుసుకుంటే బావుండును. ఇక్కడ గడిపే వారం రోజులూ ఎంత హాయిగా, గడపవచ్చునో చెబుతాను.

వేదాం : దానికేం? మీరు తప్పకుండా కలుసుకొందురుగాని.

కమల : సరే, వస్తాను. (కమల వెళుతుంది.)

రావు : చూడండీ ?

వేదాం : ఏమిటి ?

రావు : చూడండి......మీరన్నది...... నిజంగా, ఇప్పుడే—(గడియారం చూసుకొని, విచారంగా) అరగంట!—సరే నేనూ తయారు కావాలి. (బయలుదేరుతాడు.)

వేదాం : రావ్ గారూ!

రావు : (వెళుతున్నవాడు ఆగి) ఆఁ!

వేదాం : ఒక్కమాట! (రావు వెనక్కి తిరిగి వస్తాడు) (బుజంతడుతూ) హుషారుగా వుండాలండీ! అసలిటువంటి సమయంలో సంతోషంతో డాన్సు చెయ్యాలి.

రావు : (నిస్సారంగా) సంతోషమా ?

[వేదాంతం నవ్వుతాడు.]

సరే! నేను సామాను సర్దుకోవాలి.

[వెళ్ళిపోతున్న రావుకు బట్లర్ ఎదురు వస్తాడు. నిరుత్సాహంగావున్న రావును చూచి వేదాంతం, బట్లర్ యిద్దరూ నవ్వుకుంటారు.]

బట్లర్ : గుడ్‌మార్నింగ్ సర్ !

వేదాం : మార్నింగ్...ఈ వుదయం ఎంత గొప్పగా వుందో చూశావా ?

బట్లర్ : చూడకేమిసార్! (కొంచెంసేపు ఆలోచించి) చూడలేదు సార్ !

వేదాం : చూడలేదా! ఐతే కొంచెంసేపు ఆగు. ఎంత గొప్పగావుంటుందో కనిపిస్తుంది...ప్రపంచం అంతే, నాకిప్పుడు ఆశ కలుగుతోంది.

బట్లర్ : నిండా నిజంసార్ !

వేదాం : మనం చెయ్యగలిగినదంతా చెయ్యాలి...... తెలిసిందా ?

బట్లర్ : దానికేమిసార్ ! మస్తుగేస్తును (పేపర్ యిస్తాడు.)

వేదాం : ఏమిటిది ?

బట్లర్ : ఇవాల్టి పేపరు సర్ !

వేదాం : చూడు!...దీనిలో ఎన్ని కొత్తజంటలు వున్నయ్యో? (లెక్కపెడుతూ) ఒకటి, రెండు, మూడు...పది!—పది జంటలు! పాత పురాణాలు చెప్పినట్లు జీవితాంతం సుఖపడదలచుకున్నవాళ్లు యిరవైమంది... అన్నట్టు, మీ దొరగారేమంటున్నాడు ?

బట్లర్ : నిండా విచారంలో వున్నారుసార్ !

వేదాం : విచారమా ?...ఎందుకు ?

బట్లర్ : ఆయన సామాను ఎక్కడో పోయింది సార్ !

వేదాం : అంటే, అది ఆయనతో రాలేదా ?

బట్లర్ : వచ్చినట్టు లేదుసార్ !

వేదాం : ఎంత అజాగ్రత్త? ఆయనకు మనం ఏమీ సహాయం చెయ్యలేమా?

బట్లర్ : లుంగీ, అద్దం, దువ్వెన, అన్నీ యిస్తున్నాడు సార్ మన లింగరాజు! మూర్తిగారు నల్ల ఒప్పుకోలేదుసార్ !

వేదాం : లింగరాజు సంగతి నాకు తెలియదా! చాలా మంచివాడు.

బట్లర్ : కైమ్సు మన యింట్లోకూడా బ్లేకులు నిండా అయిపోయాయిసార్!......ఇన్ని చూచి అయ్యగారు డౌన్ అయిపోయారు సార్!

వేదాం : మళ్లీ లేచి మామూలు మనిషి కావడానికి ఏం చెయ్యాలంటావ్ ?

బట్లర్ : కడుపునిండా టిఫిన్ తింటే సరి సార్!

వేదాం : నీ సలహా అద్భుతంగావుంది...అది మూర్తి గారికి స్వయంగా అందచెయ్.

[ఇంతలో జానకి వస్తుంది...మూర్తిమీద ఆశ చాలా కొద్దిగావుంది...ఈ గది చూచి చాలా ఆశ్చర్యపడుతుంది]

వేదాం : ఓ! వస్తే జానకీ దేవీ! రాత్రి బాగా నిద్రపట్టిందా?

జానకి : మీ గదులు చాలా బావున్నాయండి.

వేదాం : థాంక్స్.

బట్లర్ : టిఫిన్ తెస్తానుసార్. (వెళ్ళిపోతాడు.)

వేదాం : మీరు కాఫీ తాగుతారా? పాలా?

జానకి : ఏదయితే యేంకాని, రాం యేడీ?

వేదాం : రాం? ఎందుకు?

జానకి : ఇవ్వాళ మొదటిసారిగా అతనితో కలిసి కాఫీ తాగుదామనుకున్నాను—ప్రాక్టీస్ కోసం—అతనితో కొన్ని సంగతులు చెప్పాలి.

వేదాం : (నవ్వుతూ) పోనీ, అవి నాతోనే చెప్పండి.

జానకి : (సిగ్గుపడుతూ) అవి భార్యాభర్తలు ఏకాంతంగా చెప్పుకోవలసినవి.

వేదాం : ప్రాక్టీస్‌కోసమే కదా! ఇట్లా చెప్పినా ప్రాక్టీసే!

జానకి : సరే!

వేదాం : థాంక్స్...... (ఇంతలో మూర్తిగా మారిపోయి) ఆఁ! నీకేంకావాలి జానీ? ఇడ్లీ, సాంబార్, పూరీ పొటాటో, అట్టూ, పంచదార, బోండా బజ్జి, —అన్నీ ద్వంద్వాలమీద నడుస్తున్నయ్.

జానకి : అప్పుడే మరచిపోయ్యావా?

వేదాం : లేదు, లేదు....ఉప్మా.

[బట్లర్ రెండు ప్లేట్లతో ఉప్మా తెచ్చి అక్కడ పెడతాడు.]

జానకి : (ఉప్మా తిని) కాఫీనా, టీనా రాం?

వేదాం : నేను కాఫీ తప్ప మరొకటి తాగనని నీకు తెలియదా, జానీ!

జానకి : మరచిపోయాను. (బట్లర్ కాఫీ తెస్తాడు)

వేదాం : (తాగుతూ) కాఫీ చాలా బావుంది ప్రేయసీ! అరె! నాటకాల్లో భాష వస్తోందే! ఎలావుంది?

జానకి : బాగానేవుంది.

వేదాం : ఇంతకుముందే పేపర్లో ఓ భయంకరమైన వార్త చూశాను రాణీ...రాణీ!...అదెలా వుంది!

జానకి : నిజంగా జీవితంలో వుపయోగించవలసిన భాష అది...నువ్వు ఇంతవరకు పెళ్ళి చేసుకోలేదు కదూ, రాం.

వేదాం : ఇంతవరకు ఒకే ఒక్కసారి చేసుకున్నాను కమలని...కమల నీకు తెలియదా, జానీ?

జానకి : జ్ఞాపకంలేదు... నేను మిమ్మల్ని నిజంగానే 'రాం' అనుకున్నాను.

వేదాం : నన్ను గురించి ఇంత మంచిగా ఎవరు మాట్లాడతారు.

జానకి : మీవంటివాళ్ళను నేనెక్కడా చూడలేదు.

వేదాం : (మళ్లీ మూర్తయిపోయి) అరె! సరిగ్గా కమల కూడా అట్లానే అనేది...సరె! కమలను వ్యతిరేకంగా నేనేమీ చెప్పదలుచుకోలేదు.

జానకి : రాం! మన సంభాషణలోకి నీ భార్య ప్రసక్తి తీసుకురావడం నాకు బావుండదు.

వేదాం : నాకూ అంతే!...సరే! అసలు సంగతి చెప్పలేదు — నిన్న గుర్రపు పందాలలో మన గుర్రాలన్నీ ఓడిపోయినయ్

జానకి : అయ్యో!

వేదాం : నేను సర్వస్వం ఓడిన ధర్మరాజునైపోయాను...ఇక నేనేదైనా వుద్యోగం చెయ్యాలి, జానీ!

జానకి : నువ్వేవుద్యోగం చెయ్యాలో చెప్పనా? (చెప్తున్నట్లు చూస్తాను.) నువ్వు కేంద్ర ప్రభుత్వంలో మంత్రివై పెద్ద పెద్ద వుపన్యాసాలివ్వాలి.

వేదాం : నన్నెందుకూ పనికిమాలినవాడికింద కట్టావన్నమాట!

జానకి : ఏం?

వేదాం : జీవితంలో దేనికీ పనికిరానివాడు రాజకీయాల్లో చేరతాడంటారు. అందులోనూ మంత్రి కావడానికి మరీ......

జానకి : ఏమో! నాకుమాత్రం నువ్వదే కావాలి.

వేదాం : అయితే సరే! నువ్వేది కావాలంటే నేనదే అవుతాను.

జానకి : ఎంత చిలిపిగా మాట్లాడుతావ్!...కొంచెం కాఫీ కావాలా?

వేదాం : నువ్వు యిస్తానంటే వద్దంటానా?... మనకీమాటలతో జీవితాంతం గడుస్తుందనే నీ వుద్దేశ్యమా?

జానకి : ఏం? ఎందుకు గడవదు?

వేదాం : పాడిందే పాడుతూ, జీవితమంతా, — సరే! కాఫీ తాగేటప్పుడీమాట లెందుకు? కులాసాకోసం రాత్రి నీకు వచ్చిన కల ఒకటి చెప్పు.

జానకి : (ఆలోచించి) రాత్రి నాకు చాలా తమాషా కల వచ్చింది.

వేదాం : (ఆసక్తితో) ఏమిటది, జానీ?

జానకి : ఒక రాత్రి మనం పారిపోతున్నామంట! మధ్యలో దారి తప్పి, ఒక యిల్లు చూసి హోటలనుకొని అక్కడకు వచ్చాం. కాని అది హోటలు కాదు......వేదాంతం అనే తమాషా మనిషి వున్న తమాషా యిల్లది

వేదాం : చాలా తమాషాగావుందే! వేదాంతం ఎవరు? ఈ భూప్రపంచంలో ఆయన పేరెక్కడా వినలేదే!

జానకి : ఆయన మనల్ని బందీలన్నాడు. ఆ యింటి తలుపులన్నీ తాళాలు వేసి మనం బయటకు కదలకూడదన్నాడు......ఒక వారం మనం అక్కడే వుండి, ముందు ముందు సుఖంగా వుండగలమో లేదో ప్రయత్నం చేసి చూడమన్నాడు......ఆ వారం తర్వాత మనం వెళ్లొచ్చట!

వేదాం : ఎంత అసంభవంగా వుంది! సర్వస్వతంత్ర భారతదేశంలో గౌరవనీయులైన మనుష్యుల్ని బందీలుగా వుంచడానికి ఆ వేదాంతంగారికి హక్కేముంది?

జానకి : చాలా అసంభవంగా వుందికదూ!

వేదాం : అసంభవం యేమిటి, హాస్యాస్పదంగా వుంది.

జానకి : (ఆ మాటల్లోని నిజాన్ని పరిశీలిద్దామని తలుపుదగ్గరకు వెళ్లిచూస్తుంది. తలుపు తీసే వుంది) నేనూ అదే అనుకున్నాను (బయటకు వెళ్ళి, వచ్చి) గేటు తలుపులుకూడా తీసేవున్నయ్! రాత్రి నాకు వచ్చిన కల ఎంత అసంభవంగా వుంది.

వేదాం : కలలకు సంభవం, అసంభవం యేమిటి?... సరే! నాకూ ఓ తమాషా కలవచ్చింది.

జానకి : ఏమిటది?

వేదాం : (ఓ క్షణం సూటిగా జానకి వంకచూచి, ముఖం తిప్పుకొని) ప్రపంచానికి సంబంధం లేని ఒక యిల్లువుంది. ఆ యింట్లో తండ్రీ, కూతురూ — యిద్దరే! తండ్రి ముసలివాడు. తనపనేమో తనకు తప్ప యితరుల సంగతి పట్టించుకోడు. ఆ కూతురు చదువుకొంటున్నా, పరిస్థితులవల్ల, పెంపకంవల్ల ఒంటరిది. ఆమెకు సర్వస్వం పుస్తకాలు...అటువంటి పరిస్థితుల్లో ఆవిడ జీవిత ప్రాంగణంలోకి ఓ మనిషి ప్రవేశిస్తాడు (ఇంతవరకు చెప్పి, మరోసారి జానకివంక చూస్తాడు. ఆమె పాలిపోయివుంది)...ఏమీ ఎరుగని ఆ అమాయకురాలికి, అతను స్వర్గంనుంచి

దిగివచ్చిన వాడిలా కనిపిస్తాడు. చివరకు ఆమె అతనికి ఎంత కృతజ్ఞురాలైందంటే, అతనేం చెబితే అదే వేదమయింది ఆమెకు... అప్పుడు కాని చెప్ప లేదతను తనకు పెళ్లైయిన విషయం......తనకూ భార్యకూ మధ్య పచ్చగడ్డివేస్తే భగ్గుమంటుందన్నాడు. నువ్వేనాకు సర్వస్వం అన్నాడు...ఇద్దరం కలిసి పారిపోదామన్నాడు...పాపం! పిచ్చి పిల్ల!! అన్నీ నమ్మింది. అతనితో వచ్చేసిందట! ఎంత అసంభవం?

జానకి : (అతనికంతా తెలుసునన్నమాట! తెల్లబోయిన మనిషి తెప్పరిల్లుకుంటుంది.) చాలా అసంభవంగా వుంది...సరే! కారు ఎప్పుడు వస్తుంది వేదాంతంగారూ?

వేదాం : కారా?

జానకి : అవును...మూర్తిగారి కారు.

వేదాం : అంటే, ఈ సాహసకృత్యాన్ని కొనసాగిస్తారన్నమాట!

జానకి : అవును...ఏం?

వేదాం : సరే! చాలా విచారకరమైన సంగతి... సరే! మరో యిరవై నిముషాల్లో—

జానకి : మీ మేలెన్నటికీ మరచిపోలేం.

వేదాం : ముందు మూర్తిగారు కాఫీ తీసుకోవాలి... (లేస్తూ) మరో యిరవైనిముషాల్లో!

జానకి : నేను మిమ్మల్ని మళ్లీ కలుసుకోగలనా?

వేదాం : దానికేం? మిమ్మల్నింకా భగవంతుడికి అప్పగించవలసిన భారం నామీద వుంది.

[ఆయనవైపు ఓ క్షణం చూసి వెళ్ళిపోతుంది జానకి...ఇంతలో బట్లర్ వస్తాడు.]

వేదాం : విన్నావా లోకనాథం! మీ దొరగారు దొరసానిగారు మరో యిరవైనిముషాల్లో వెళ్ళిపోతారట!

బట్లర్ : (హేళనగా) అలాగే సార్!

వేదాం : ఇంతవరకు రిహార్సల్స్ బాగానే జరిగినయ్. ఇహ నాటకం మొదలు!—నీ పాత్ర నువ్వు బాగా పోషిస్తావ్ కదూ?

బట్లర్ : మీరు చెప్పవలెనా సార్! మనకు దీన్లో టెన్ఇయర్స్ ఎక్స్‌పిరియన్సుదా!

వేదాం : సరే,గుడ్...

[బట్లర్ వెనకాలే వేదాంతం వెళ్లిపోతాడు—ఒక క్షణం తరువాత మూర్తి వస్తాడు. నలిగిన నైట్‌డ్రెస్‌తో, దువ్వుకోని జుట్టుతో జబ్బుచేసిన మనిషిలా వుంటాడు...బల్లమీద కాఫీ కెటిల్ కనిపిస్తుంది...దగ్గరకు వచ్చి కాఫీ కప్పులో పోసుకొని ఒక గుక్కెడు తాగుతాడు...ఎవరైనా వున్నారేమో నని చుట్టూ చూసి, మరో గుక్కెడు తాగుతూ వుంటాడు.]

వేదాం : హల్లో! గుడ్‌మార్నింగ్ మూర్తిగారూ!

మూర్తి : (ఉలిక్కిపడి, వెనక్కు తిరిగి, కోపంతో) ఊఁ! ఇందాకట్నుంచీ మీ రిక్కడే వున్నారన్నమాట!

వేదాం : (నవ్వుతూ) లేదండీ!... ఇప్పుడే వస్తున్నాను. (కూర్చుంటూ) బాగా ఆకలయినట్టుగా వుంది. ఏం?

[మూర్తి మాట్లాడడు]

రాత్రి బాగా నిద్రపట్టిందా?

మూర్తి : నిద్రా? ఆ నరక రూముల్లో మరో రోజు పడుకుంటే శాశ్వత నిద్రే పడుతుంది... అయితే నా సామా నేమయిందండీ?

వేదాం : (ఆశ్చర్యంగా) మీ సామానా?

మూర్తి : అవును...అసలు కారులోనుంచి యింట్లో నే పెట్టలేదట!

వేదాం : అయితే కారులో వుండేవుంటుంది.

మూర్తి : అక్కడే వుంటే పోయిందనుకోవడం ఎందుకండీ?

వేదాం : ఈ విషయం ఏమిటో కనుక్కుందాం... (సానుభూతిగా) మూర్తిగారూ! హనీమూన్‌కు పోతూవుండగా సామాను పోవడమంటే అపశకున మన్నమాట!...అంతే! అదృష్టవంతుల్ని చెరిచేవాళ్ళు లేరు...దురదృష్టవంతుల్ని బాగుచేసేవారు లేరు.

[ఒక్కొక్క మాట అన్నకొద్దీ మూర్తికి కోపం ఎక్కువవుతుంది...పళ్లు బిగించి ఏదో చెప్పాలని లేచేసరికి, బట్లర్ వస్తాడు. మూర్తి కుర్చీలో కూలబడతాడు.]

వేదాం : లోకనాథం మూర్తిగారి సామానట, ఏమయింది ?

బటర్ : ఏమయిందో కనిపించలేదని రాముడు చెప్పినాడు సార్ !

వేదాం : ఆ సామాను ఆయనతో రాలేదా?

బట్లర్ : రాలేదనే రాముడు చెప్పినాడు సార్.

వేదాం : చ్చ్! ఎంత అజాగ్రత్త!...(మూర్తి వంక చూస్తూ) ఏమిటది?

మూర్తి : (చాలా సేపట్నుంచి అదే ప్రయత్నంలో వుండి హఠాత్తుగా తుమ్ముతాడు.)

వేదాం : అరె! బాగా జలుబు చేసినట్టుగా వుందే! ఈ జేబురుమాలు తీసుకోండి

మూర్తి : (తనదగ్గర లేదు కాబట్టి తీసుకోక తప్పలేదు. అందులో అది కొత్తది కూడాను.) థాంక్స్!

వేదాం : (సానుభూతిగా) పాపం! బాగా జలుబు చేసింది కాబోలు! అందువల్లనేనా యీ నైట్ డ్రెస్ విప్పలేదు?

మూర్తి : అందుకు కాదు...వున్నది యిదే కాబట్టి!

వేదాం : (సానుభూతిగా) నిన్న మీరు వేసుకొన్న బ్రౌన్‌సూటు ఏమయింది?......ఎక్కడో చూశానే! (మూర్తి తుమ్మబోతాడు.) ఎక్కడంటే — (బట్లర్ వైపుకు తిరగ్గా, అతను మూర్తిని చూస్తాడు.) ఎక్కడంటే (మూర్తి తుమ్ముతాడు.)

మూర్తి : వాడు...ఆ ఫూల్ (మళ్లీ అదే ప్రయత్నంలో ఆగిపోతాడు.)

వేదాం : (బాధగా) ఏమిటి మీరనేది?—లోకనాథం! మూర్తిగారి బ్రౌన్‌సూటు ఏమయింది?

బట్లర్ : పొరపాటు సార్...అయ్యగారి లగేజి—

వేదాం : లగేజి సంగతి కాదు నే నడుగుతున్నది. ఆయన బ్రౌన్ సూటు—(మూర్తి తుమ్ముతాడు.) నే నేమనుకున్నానో తెలుసా? మూర్తిగారు ఎంత చక్కని సూటు వేసుకున్నారు? మనిషి బావుండకపోయినా ఈ సూటు వేసుకుంటే ఎవరైనా బావుంటారే!—అనుకున్నాను ... అంటే మీరు బావుండలేదని కాదండోయ్!...ఏమయిందోయ్ అది?

బట్లర్ : రాముడు చిన్న పొరపాటు చేసినాడు సార్! మూర్తిగారి కోసం అది తీసుకొస్తుంటే కిందపడి కొంచెం బురద అయిందిసార్! మళ్ళీ బాగుచేస్తున్నాడు.

వేదాం : ఎంత అజాగ్రత్త.

బట్లర్ : నిజం సార్. నే నప్పుడే కోప్పడివుంటిని.

మూర్తి : కోప్పడ్డమా? వాణ్ణి నిలుచున్న వాణ్ణి నిలుచున్నట్లుగా కాల్చెయ్యాలి.

వేదాం : బాగా చెప్పారు...లోకనాథం! వాణ్ణి నిలుచున్నపాటున కాల్చెయ్.

బట్లర్ : చిత్తం సార్.

వేదాం : ముందు మూర్తిగారి బ్రౌన్‌సూటు త్వరగా వచ్చే ఏర్పాటు చూడు.

బట్లర్ : ఈ సరికి అయిపోయి ఉంటుందిసార్.

వేదాం : ఎక్కడా తడి ఉంచకూడదు. ఇప్పటికే మూర్తిగారికి బాగా జలుబుచేసింది.

మూర్తి : (తుమ్ముతాడు.)

వేదాం : బాగా జలుబుచేసిందే! మీకు తరుచు జలుబుచేస్తుందా ?

మూర్తి : నేను పుట్టినతర్వాత యింతవరకు జబ్బుచేసి ఎరగను.

వేదాం : విన్నావా, లోకనాథం! మూర్తిగారికి జబ్బుచెయ్యడం యిదే మొదలట !

బట్లర్ : కావచ్చుసార్ ! రావుగారికి, యింకా యిద్దరు ముగ్గురికికూడా ఆ గదిలో పడుకోగానే జలుబుచేసిందిసార్ !

మూర్తి : వెధవగది !—

వేదాం : నాకు యిదివరకే ఎందుకు చెప్పలేదు ? ఇవ్వాళ రాత్రికి మూర్తిగారికి మరోగది ఏర్పాటు చెయ్.

బట్లర్ : తప్పకుండాసార్ ! (వెళ్లిపోతాడు.)

వేదాం : (సానుభూతిగా) నాకు చాలా విచారంగా వుంది—సరే! మీకు తెలుసుగా, 'జ్వరానికి కటిక ఉపోషం, జలుబుకు కడుపుకు సైవేద్యం' అంటారు పెద్దలు.

[మూర్తి అర్థంకాక వేదాంతంగారివంక సీరియస్‌గా చూస్తాడు.]

వేదాం: అందువల్ల మీరు కడుపునిండా తినాలి.

[బట్లర్ ఉప్మా, కాఫీ తెచ్చి బల్లమీద వుంచి వెడతాడు. మూర్తి ప్లేటు తరువాత ప్లేటు తింటూ వుండగా]

ఓ! మీరివ్వాళ గడ్డం చేసుకోవాలి కదూ! మరచిపోయాను! మీ షేవింగ్ సెట్ కూడా పోయిందికదూ!

మూర్తి: బ్రూట్స్—

వేదాం: సరే! ఆపదలో ఒకళ్లకొకళ్లం సహాయం చేసుకోకపోతే ఎలా? నా రేజర్ యిస్తానెండి.

మూర్తి: తప్పకుండా—

వేదాం: మీరు తింటూవుండండి ...... ఈలోగా నే తెస్తాను.

[వెళ్లిపోతాడు. తింటూవుండగా జానకి వస్తుంది]

మూర్తి: హల్లో! రా, జానీ, రా!

[అని లేవబోతాడు.]

జానకి: ముందు నీ టిఫిన్ కానీ!

మూర్తి: (తుమ్మడానికి అట్టహాసం చేస్తూవుంటాడు)

జానకి: ఏమిటది?

మూర్తి: బాగా జలుబు చేసింది...నాకు జీవితంలో జబ్బుచెయ్యడం ఇదే మొదటిసారి...దీనికి మందేమిటో తెలుసా? — కడుపు నిండా తినడం—(తింటూవుంటాడు)

జానకి: నాకు జలుబునుగురించి నిజానికి ఎక్కువగా తెలియదు. అయినా జాగ్రత్తగా తిను.

మూర్తి: థాంక్స్...మరి నువ్వు?

జానకి: నేను కాఫీ తీసుకున్నాను.

మూర్తి: గుడ్...(అలా తింటూనేవుంటాడు)

జానకి: రాం! (ఒకసారి ఆమెవంక చూచి మళ్లా తినడం మొదలుపెడతాడు) రాం! నావంక ఒకసారి చూడు. నీతో మాట్లాడాలి

మూర్తి: (ఇంకా తింటూనే) ఒకసారేమిటి? వంద సార్లు చూస్తాను.

జానకి: నువ్వు జాగ్రత్తగా వినాలి...ఆ తిండి ఇకనైనా మానుదూ!

మూర్తి: సారీ!...(మూర్తి ముక్కు బిగపడతాడు, తుమ్మురాకుండా) చెప్పు...

జానకి: మరో పావుగంటలో మనకారు ఇక్కడకు వస్తుంది.

మూర్తి: ఎవరిది?

జానకి: మనదే!...ఇంకా బాగా చెప్పాలంటే, నీది!

మూర్తి: సరే...ఎందుకు అని?

జానకి: (ఓర్పుతో) నువ్వూ నేనూ కలిసి ప్రయాణం చేస్తున్నాం, రాం...బహుశః ఆ సంగతి తిండి అడుగునపడి మరచిపోయినట్లున్నావ్! కారుమీద వరంగల్ వెడతాం ... అక్కడనుంచి రైలుమీద హైదరాబాదు...నువ్వు కాఫీ తాగినవెంటనే—

మూర్తి: మరి వేదాంతంగారు?

జానకి: మనమిద్దరమే రాం, వెడుతున్నది.

మూర్తి: అదేమిటి జానీ! నువ్వప్పుడే మరచిపోయావా యేమిటి, వేదాంతం గారు మనల్ని యింట్లో వుంచి తాళాలు బిగించడం?

జానకి: కలలు కనకు రాం. మరో పావుగంటలో కారు వస్తుంది.

మూర్తి: కారు వస్తుందా?

జానకి: ఎందుకు రాదు? అది నీ కారు......ఇది స్వతంత్ర దేశం......అందులో ఇరవయ్యో శతాబ్దం...దారి తప్పడంవల్ల రాత్రిఇక్కడ వున్నాం......ఈ పూట మనదోవన మనం పోతాం.

మూర్తి: కాని, రాత్రి వేదాంతంగారు అంత అసంభవంగా మాట్లాడారు కదా?

జానకి: దానిసంగతి అలా వుంచు...త్వరగా కానీ! ఇంకా నువ్వు గడ్డం చేసుకోవాలి...గుడ్డలు వేసుకోవాలి...(ప్రేమతో) కొంచెం కాఫీ కావాలా?

మూర్తి: (జానకి పోసిన కాఫీ తాగుతూ) కాని నేను ఈ గుడ్డల్లో ఎలా వస్తాను?

జానకి: నేను చెప్పేదీ అదే!

మూర్తి: అది కాదు జానీ!...నా సామాను పోయింది. అదీకాక ఇంత జలుబుతో మళ్ళీప్రయాణం.

జానకి : (నిష్పృహతో) ప్!...అడుగడుగునా ఈ హంసపాదు లేమిటి? తీరా బయలుదేరే సమయానికి నీ సామాను పోగొట్టుకున్నావా?

మూర్తి : నేను పోగొట్టుకోలేదు. అదేపోయింది.

జానకి : (కోపంగా) సామాను పోగొట్టుకున్నావ్... జలుబు పట్టించుకున్నావ్...

మూర్తి : నేను పట్టించుకోలేదే! అదే పట్టుకుంది.

జానకి : అయితే ఇప్పు డేంచేద్దామని ?

మూర్తి : నా సామాను కనిపించగానే—ఈ జలుబు కొంచెం తగ్గితే—

జానకి : అంతవరకు ఈ వేదాంతంగారి ఆతిథ్యం స్వీకరిస్తా వన్నమాట!

మూర్తి : అదీ దౌర్జన్యం, నిర్బంధంవల్ల నే—మనం యిక్కడ తీసుకున్న ప్రతిదీ జ్ఞాపకం వుంచుకొని—

జానకి : ఇది నువ్వు మూడోసారి కాఫీతాగడం! జ్ఞాపకం వుంచుకో.

మూర్తి : అవునవును......

జానకి : నేను పొద్దున ఉప్మా, కాఫీ—రాత్రి మన టిఫిన్—ఇవన్నీ జ్ఞాపకం వుంచుకోవడానికి ఒక పుస్తకంలో రాసి వుంచుకోండి.

మూర్తి : చూడు జానీ!

జానకి : ముందు కాఫీ తాగు

మూర్తి : అంత కోప్పడితే ఎలా జానీ? నాకు తొడుక్కోవడానికి ఒక జత గుడ్డలన్నా లేంది, వెళ్ళడం ఎలా?

జానకి : అంటే, నువ్వు తొడుక్కున్నవికూడా పోయాయంటావ్?

మూర్తి : అది నా తప్పుకాదు, జానీ!...వా డెవరు... వాడు,...వాడి పేరు జ్ఞాపకం రావడంలేదే!

జానకి : అరె! ఇటువంటివాడివి ఒక అమ్మాయిని బొంబాయి ఏం తీసుకు వెడతావ్? పరిస్థితుల నెదిరించలేవు, మనుష్యుల్నంతకన్నా ఎదుర్కోలేవు—

మూర్తి : చూడు, జానీ!

[జానకి చూడకముందే వేదాంతంగారు వస్తాడు.]

వేదాం : (షేవింగ్ సెట్, టవల్ అందిస్తూ) ఇదుగో మూర్తిగారూ!

జానకి : చూడండి వేదాంతంగారూ! మాకు కారు అవసరంలేదు.

వేదాం : ఏం?

జానకి : రామానికి ఒంట్లో ఏం బాగాలేదు...రేపటికి కులాసాగా వుంటాడేమో!...అప్పటిదాకా యిక్కడే వుండాలనుకుంటాను...నాకు చాలా విచారంగా వుంది.

వేదాం : మీరిక్కడ వుండడం నాకు చాలా సంతోషమని ముందే చెప్పానుకదా!

జానకి : సరే, వస్తాను...(ఏదో పనివున్న దానిలా వెళ్ళిపోతుంది)

వేదాం : ఊఁ! కానివ్వండి.

మూర్తి : థాంక్సు...(సామానులు పట్టుకొని లేస్తాడు.)

వేదాం : ఎక్కడికి?

మూర్తి : వసారాలోకి

వేదాం : అరె! ఈ చలికాలం వుదయం వసారాలోకి వెడతారా? అందులోనూ యింత జలుబుతో.

మూర్తి : ఇక్కడెట్లా చేసుకుంటానండీ?

వేదాం : ఫరవా లేదండీ!...మీ కిదివర కెప్పుడూ జలుబు చెయ్యలేదల్లేవుంది....

మూర్తి : సరే!

వేదాం : మీకేమైనా కావాలంటే అడగడానికి మొహమాట పడకండి...(వెళ్ళి పోతాడు)

[మూర్తి గడ్డం చేసుకుంటూవుండగా రావు వస్తాడు]

రావు : హల్లో!

మూర్తి : (చుట్టూ చూస్తూ) హల్లో!—

రావు : స్వంత క్షౌరం అన్నమాట?

మూర్తి : (తెలియనివాడూ, అంతచొరవ చేసుకొనేసరికి, కోపం వచ్చి) కనిపించడంలా?

[మూర్తి గట్టిగా తుమ్ముతాడు.]

రావు : అరె! జలుబు కూడా చేసిందా?

మూర్తి : ఆఁ!

రావు : చ్చ్చ్!...చలి కాలంలో జలుబా?

మూర్తి : ఏమండోయ్! మిమ్మల్ని నేనిక్కడకు రమ్మనలేదు...మీకు నన్ను గురించి ఏమీ విమర్శలు చెయ్యనక్కర్లేదు.

రావు : ఆమాటకొస్తే ఈహోటలులోకి నేను ముందు వచ్చాను. మీ రిక్కడ గడ్డం చేసుకోడానికి వీలులేదు.

మూర్తి : దానికి చాలా కారణాలున్నయ్.

రావు : మీ రా కారణాలు చెప్పడానికి శ్రమపడకండి. నాకవి యిదివరకే తెలుసు.

మూర్తి : ఎట్లా తెలుసు?

రావు : మీరేనా రాత్రి వచ్చిన అతిథులు?

మూర్తి : అవును...(ఆలోచించి) ఇవ్వాళ్లి వెళ్లిపోతున్నది మీరేనన్నమాట!

రావు : అవును...

మూర్తి : మీకు తెలిసిన కారణాలేమిటి?

రావు : అదే! వారంరోజులక్రితం ఒకఉదయం నేను కూడా ఇదేహోటలులో ఇట్లాగే గడ్డం చేసుకోవలసి వచ్చిందని.

మూర్తి : అంటే ... (అనుమానంగా) మీ సామాను పోయిందా?

రావు : ఆహా!

మూర్తి : మీకు తెల్లవారి లేచేసరికి జలుబు చేసిందా?

రావు : అవును...

మూర్తి : వాడెవరు...వాడు, మీగుడ్డలు బురదలో పారేశాడా?

రావు : నిరభ్యంతరం గానూ! ... భలేవాడులే ఈ వేదాంతంగారు.

మూర్తి : భలేవాడా!...వట్టి దగాకోరు.

రావు : పాపం ... ఆయన్నేమనకండి ... ఇక్కడ వుండి చాలా సంగతులు తెలుసుకుంటారు. ఆయన చెప్పేవి చాలానిజం.

మూర్తి : నేనిక్కడ ఓక్షణం వుండను...ఇదికాగానే వెళ్లిపోతాను.

రావు : ఇంకా వెళ్లిపోవాలనే అనుకుంటున్నారా?

మూర్తి : అంటే...మీరు వెళ్లిపోదలుచుకోలేదా?

రావు : వేదాంతంగారు చాలా నిజం చెప్పారు... నామటుకు నేను ఇక్కడకు వచ్చినతర్వాత చాలా విషయాలు నేర్చుకున్నాను.

మూర్తి : (షేవ్ చేసుకుంటూ) మరి...అదే...మీ 'భార్య' సంగతి?

రావు : అక్కడే వచ్చింది చిక్కు.

మూర్తి : మీ రిద్దరు కలిసి వెళ్లిపోవడమే పెద్దమనిషి చెయ్యవలసిన పని.

రావు : పెద్దమనిషా?...అస లలా లేచిరావడం పెద్దమనుషులు చెయ్యవలసిన పనేనా?

మూర్తి : అది వేరు—

రావు : నా మాట వినండి, ఎంతో అనుభవంతో చెబుతున్నాను........ఈ ఆడవాళ్లు ఎంత తమాషా అయినవాళ్లు?

మూర్తి : నిజమే!....ఎంత ఆశ్చర్యం కలిగిస్తారు? వాళ్లను అర్థం చేసుకోడానికి యుగాలు పడతయ్.

రావు : అకేమిటి? నాకు వారంరోజుల్లో ఎంతో అర్థమయిందే?

మూర్తి : ఎంత అసహ్యంగా ప్రవర్తిస్తారు?

రావు : ఎంత అసంభవంగా ప్రవర్తిస్తారు?

మూర్తి : ఆ కవి ఏదో అన్నాడే.—

రావు : చాలా అంటారు లెండి, పనీ పాటా లేక పోతేసరి!

మూర్తి : అయినా ఈ ఆడవాళ్లను గురించి చాలా మంచిమాట చెప్పాడండీ?

రావు : అదా? 'క్షణక్షణముల్ జవరాండ్ర చిత్తముల్' అన్నాడు.

మూర్తి : అబ్బే అది కాదండి!...అదే కనుక చెప్పివుంటే చాలా తప్పు...వాళ్ల చిత్తాలు మారడం నే నింతవరకు ఎరగను?

రావు : అంటే మీకు ఆడవాళ్లను గురించి ఏమీ తెలియదన్నమాట!

మూర్తి : నాకా! నాకు ఆడవాళ్లను గురించి ఏమీ తెలియదంటారా?

రావు : అవును...ఆ సంగతి మీరే చెప్పారు కదా!

మూర్తి : అబ్బే! నే నా మాట అనందే! నేను చెప్పింది—

రావు : మీకు తెలియకపోతే తెలుసుకోండి—వాళ్లు స్వర్గంలోనుంచి అప్పుడే దిగివచ్చిన దేవకన్యల్లా మాట్లాడుతారు.

మూర్తి : దేవకన్యల లాగానా?

రావు : అవును...అది కావాలా, ఇది కావాలా? నేను చెప్పింది చెయ్యండి, మీ రోగం తక్కున కుదురుతుంది!—యివీ వాళ్ల మాటలు!

మూర్తి : అబ్బే! నా అనుభవం అది కాదండీ!

రావు : పోనీ మీరు చెప్పండి, నా లైట్లా మాట్లాడు. తారో?

మూర్తి : నా సంగతే తీసుకోండి! ఇంత జలుబుతో నూ పొద్దున్నే దిగివచ్చానా?—ఈ తనువు కోసమైనా కాస్త తిండి తినాలి కదా! అందుకోసం టేబుల్ ముందు కూర్చున్నాను. అప్పుడేమయింది?—

[అంతకు ముందే వేదాంతం వస్తాడు.]

వేదాం : ఏమయింది? కడుపునిండా తిన్నారు

మూర్తి : (కోపంతో) ఓ! మీరా! సమయానికే వచ్చారు. నేను మీ యింట్లోనుంచి తక్షణం వెళ్ళిపోవాలనుకుంటున్నాను.

వేదాం : అరె! అట్లాగేనా? చెవి వెనక సబ్బుతో నేనా? (కుడి చెవి వెనక చూసుకుంటాడు మూర్తి) ఆ... అవతల చెవి... (తుడుచుకుంటాడు.) ఆ! అదీ!

మూర్తి : తక్షణం—

రావు : మీరు మాతో రావచ్చు... మేం యిప్పుడే బయలుదేరుతున్నాం......

మూర్తి : థాంక్స్...

వేదాం : రెండు జంటలు తక్షణమే యిక్కడినుంచి వెళ్ళిపోతున్నారన్నమాట! బావుంది... చాలా బావుంది...(పేపర్ ఒకటి చూస్తూ వుంటాడు.)

[జానకి వస్తుంది.]

మూర్తి : జానీ! మనం బయలుదేరుతున్నాం.

జానకి : కాని—ఎట్లా?

కమల : (లోపలినుంచి) రావ్! రావ్!

రావు : ఓయ్!

కమల : ఎక్కడ?

రావు : ఇక్కడ...హాలులో!—

కమల : నువ్వు సామానంతా సర్దుకున్నావా?... (వస్తూ) మనకు టైం లేదు...... వెంటనే బయలుదేరాలి.

[అక్కడ అందరినీ చూస్తుంది.] మూర్తీ!

రావు : (అర్థం చేసుకొని) మూర్తి!

మూర్తి : కమలా!

జానకి : కమల!

[అందరూ నిశ్చేష్టులౌతారు..... ఎవ్వరూ మాట్లాడరు...ఏమీ ఎరుగనట్లు వేదాంతం గారు పేపరు చూస్తూనే వుంటాడు...... యుగాలు గడిచినట్లుంటయ్, ప్రతి వాళ్ళకీ [

జానకి : (తెప్పరిల్లి) వేదాంతంగారూ! రాం ఏదో ఆలోచిస్తున్నాడు. ఈలోగా మీరు ఆయన భార్యను నాకు పరిచయం చెయ్యవచ్చునే!

వేదాం : క్షమించండి......కమలా దేవీ! ఈమె జానకి—

జానకి : నమస్తే—కులాసాగా వున్నారా?

కమల : (కోపంగా) ఆ—

వేదాం : చూడండి మూర్తిగారూ! ఈయన జోగా రావు...యూనివర్సిటీనుంచి యిప్పుడే వచ్చారు......జోగారావుగారూ! ఈయన తెలుసుకదూ! మూర్తిగారు! పెద్ద రాజకీయ వేత్త!

రావు : మేం ఇదివరకే కలుసుకున్నాం.

మూర్తి : అప్పటికి మనం ఎవరమో పరిచయం లేదు. ఇప్పుడు...సరే! నాకు ఏం చెప్పాలో తెలియడం లేదు—

రావు : తెలియకపోతే మానివెయ్యడం మంచిపద్ధతి.. మనం అందరం ఎలాగో యిక్కడ కలుసుకున్నాం. కలుసుకున్నందుకు ఆనందంగా గడపాలి.

మూర్తి : (చాలాసేపు ప్రయత్నంచేసి,తుమ్ముతాడు.)

కమల : ఏమిటండీ అది! జలుబుచేసిందా?

రావు : బాగా జలుబుచేసింది, పాపం!

కమల : మీకు ఒంట్లో నలతంటూ ఎరగరు, యింతవరకూ!

మూర్తి : నిజమే! ఇంతవరకు లేదా...తీరా జబ్బు చేసేసరికి నావంక ఎవ్వరూ చూడడం లేదు.. ఈ వేదాంతంగారు బలవంతంగా మమ్మల్ని అడ్డగించి...

వేదాం : అడ్డగించడం ఏమిటండీ? ఆపాననండి—

మూర్తి : నా యిష్టమయిందంటాను... ఈయన అడ్డగించి కావాలని జలుబుచేసేటట్లు చేశారు. (జానకిని చూపుతూ) నేను ఇంత బాధపడుతున్నా, ఈవిడ నావంక తిరిగి చూడ

లేదు. (రావుతో) ఇహ ఈయన, నాకు జలుబుగా వున్నప్పుడు చూసి నా భార్యతో కలిసి పారిపోతున్నాడు. (కమలతో) నువ్వు—సరే! నువ్వు నన్నందరికన్నా ఎక్కువ ఆశ్చర్యపరిచావ్! నువ్విట్లా చేస్తావని నేను కలలో కూడా అనుకోలేదు

వేదాం : (చప్పట్లు కొడుతూ) మూర్తిగారు పరిస్థితుల్ని ఎంత గొప్పగా సమీక్షించారో చూశారా! అందుకే ఆయన అంతటి రాజకీయవేత్త కాగలిగారు!!...సరే! చివరకు మీరందరూ చేసిన పనులను విచారపడుతున్నారన్నమాట!

కమల : కాని, మీరు యింత జలుబుతో ప్రయాణం చేస్తున్నారా? ఎంత ప్రమాదమో ఆలోచించారా? వేదాంతంగారూ! నాకు కొంచెం గ్లూకోస్, వేడినీళ్ళు కావాలండి!

వేదాం : అయ్యో! వాటికేం?

మూర్తి : (జానకితో) నిజంగా జబ్బును గురించి తెలిసిన మనుషులు రంగంమీదికివస్తే ఎట్లా వుంటుందో చూశావా?

[బట్లర్ వస్తాడు.]

వేదాం : మూడు లోకనాథం! అయ్యగారికి వేడినీళ్లు కావాలట!

బట్లర్ : చిత్తంసార్!

వేదాం : తాగడానికి కాదోయ్, స్నానం చేయడానికి—

బట్లర్ : అలాగేసార్...మస్తుగా వున్నయ్.

కమల : కొంచెం గ్లూకోస్—

బట్లర్ : దానికేమమ్మా! అదీ తెస్తును...అయ్యగారికోసం ప్రత్యేకంగా ఒక టిన్ వుందమ్మా!

వేదాం : అదేమిటోయ్! క్రిందటి టిన్ అంతా ఖర్చు అయిందా యేమిటి?

బట్లర్ : అంతా ఈ అయ్యగారికోసమే ఖర్చు అయిందిసార్!

రావు : (సిగ్గుపడుతూ) నేను నిజంగా దానిమీదనే బ్రతికాను.

వేదాం : ఫరవాలేదులెండి....కొంచెం త్వరగా తెచ్చి పెట్టు లోకనాథం! అమ్మగారు తొందర పడుతున్నారు—

బట్లర్ : చిత్తంసార్...(వెళ్ళిపోతాడు)

రావు : వీటన్నింటికంటె కొంచెం పొడుంపీలుస్తే త్వరగా తగ్గిపోతుందనుకుంటాను.

మూర్తి : నీ సంగతి నువ్వు చూసుకో—నీ సలహాలెవ్వరికీ అక్కర్లేదు.

కమల : ఇస్! మీ రెక్కువగా మాట్లాడకూడదు. ఆ మూలకుపోయి కాసేపు విశ్రాంతి తీసుకోండి (అతన్ని లేపి, మూలగా వున్న సోఫా పైకి తీసుకుపోతుంది) జాగ్రత్త! నన్ను పట్టుకొని నడవండి.

జానకి : జలుబుచేస్తే ముక్కుకు బాధగాని, నడిచే కాళ్ళకేం?

రావు : అట్లా నడవడం చాలా ప్రమాదకరం—

వేదాం : ఎంతో అనుభవం వున్నట్లుగా మాట్లాడుతున్నారే!

కమల : ఈ కుర్చీలో బావుందా?

మూర్తి : చాలా హాయిగా వుంది.

[కొంచెం సేపు నిశ్శబ్దం]

వేదాం : రావుగారన్నట్లు, మనం అందరం ఇక్కడ ఎట్లాగో కలుసుకున్నాం ... కలుసుకున్నందుకు హాయిగా గడపాలి.

జానకి : నన్ను మాత్రం వదిలి పెట్టండి.. నాకు పనివుంది.

[అంటూ వెళ్లిపోతుంది. పాపం, ఈ సంఘటనలో జానకి బాగా దెబ్బతిన్నది]

వేదాం : చూడండి కమలా! మూర్తిగారిని లోపలకు తీసుకువెళ్ళి, టెంపరేచర్ చూడండి...లోకనాథంతో వేడినీళ్ళు కాగపెట్టమనండి, మీ మాటంటే అతనికి బాగా గురి

[కమల మూర్తితో కలిసి వెళుతుంది.]

రావు : ఆ...(రావు ఏదో చెప్పబోతాడు.)

వేదాం : ఏమిటి? ఏదో చెప్పబోతున్నట్లున్నారు... చెప్పండి.

రావు : (పక్కగది వైపు చూపుతూ) ఉస్...మెల్లగా.

వేదాం : (నవ్వి) ఫరవాలేదులెండి.

రావు : చూడండి...ఈ పరిస్థితుల్లో....ఆ- నేను-మీకు అర్థమయిందనుకుంటాను.

వేదాం : అర్థం కాకపోవడమేమిటండీ? ఈ పరిస్థితుల్లో మీలాంటి ప్రతి పెద్దమనిషీ చేసేదదే!

రావు : అందుకనే...ఇప్పుడే మెల్లిగా జారుకుంటే

వేదాం : బాగానే వుంటుందనుకోండి. కాని-

రావు : మీరు నన్ను అనుమానిస్తున్నట్లుగా వున్నారు నాకు కమలంటే ఎప్పటి అభిమానమూ వుంది.

వేదాం : కాని ప్రస్తుతం మీరు వెళదాం అనుకుంటున్నది పరిస్థితుల ప్రాబల్యం వల్ల నంటారు.

రావు : అవును... నిజంగా అందుకే-

వేదాం : నిజమేననుకోండి. కాని కమల —?

రావు : ఆమెకేం?—సరే! కమలకు వ్యతిరేకంగా నేనేమీ చెప్పదలుచుకోలేదు

వేదాం : అరె! ఈ యింట్లో అందరూ కమలకు వ్యతిరేకంగా ఏమీ చెప్పదలుచుకోనివాళ్లే!— చాలా బావుంది.

రావు : కాని, చూడండి — మీ కివరకు చెబుతున్నాను...జానకీదేవి సంగతి తీసుకోండి—

[జానకి వస్తుంది]

వేదాం : ఓ! జానకీ దేవీ! సరిగ్గా సమయానికే వచ్చారు...రావుగారికి మీ సలహా కావాలట!

రావు : అదేమిటండీ! నేను చెప్పింది అదేనా?

జానకి : చూడండి వేదాంతం గారూ! నా సామాను తీసుకొని దగ్గర్లో వున్న రైలుస్టేషనుకు వెళదామని పైకి వెళ్లాను...కాని...కాని నేను వెళ్ళకపోవడానికి ఓ కారణం వుంది. ఆ కారణం మీకు చెప్పాలనే అనుకుంటున్నాను.

వేదాం : మీరు నిజంగా వెళదామనుకున్నారా?

[అవునని తలతిప్పుతుంది జానకి]

మీరు మనస్సు మార్చుకున్నందుకు చాలా సంతోషం.

జానకి : కాని, దానికి కారణం వుంది.

వేదాం : కారణం ఏదయితేనేం? ఆగారు...మాకదే కావాలి...(రావుతో) చూస్తే జానకీదేవి ఆగింది మీకు సలహా చెప్పడంకోసమే నని పిస్తోంది.

జానకి : రావుగారికేం కావాలో?

రావు : థాంక్స్......కాని ఈ విషయాలున్నయ్ చూడండి, ఎవరికి వారు చూసుకోవలసినవి.

వేదాం : ఆయన ప్రశ్న ఏమిటో నేను చెబుతాను వినండి: "నేను సామాను సర్దుకొని దగ్గర్లో వున్న రైలుస్టేషనుకు వెళ్లాలా?" అని.

జానకి : (కంగారుగా) వద్దు, వద్దు.

వేదాం : చూశారా రావుగారూ!

రావు : (ఆశ్చర్యంతో) సరే,...సరే!

[ఇంతలో లోపలినుంచి కమల వేదాంతం గారిని పిలుస్తుంది. ఆయన గుమ్మందగ్గరకు వెళతాడు]

రావు : ఆఁ! జానకీదేవీ! నేను నిజంగా యిక్కడ ఉండాలనే మీ ఉద్దేశ్యమా?

జానకి : అవును...మిమ్మల్ని ఉండమనే కోరుతున్నాను.

రావు : అయితేసరే! తప్పకుండా ఉంటాను.

[లోపలనుంచి కమల వస్తుంది. థర్మామీటర్‌తో సహా—ఆమె వెనుకగా మూర్తి వస్తాడు]

వేదాం : (థర్మామీటరు తీసుకుంటూ) మూర్తిగారికి జ్వరం రావడమంటే రాజకీయ లోకంలో విప్లవం రావడమన్నమాట!

మూర్తి : ఎంత ఉంది?

వేదాం : 109°

మూర్తి : నూటతొమ్మిదా? అమ్మయ్యో!

కమల : భయపడకండి...తొంభైతొమ్మిదే.

రావు : (వేదాంతందగ్గరకువచ్చి) ఇక నేనుహాయిగా వెళ్లవచ్చు.

కమల : (ఆశ్చర్యంతో) ఎక్కడికి?

రావు : (కంగారుగా) అబ్బే! ఎక్కడికీ లేదు.

వేదాం : ఆయన అనేది—నేనిక హాయిగా మేడ మీదకు వెళ్ళవచ్చునని — మేము ఇప్పుడే పరిస్థితుల్ని ఒక్కసారి సమీక్షించుకున్నాం.

కమల : పరిస్థితులేవీ ఇదివరకటిలా లేవు... నే నిదివరకెప్పుడూ మూర్తిగారికి జబ్బు చెయ్యడం అంటే ఏమిటో ఎరుగను. కాని, ఇవ్వాళ?

రావు : అవును...మనం ఎక్కడున్నామో ఒక్కసారి చూసుకుంటే—

వేదాం : ఎందుకు? అదుగో మూర్తిగారు ఆ సోఫాలో —సరే! సోదర సోదరీమణులారా! యీనాటి కార్యక్రమాన్ని నేను ప్రారంభిస్తాను —ఒక చిన్న ఉపన్యాసంతో—

రావు : ఉపన్యాసం అవసరమంటారా?

వేదాం : తప్పకుండా—(మూర్తి ఏదో మాట్లాడ బోతాడు.)

కమల : ఇష్!...ఊరుకోండి.

మూర్తి : నే నేమీ మాట్లాడంలే!

కమల : కాని మాట్లాడబోతున్నారు.

వేదాం : జలుబు చేసిన మనిషి చెయ్యవలసిం దేమిటో తెలుసా? మాట్లాడకుండా కూర్చుని, ఇతర్లు చెప్పేది వినడం.

మూర్తి : సరే! నేను — (వేదాంతం వారిస్తాడు. మూర్తి మాట్లాడ్డం మానేస్తాడు.)

వేదాం : సోదర సోదరీ మణులారా!—పరిస్థితులవల్ల కానివ్వండి—మరి దేనివల్లనైనా కానివ్వండి రెండు పారిపోతున్న జంటలు నాయింట్లో కలుసుకున్నయ్. (మూర్తితో) పేర్లు చెప్ప వలసిన అవసరం లేదుకదా!— నేను చెప్ప బోయే దేమంటే—నా ఉపన్యాసం అయి పోయిందని—ఇప్పుడు మూర్తిగారు, భారత దేశం, ఇదివరకు, ఇప్పుడు, ఇకముందు— ఎప్పుడూ గర్వించదగ్గ సీత, సావిత్రి, అనసూయల జాబితాలో చేర్చవలసిన కమలా దేవిని—పతిభక్తి పరాయణురాలిని—వదిలి మరొకరితో ఎందుకు పారిపోతున్నారో చెప్పవలసి ఉంటుంది.

మూర్తి : నిజం చెప్పాలంటే—సరే! నేను—

వేదాం : సరే! మూర్తిగా రెప్పుడూ 'కమలకు వ్యతి రేకంగా నే నేమీ చెప్పను' అనే రకం మనిషి. కాని కమలాదేవి కూడా మూర్తి గారికి వ్యతిరేకంగా ఏమీ చెప్పదలుచుకో లేదా?

కమల : (మూర్తితో) మీరు నన్నెప్పుడూ సరిగా చూడలేదు. తీరా నాకు జబ్బుచేసేసరికి—

మూర్తి : నీకు యెప్పుడూ జబ్బేనాయె! అక్కడే వచ్చింది చిక్కు.

వేదాం : మీ జీవితంలో మీరు జబ్బే ఎరుగరాయె! అసలు చిక్కు అది. హృదయంలేని మనిషి! హోప్ లెస్ క్రీచర్!!

[మూర్తి ఏదో మాట్లాడబోతాడు కమల వారిస్తుంది.]

వేదాం : మీకు ప్రమాదకరమైన జబ్బులు చెయ్యక పోతే పోయినయ్. అప్పుడప్పుడూ జలుబు చెయ్యడమో, కనీసం తలనొప్పి రావడం కూడా వుండదయ్యో! ఆడవాళ్లు యెప్పుడూ మరొకరి కోసం జాలిపడే స్వభావం కల వాళ్లు అందులో కమలాదేవి మరీను!— ఆమాత్రం తెలియనివారు—అవునులెండి... మీరు రాజకీయ నాయకులని ఆ జబ్బులకు కూడా తెలిసివుంటుంది.

జానకి : (చిరునవ్వుతో) తప్పకుండా తెలిసేవుండాలి. [మూర్తి ఆమెవంక కోపంగా చూస్తాడు.]

వేదాం : కమలాదేవి వంటి స్త్రీలు భారతదేశంలో ఏ కొద్దిమందో కాని వుండరు. అంత మంచిగా, అంత వినయంగా, అంత సహాయకారిగా వుండే ఆడవాళ్లు తక్కువ. అటువంటి ఆమె యెడ కూడా మూర్తిగారు పాషాణంలా వర్తించారు

కమల : మీరు చెప్పింది కొంచెం గురుసుగా లేక పోతే చాలా బావుండేది......అసలు నిజం కూడా అదేకదా!

వేదాం : (మూర్తిని మాట్లాడనివ్వకుండా ఆపి) ఇక రావుగారు—

రావు : ఏమిటి ?

వేదాం : మీకుతోచింది మీరూ చెప్పండి. అప్పుడు కాని విషయం సవిస్తరంగా తెలుసుకోడా నికి వీలుండదు.

రావు : (కమలకు ఎదురుచెప్పలేక) కాని...సరే ! ఆ...ఆమె...ఒంటరిగా—

వేదాం : అవును. ఒంటరిగా, భర్తచేత తిరస్కరింప బడి—నిజానికి కమలాదేవి మూర్తిగారిని క్షమించకూడదు.

రావు : (మాట మార్చడానికి ప్రయత్నిస్తూ) దాని కేం, చూడండి—

వేదాం : మాస్తూనే వున్నానుకదా!—మనం అంద రము ఇక్కడ ఉన్నామని—సరే! మనం ఇప్పుడు ఏం చెయ్యబోతున్నాం? మీరూ కమలాదేవీ?

కమల : మూర్తిగారికి తగ్గేవరకూ నేనిక్కడే ఉం డాలి కదా !

వేదాం : సరే! కమలగారి విషయం తేలిపోయింది. ఇక మీరు జానకీదేవీ?

జానకి : నేనూ ఇక్కడ వుండాలి ప్రస్తుతానికి—

వేదాం : వెరీగుడ్....ఆమె విషయం నిశ్చయమైంది. మరి మీరు రావుగారూ?

రావు : (జానకివంక చూస్తూ) నేనూ అంతే!— ప్రస్తుతానికి—

వేదాం : (మాట విరుస్తూ) దానికేం? ఇక మిగిలింది మూర్తిగారు—

మూర్తి : ఆఁ... నేను—

[బట్లర్ వస్తాడు]

బట్లర్ : వేడినీళ్లు రెడీనయ్ సార్! అయ్యగారు—

వేదాం : మూర్తిగారి విషయం బాగా నిశ్చయమయి పోయింది...

[కమల మూర్తిని లేవదీసి అతి జాగ్రత్తగా తీసుకు వెడుతుంది. మిగిలిన నలుగురూ దీర్ఘమయిన నిశ్వాసాలు విడుస్తారు...] [తెర]

రంగము : 3

* * మూడురోజుల తరువాత నాటి సాయంకాలం. జానకి పెన్సిల్‌తో ఏవో లెక్కలు కడుతున్నది... ఆవిడ చేతిలో పర్సు, రైల్వే గైడూ వున్నయ్.. లెక్కలు పూర్తికాగానే, ఏదో నిశ్చయానికి వచ్చినట్లు దీర్ఘ నిశ్వాసం విడుస్తుంది...కొంచెంసేపు ఆగి, వాకిలిదాకా వెడుతుంది.

జానకి : (పిలుస్తూ) జోగారావుగారూ! జోగారావు గారూ!

రావు : (లోపలినుంచి) ఎవరు?

జానకి : ఎక్కడ?

రావు : వచ్చె—(అతను వస్తాడు.) సిగరెట్ టిన్ తెచ్చుకుందామని మేడమీదకు వెళ్ళాను. తీరా దిగివచ్చేటప్పుడు టిన్ మరచిపోయే వచ్చాను.

జానకి : మరీ చిన్నపిల్లలై పోతున్నారు—

రావు : నువ్వేమనుకుంటే, అదే అవుతాను... అయినా నాకిప్పుడు సిగరెట్ తాగడం ఏమీ యిష్టం లేదు.

జానకి : అరె! మీ మగవాళ్ళెప్పుడూ సిగరెట్ తాగడానికే యిష్టపడతారనుకున్నాను!

రావు : (కొంచెం ఆమెకు దగ్గరగా జరుగుతూ) కాని అవి వాళ్ల వాళ్ల యిష్టాలమీద ఆధారపడి వుంటయ్...

జానకి : (ఆమెకు తెలుసు అతను ప్రేమపాఠాలు వల్లిస్తున్నాడని! అందువల్లనే కొంచెం జాగ్రత్తపడుతుంది ... బయటకు చూస్తూ) ఓహో!

రావు : ఈ మూడురోజులూ చాలా హాయిగా గడిచినయ్ కదూ?

జానకి : బాగానే గడిచినయ్.

రావు : మనం ఈ మూడురోజుల్లోనూ ఎంత సన్నిహితంగా వున్నాం?

జానకి : అవును.

రావు : నువ్వు నేనంటే చాలా ఆదరం చూపించావ్!

జానకి : మీరూ అంతే! నేనంటే చాలా దయగా వున్నారు.

రావు : నీకోసం అని వున్నాను కాని, లేకపోతే నేను ఎప్పుడో వెళ్ళేవాడిని.

జానకి : మీరు వెళ్ళివుంటే నేనేం చేసేదాన్నో నాకే తెలియదు.

రావు : నువ్వే నన్ను ఎంతో ఆదరంతో వుండి పొమ్మన్నావ్.

జానకి : నిజం...మిమ్మల్ని వెళ్లనివ్వలేక పోయాను.

రావు : నువ్వేం చెప్పావో జ్ఞాపకం వుందా!... 'మిమ్మల్ని వుండమనే కోరుతున్నాను!' అన్నావ్...నువ్వట్లా ఎందుకన్నావా అని అప్పటినుంచీ నాకు ఆశ్చర్యంగానే వుంది.

జానకి : మనం స్నేహంగా వుండాలని...మీతో పరిచయం కలిగి, మీరు నన్ను కూడా స్నేహితురాలినిగా భావించాలని—

రావు : మనం స్నేహితులమేకదా?—కాదా—

జానకి : అవును...నాకా నమ్మకం యిప్పుడు పూర్తిగా కుదిరింది...ఇకనుంచి మనం స్నేహితులమే.

రావు : (నిట్టూరుస్తూ, తనలో అనుకుంటున్నట్లుగా) స్నేహితులం!

జానకి : (ఆశ్చర్యంగా చూస్తూ) రావుగారూ!

రావు : (ఆమె వంకకే తిరిగి) ఏం జానకీ?

జానకి : మీరు నాకొక చిన్న సహాయం చేసి పెట్టాలి.

రావు : చిన్నదేమిటి? ఏ పని చెయ్యమంటే ఆ పని చేస్తాను.

జానకి : మిమ్మల్ని అడగవచ్చా, కూడదా అని యిందాకటినుంచీ ఆలోచిస్తున్నాను.

రావు : ఫరవాలేదు. తప్పకుండా చెప్పు.

జానకి : నిజమే! మనం స్నేహితులం....దగ్గర దగ్గరగా అన్నచెల్లెళ్ళవంటి వాళ్లం.

రావు : (బిత్తర పోయాడు.) సరే! మన స్నేహం ఎటువంటిదైతేనేం కాని—

జానకి : అందుకనే మిమ్మల్ని అడగాలనుకున్నాను.

రావు : అడుగు జానకీ! నీ కోసం నే నేమైనా చెయ్యగలనని నీకు తెలియదా?

జానకి : నిజం, మీరు చాలా దయగలవారు...... (త్వరగా) నాకు అత్యవసరంగా ఆరు రూపాయల తొమ్మిదణాలన్నర కావాలి... అప్పుగా—

రావు : అప్పు—

జానకి : ఇవ్వాళ శుక్రవారం. మీకు సోమవారం నాడు మళ్ళీ డబ్బు పంపుతాను...తప్పకుండా—(ఒకక్షణం నిశ్శబ్దం.) అసలు మగవాళ్ళని ఇటువంటి విషయాల్లో సహాయం అడుగకూడదు...కాని మీ సంగతి వేరు...మనం చాలా చనువుగా వున్నాం--అన్నాచెల్లెళ్ళ మాదిరిగా—మీ కర్థమైందనుకుంటాను.

రావు : కాని...కాని, నాకర్థంకాలేదు.

జానకి : (వివరంగా చెప్పడానికి అభిమానం అడ్డు వచ్చింది. కాని చెప్పక తప్పదు.) చూశారా! నా దగ్గర అయిదు రూపాయల ఆరణాలన్నర వుంది. ఇంటికి వెళ్ళాలంటే యింకా ఆరు రూపాయల తొమ్మిదణాలన్నర కావాలి...మొత్తం పన్నెండు రూపాయలు...(కొంచెం కోపంగా) ఈ మగవాళ్లు వృధాగా మా కోసం యింత ఖర్చు పెడతారు కాని మా అవసరానికి ఒక్క కానీ కూడా యివ్వరు...సరే! ఇంటికి వెళ్ళడానికి—

రావు : అదే...అదే! ఇంత తొందర ఎందుకా అని?

జానకి : తొందరా? నేను యిక్కడకు వచ్చిన ప్రతిక్షణం నేను ఆలోచిస్తున్నదదే! ఆ నాడే నా సామాను తెచ్చుకోవడానికి పైకివెళ్ళి చూస్తే అయిదు రూపాయల ఆరణాలన్నరే వుంది... నే నేం చెయ్యాలి?

రావు : నువ్వు కావాలనుకుంటే ఎవరుపడితే వాళ్లు యిచ్చేవాళ్ళే!

జానకి : మూర్తినే తీసుకోండి—

రావు : తీసుకోక తీసుకోక మూర్తిగారినే తీసుకోవాలా? నువ్వాయన దగ్గర చిల్లిదమ్మిడీ తీసుకోవని నాకు తెలుసు...కాని వేదాంతం గారు—?

జానకి : వేదాంతంగారా? మనల్ని యిక్కడకు రప్పించి, భవిష్యత్తు పేరుతో బంధించి వుంచిన ఆయన దగ్గరకు వెళ్ళి: "ఏమండీ వేదాంతంగారూ! మీ యింటినుంచి వెళ్ళిపోవడానికి నాకు ఆరురూపాయల తొమ్మిదణాలన్నర యివ్వండి" అని అడగమంటారా? అసంభవం.—

రావు : నిజమే!... కాని నువ్వాయనతో ఈ మూడు రోజులూ స్నేహంగానే వున్నావు కదా!

జానకి : ఆయన అతిథిగా ఆయన ఇంట్లో వున్నప్పుడు గౌరవం చూపించడం నా విధి...ఆ గౌరవాన్ని పురస్కరించుకొని—

రావు : కాని వేదాంతంగారి విషయం వేరు...మనం గాడిదలం కాకుండా కాపాడాడాయన.

జానకి : అందు కాయనకు నేను కృతజ్ఞత చూపించాలా?...చూస్తే, ఈలోకంలో ఏ మగవాడూ, ఏ ఆశయాన్ని అర్థం చేసుకున్నట్లు కనిపించదు.

రావు : (కొంచెం బాధతో) అంటే నువ్వనేది—నేను నిన్ను అర్థం చేసుకోలేదనా?

జానకి : నేననేది—మీరు నేనడిగిన డబ్బిస్తే కృతజ్ఞురాలిని, అని...

రావు : అవునవును...నువ్వు యిక్కడనుంచి వెళ్లిపోవడానికి అంత తొందర పడుతున్నప్పుడు— అంతా చిల్లరగా యివ్వనా?

జానకి : మీ యిష్టం

రావు : (డబ్బు లెక్కపెడుతూ) ఇక్కడనుంచీ వెళ్లిపోవడానికి అంత తొందర—

జానకి : ఇంకా నేను ఇక్కడ వుండడం ఎందుకు?

రావు : అవునవును......(ఏదో చెప్పబోయి) సరే! ఇదిగో! ఆరు రూపాయలు......తొమ్మిదణాలు......అర్ధణా......(ఇస్తూ) అవును ......నువ్వెందుకు వుండాలి?...సరే! నేనెందుకిక్కడ వున్నానో తెలుసా?

జానకి : దానికేం? వేదాంతంగారికోసం వున్నారు. ......వేదాంతంగారు చాలా మంచివాడు. మనం గాడిదలంకాకుండా కాపాడాడు.

రావు : నిన్ను గురించి, నువ్వు మాట్లాడే మాటల్ని గురించి ప్రస్తుతం వున్న నా అభిప్రాయం చెబితే నువ్వు భూమిమీద ఆగవు—

జానకి : (చాలా శాంతంగా) అంటే-మీరు నన్ను పొరబాటుగా అర్థం చేసుకోలేదు కదా!

రావు : కావచ్చు...కాని ఎట్లా అర్థం చేసుకుంటే నేం? నువ్వు యిప్పుడే వెడుతున్నప్పుడు. (డబ్బు యివ్వబోతాడు. కాని రావు అవిధంగా అంటే జానకి డబ్బుతీసుకుంటుందా?)

జానకి : స్నేహితురాలిగా నేనుమీ మీ రా డబ్బుయిస్తున్నది?

రావు : అవును.

జానకి : స్నేహితురాలి నేకదూ!

రావు : (కొంచెం తటపటాయిస్తూ) అవును.

జానకి : (డబ్బు తీసుకొని) థాంక్స్...మీ మేలు ఎన్నటికీ మరువలేను.

[ఆమె త్వరగా వెళ్ళిపోతుంది...రావు ఈ జన్మలో ఆమెను చూడలేడు.]

రావు : ఛీ! ఎంతపొరపాటు చేశాను?

[ఒకక్షణం అవేమాటలు, జానకి నిష్క్రమించిన వైపుచూచి అనుకుంటాడు...ఇంతలో మూర్తి, కమల వస్తారు. కమల జాగ్రత్తగా నడిపించుకొని వస్తుంది మూర్తిని.]

రావు : క్షమించండి—వస్తాను. (వెళ్ళబోతాడు)

మూర్తి : (తానొక్కడే వుండవలసి వస్తుందన్న కంగారుతో) వెళ్ళకోయ్, వెళ్ళకు...మన ముగ్గురికీ కావలసినంత చోటువుంది యిక్కడ.

కమల : చూశారా! మూర్తిగారు యింకా మామూలు మనిషి కాలేదు...మళ్లీ యివ్వాళ జ్వరం వచ్చింది......(మూర్తితో) ఆ సోఫాలో హాయిగా వుంటుంది. (అతనిప్రక్కనే, రావుకు సాధ్యమయినంత దూరంలో కూర్చుంటూ) మిమ్మల్ని కష్టపెడుతున్నామేమో?

రావు : అబ్బే! కష్టంఏముంది? నేనెలాగూ వెళ్ళబోతున్నాను.

మూర్తి : అదేమిటి! కొంచెంసేపు కూర్చో. కులాసాగా కబుర్లు చెప్పుకుందాం.

రావు : మేడమీద నా సిగరెట్ కేస్ మరచిపోయి వచ్చాను—వట్టిగాడిదలాగా—

కమల : అంటే, గాడిదల కంతమతిమరుపువుంటుందా?

రావు : (కచ్చగా) గాడిదల సంగతి నాకు తెలియదు గాని, పులులుమాత్రం ఏ విషయమైనా యిట్టే మరచిపోతయ్ — అందులో ఆడపులులు మరీను— (వెళ్ళడానికి లేస్తాడు.)

మూర్తి : మళ్ళీ త్వరగా వస్తావుకదూ!

రావు : (అయిష్టంగా) మళ్ళీనా?...సరే! వస్తాను. [వెళ్ళిపోతాడు]

మూర్తి : మాకు వచ్చి కాస్త సాయంగా వుండు.

[కమల ఈలోగా అతనికి దుప్పటి కప్పుతుంది]

అక్కర్లేదు కమలా!

కమల : అబ్బే! వుంచుకోవాలి...నాకే చలిగావుంది నీకు అక్కడ మెత్తగా వుందా? లేక మరో దిండు తీసుకురానా?

మూర్తి : చాలా హాయిగా వుంది...నువ్వు అనవసరంగా శ్రమపడకు.

కమల : శ్రమా? నీకోసం చేసేపని నాకు శ్రమా?

మూర్తి : (నిస్సారంగా) సరే!

కమల : అదీ! (దిండు తెస్తూ) నువ్వు హాయిగా వుండడమే నాకు కావలసింది...ఇప్పుడెట్లా వుంది?

మూర్తి : చాలా హాయిగా వుంది...

కమల : నిజంగానా? నీకేం కావలసినా నిమిషంలో తెస్తాను.

మూర్తి : కావలసినప్పుడు అడుగుతానుగా!

కమల : సరే! ఏదైనా చదవనా?......లేకపోతే, కబుర్లు చెప్పుకుందామా?

మూర్తి : నువ్వు చదివితేనే బావుంటుంది...చదువు.

[ఆమె ఓ పుస్తకం తెస్తుంది...ఇంతలో రావు సిగరెట్ టిన్‌తో వస్తాడు]

రావు : క్షమించండి... నేను మీకు అడ్డంకాదుగదా?

మూర్తి : అబ్బే! లేదు......కమల ఏదో చదవబోతున్నది...కూర్చో.

రావు : (కూర్చుంటూ) ఏమిటా పుస్తకం?

కమల : పతివ్రత—

రావు : మీరు 'చలం' గారి పుస్తకాలేమైనా చదవవలసింది.

మూర్తి : ఏం? అతను బాగా రాస్తాడా?

రావు : బాగా? గొప్పగా రాస్తాడు...అందులో భర్తతో సుఖంలేని భార్యల సంగతి మరీను.! (అదికూడా రావుకు కమల చదివి వినిపించిందే కదా!)

కమల : (మాట తిప్పేస్తూ) అరె! నేను గుడ్డలు మార్చుకోవాలి...స్నానంకూడా చెయ్యాలి.

రావు : (తన గడియారం వంక చూస్తూ) అవును.

కమల : మూర్తీ! నువ్వీపూటకు ఆ గుడ్డలతోనే వుండాలి.

మూర్తి : నువ్వు నిన్నకూడా యిదేమాట చెప్పావ్!

కమల : నిజమే ననుకో! నీకు మళ్ళీ జ్వరం వచ్చింది కదా!

(తన కనుపుమీద తనే చెయ్యివేసి చూసుకుంటాడు. చల్లగావుంది. కుడిచేతిని ఎడం చేతిమీద పెట్టుకుంటాడు.)

రావు : బహుశః ఆ 'పతివ్రత' అంత వుద్రేకం కలిగించి వుంటుంది.

మూర్తి : ఆ పుస్తకం యింకా చదవందే!

రావు : అయితే నిన్నటి వుద్రేకం మిగిలివుంటుంది

మూర్తి : (కోపంతో) కావచ్చు.

కమల : (అయిష్టంగా) వీల్లేదండీ......ఈ ఒక్కపూటకూ మీ కమల చెప్పినట్టు వినాలి.

మూర్తి : సరే!

కమల : మీ రెంత మంచివారో నాకు తెలియదా? ...సరే! నేను యిప్పుడే వస్తాను.

[వెళ్ళిపోతుంది.]

మూర్తి : (దీర్ఘనిశ్వాసం విడిచి) చూడు — (ఆగిపోతాడు.)

రావు : ఏమిటి?

మూర్తి : (అది చెప్పకపోవడమే మంచిదనుకొని) ఏమీలేదు...

రావు : (ఒక క్షణం ఆగి) ఈ ఆడవాళ్లు ఎంత తమాషా అయినవాళ్లో!

మూర్తి : (ఆమోదిస్తూ) ఎంత ఆశ్చర్యం కలిగిస్తారు

రావు : ఎంత అసహజంగా మాటాడతారు!

మూర్తి : ఎంత అసహ్యంగా మాట్లాడుతారు!

రావు : అవును...

మూర్తి : ఈరోజుల్లో, ఆంధ్రదేశం ఏమీ బావుండదు.

రావు : నాకూ అంతే!

మూర్తి : అంటే,....వుత్తరదేశం పోదాం అనుకున్నావన్నమాట!

రావు : ఆహా!

మూర్తి : ఎక్కడికి? ఢిల్లీ కా?

రావు : అంతదూరం కాదు....ముందు హైదరాబాదు ...తరువాత ఏ నాగపూరో—

మూర్తి : మేము... నేను...నాకుమాత్రం బొంబాయి బావుంటుంది.

రావు : అబ్బే! ఈ మనుష్యుల బడాయిలు, లడాయిలు తప్ప అక్కడేమీ వుండవు.

మూర్తి : కాదు, కాదు. మనల్ని మనం మరచిపోవాలంటే అక్కడే వుండాలి...చూడు—మన లోమాట...నాకు ఆడవాళ్ళంటే ఉత్సాహం పోయింది.

రావు : నాకు మొహంమొత్తిపోయింది.

మూర్తి : నాకు అసహ్యం పుడుతోంది.

రావు : అవును.

మూర్తి : అంటే, నీకుకూడానా?

రావు : అట్లాగే అనిపిస్తోంది.

మూర్తి : ఎంత అర్థం లేకుండా మాట్లాడతారు!

రావు : ఎంత అసహజంగా మాట్లాడతారు!

మూర్తి : అయితే, నువ్వు హోటల్లో, గదులుకూడా 'బుక్' చేశావా?

రావు : ఆహాఁ!

మూర్తి : నేను కూడాను!

రావు : బొంబాయిలోనా?

మూర్తి : అవును...బొంబాయి బాగానే వుంటుంది.

రావు : ఇంతకూ నువ్వు నేది—

[అంటూ కమల వెళ్ళిన వంక చూపుతాడు.]

మూర్తి : (తల ఊపుతూ) అవును...

రావు : అదీ నిజమే! అడ్వాన్సు కట్టి 'బుక్' చేసిన గదుల్ని వాడుకోకపోవడమేం? కనీసం ఒక్క వూళ్ళో వాటినైనా వాడుకుందాం.

మూర్తి : ఏ వూళ్ళో వాటిని?

రావు : ఈ విషయంలో మనకు పోట్లా టెందుకు? హెడ్స్ ఆర్ టైల్స్ (Heads or tails) వేద్దాం...నీకేం కావాలి? బొమ్మా? అక్షరాలా?

మూర్తి : బొమ్మ...బొమ్మ పడితే నువ్వు బొంబాయి రావాలి...లేకపోతే నేను హైదరాబాదు వస్తాను...

[ఎగరవేస్తాడు...బొమ్మ పడ్డది]

మూర్తి : అదుగో బొమ్మ!...నువ్వు బొంబాయి వస్తా వన్న మాటేగా?

రావు : తప్పకుండా! అయితే ఎప్పుడు వెళదాం? రేపు బావుంటుందేమో?

మూర్తి : రేపు మళ్ళీ అవకాశం దొరుకుతుందా? ఈ రాత్రే బయలు దేరితే నేం?...వచ్చిన అవకాశం పోగొట్టుకోవడం మంచిది కాదు.

రావు : అంటే-కమలాదేవి బట్టలు మార్చుకొని వచ్చే లోపలేనా?

మూర్తి : అవును...ఇదే మంచి అవకాశం. ఈ రాత్రికి హైదరాబాదులో — రేపు బొంబాయి వెళ్ళడం......

రావు : ఆవిడ మన వెంటనే బయలుదేరుతుంది.

మూర్తి : నాన్సెన్స్! ఎందుకు బయలుదేరుతుంది? నీకింకా కమల సంగతి పూర్తిగా తెలియనన్న మాట!

మూర్తి : ఏమిటీ? నాకు కమల సంగతి తెలియదా! బావుంది.

రావు : (నవ్వు చెబుతూ) ఆవిడ తప్పకుండా మీవెంట వస్తుంది. ఎవరికైనా జబ్బుచేస్తే సేవ చెయ్యడం ఆవిడకు చాలా ఆనందం. అందులో మీవంటి రోగిని అసలు వదులుకోదు.

మూర్తి : నావంటి వణ్ణా! నాకు తెలియదే ఆ సంగతి!

రావు : మూర్తిగారూ! మీకు ఆవిడతో పరిచయం మూడురోజులే! నాకు ఆరురోజులు! అందువల్ల మనం—

[వేదాంతంగారు వస్తాడు.]

వేదాం : ఏం మూర్తిగారూ! ఏవో రహస్యాలు మాట్లాడుకుంటున్నట్లున్నారు!

రావు : ఇప్పుడే మీ మాట చెప్పబోతున్నాను... సరిగ్గా సమయానికే వచ్చారు.

మూర్తి : (చెప్పవద్దన్నట్లుగా) ష్!

వేదాం : ఆయన నాకేదో చెప్పాలనుకుంటూ వుంటే, మధ్య మీ 'ష్' ఎందుకు చెప్పండి?

రావు : ఫరవాలేదు...వేదాంతంగారు పెద్ద మనిషి.

వేదాం : ఓహ్! (మూర్తితో) చూశారా మీ ప్రక్కన నాకున్న పలుకుబడి! (రావుతో) ఏమిటి మీరు చెయ్యబోతున్నది? ఇక్కడనుంచి వెళ్ళిపోబోతున్నారు కాబోలు! అవునా?

మూర్తి : అ...అహఁ!... మేము—

రావు : అరె! మీకెట్లా తెలిసింది?

వేదాం : అదేమిటి! మూర్తిగారి కారు ఆయన కోసం ఇరవై నాలుగు గంటలనుంచి కనిపెట్టుకొని వుంది.

మూర్తి : నిజం?

వేదాం : మీరుకూడా ఆయనతో వెళుతున్నారా రావుగారూ?

రావు : అవును...వెళదామనే అనుకుంటున్నాను. కాని మీకుమాత్రం కృతజ్ఞుణ్ణి.

వేదాం : నేనేమనుకున్నానో తెలుసా?—సరి! తీరా వెళుతున్నప్పుడు చెప్పడమెందుకు?

మూర్తి : చూడండి... నేను...నా సంగతి...మళ్ళీ వంట్లో కొంచెం బావుండగానే—వస్తాను.. వస్తాననుకోండి—ఈలోగా ఆవిణ్ణి కొంచెం—మీకు జ్వరం వచ్చిందనో—అదే! నటించో...ఆఁ! నేననేది—ఆ రావుగారి విషగండి.

వేదాం : (నవ్వుతూ) మీర నేది రావుగారి కెలా తెలుస్తుందండీ?...మూర్తిగారూ! ఎందుకీ సంజాయిషీలు ? మీ దంపతుల విషయంలో జోక్యం కలిగించుకోవడానికి నేనెవర్ని? మీరు, రావు వెళ్ళిపోతున్నామనండి... బావుంటుంది. అంతే కాని—

రావు : కాని కమలాదేవి సంగతి? ఈ పరిస్థితులలో మూర్తిని - అందులోనూ జ్వరం తగిలిన మూర్తిని ఆవిడ వదిలి పెట్టదు. వదులుకోదు.

వేదాం : అంటే, ఆవిడ యిక్కడే వుండాలన్నమాట!

రావు : అంతే!

వేదాం : ఆవిడ యిక్కడ వుండవలసిన వసరం లేకపోతే!

మూర్తి : మీరు అందర్నీ ఎలా వుంచగలుగుతున్నారు?

వేదాం : గౌరవంతోనూ, నచ్చచెప్పి—

మూర్తి : ఆ మాత్రానికే కమల వుండిపోతుందనుకోను.

వేదాం : ఆ సంగతి మీకు బాగా తెలుసుననుకోండి. ఎంతగా ఆలోచించినా ఈ పవిత్రుడికి, ఆ పతివ్రతకూ వియోగం కలిగించడానికి ఒక్కటే మార్గం కనిపిస్తున్నది.

రా. మూ: ఏమిటది ? [బట్లర్ వస్తాడు]

వేదాం : మీ దొరగార్లిద్దరూ యిక్కడినుంచి వెళ్ళిపోతున్నారు. కారు సిద్ధంచేయించు.

బట్లర్ : నిన్నటినుంచీ సిద్ధంగా వుందిసార్.

వేదాం : సరే! వీళ్ల సామాన్లు సర్దించి ఒకసారి యిలారా!

బట్లర్ : చిత్తంసార్. (వెళ్లిపోతాడు.)

వేదాం : ఇంకా సామానేమైనా మిగిలితే, తరువాత పంపుతాను.

రావు : థాంక్స్.

మూర్తి : మీరు నిజంగా చాలా మంచివారండీ.

వేదాం : ఆఁ! నిజంగా?

మూర్తి : ఇంతకూ యిందాక మీరు చెప్పబోతున్న మార్గం—?

వేదాం : ఏముంది? కమలాదేవి సపర్య చెయ్యడానికి మూర్తిగారికి బదులు మరొకరోగి కావాలి.

రావు : బాగా చెప్పారు! ... అంతి మంచిమార్గం కనిపెట్టిన మీకే.

వేదాం : అదేమిటి? నేనా? నేను అంతత్యాగం చెయ్యలేను...మా బట్లర్ అయితే—

బట్లర్ : (వస్తూనే) ఏమి కావలెనుసార్!

వేదాం : లోకనాథం! నీకెప్పుడైనా జబ్బుచేసిందా?

బట్లర్ : ఎప్పుడూ చెయ్యలేదు సార్ — కొంచెం కూడా!—

వేదాం : అబ్బే! అదేం బాగాలేదు. మరొకళ్ల చేత సపర్య చేయించుకోకపోవడం ఏమీ బాగాలేదు.

రావు : (బట్లర్ తో) చూడవోయ్! నువ్వు జ్వరం వచ్చినట్లు నటించాలి.

బట్లర్ : ఎందుకుసార్?

మూర్తి : ఆ...అదే—

వేదాం : కమలాదేవిగారు మంత్రసాని కోర్సు చదువుతోంది. సామాన్యంగా ఎవ్వరూ నయం చెయ్యలేని రెండు జబ్బుల్ని కుదర్చింది. మరొకటికూడా నయంచేస్తే ఆవిడ దాన్లో పాస్ అవుతుంది

రావు : అవునవును.

బట్లర్ : అంటే...మూడోరోగం నాకు రావలెనంటారా?

మూర్తి : ఆ...అంతే—

బట్లర్ : ఏమోసార్! నాకు భయం వేస్తోంది.

రావు : భయమెందుకు? చాలా హాయిగా వుంటుంది

మూర్తి : (అసహ్యంగా ఫీలయి) అసలు మేమే... నిజంగా నువ్వు...నీకేమీ కష్టం కలగదు.

వేదాం : మూర్తిగారు హామీయిస్తున్నారోయ్ నీకు. నీకేమీ భయంవుండదు...పైగా నీ శరీరానికి లాభంవుంటుంది.

బట్లర్ : ఏమోసార్; నాకు మాత్రం ధైర్యం చాలటంలేదుసార్!

వేదాం : సరే!

[బట్లర్ వెళ్లిపోతాడు.]

రావు : సరే! ఒకళ్ళ విషయం తేలిపోయింది... (వేదాంతంగారితో) మరి మీ సంగతి? మీకూ యిష్టంలేదా? ఇంకా కొంచెం నేసాగితే విప్లవం చెలరేగుతుంది.

వేదాం : సరే! ఏదో ఒకటి చెయ్యాకతప్పదుకదా!... కానివ్వండి...మిమ్మల్ని నేనెందుకు కష్టపెట్టాలి?

మూర్తి : మీ కిష్టమేనా?

వేదాం : ఆఁ!

మూర్తి : అంటే—

వేదాం : అంటేలూ, గింటేలూ కుదరవు. త్వరగా నిష్క్రమించండి

రావు : (వెళ్ళిపోతూ) రెండో అధ్యాయం చాలా చక్కగా ముగిసేటట్లుగా వుంది.

వేదాం : వినండి! ఆవిడ వస్తున్నట్లుగా వుంది!

మూర్తి : ఓ!

[వాళ్లు త్వరగా నిష్క్రమిస్తారు. వేదాంతం ఒంటరిగా ఆలోచిస్తూ వుంటాడు. ఏం జబ్బు చెయ్యాలమా అన్నది ప్రశ్న—ఇంతలో బట్లర్ వస్తాడు.]

వేదాం : చూడు లోకనాథం! నీ శరీరానికి జబ్బు చేసేటట్లు చెయ్యటం నీకు చేతకాదు కాబట్టి ఆ భారాన్ని నేనే మోస్తున్నాను.

బట్లర్ : మీ సంగతి నాకు తెలియదా సార్!

వేదాం : అవునవును. బాగా తెలుసు...సరే గాని నా కిప్పుడు ఏ రకమైన జబ్బు చేస్తే బావుంటుం దంటావ్?

బట్లర్ : (ఆలోచించి) కాళ్లనొప్పులు సార్.

వేదాం : ఏమో! నాకెప్పుడూ రాలేదు. సక్రమంగా వుంటయ్యంటావా?

బట్లర్ : ఎందుకు వుండవు సార్? అదీ కాక అప్పుడు మీరు భోజనం చెయ్యటానికి ఏ అభ్యంతరం వుండదు సార్.

వేదాం : నిజమే సుమా! నేను భోజనం సంగతే ఆలోచించలేదు.

బట్లర్ : మరి, జలుబయితేనో సార్—

వేదాం : ఇబ్బంది లేదు కాని, అందరికీ ఒకటే జబ్బు వస్తే ఎంతవాళ్ళకయినా అనుమానం కలగవచ్చు కదా!

బట్లర్ : అదీ నిజమే సార్!

[ఒక క్షణం నిశ్శబ్దం. ఇంతలో]

కమల : (లోపల్నుంచి) లోకనాథం ..లోకనాథం!

బట్లర్ : ఆవిడ వస్తున్నట్లుగా వుంది సార్! ఏం చేద్దాం?

వేదాం : నేనేదో ఒకటి చేస్తాను కాని నువ్వు వెళ్ళి ఆవిణ్ణి కాసేపటివరకు యిక్కడకు రాని వ్వకు...ఈలోపల నాకు జబ్బు చెయ్యాలి.

బట్లర్ : చిత్తం సార్...(త్వరగా వెడతాడు.)

[వేదాంతం సోఫాలో పడుకుని మూలుగుతాడు. ముందు చెయ్యి తలమీద పెట్టుకొని కణతలు చూసుకుంటాడు. తరువాత కడుపుమీద, మోచేతుమీద, మోకాళ్ళమీద చూసుకుంటాడు. ఎంతసేపటికీ కమల రాదు. మధ్య మధ్య తల ఎత్తి చూస్తూవుంటాడు. ఎవరో వస్తున్న చప్పుడవుతుంది. మూలుగుతూ కళ్ళు మూసుకుంటాడు. ఇంతలో జానకి వస్తుంది. ఒక చేతిలో సంచి వుంది. మూలుగు విని 'ఏమిటిది?' అని కంగారుపడుతూ త్వరగా వస్తుంది.]

వేదాం : (ఏం చెప్పటానికీ తోచక) అబ్బ! తల పగల కొట్టుకుపోతోంది.

జానకి : ఏమయింది? (అంటూ దగ్గరకువచ్చి కణతలు పట్టుకొని చూస్తుంది)

వేదాం : అబ్బా? తల—(జానకిని చూస్తాడు ఉత్సాహంతో) ఓ! మీరా జానకీ!

జానకి : అవును...ఏమయింది?

వేదాం : భయం లేదు. కాని కంగారు పడ్డప్పుడు మీ వంటివాళ్ల సుఖాలు మరీ బావుంటాయ్ సుమా?

జానకి : (పొగుడుతూ వుంటే ఎవరికి బావుండదు? కాని జానకి దాన్ని దాచుకుంటుంది.) నేను ఈపాటికి వెళ్ళిపోయేదాన్ని.

వేదాం : నాకు చెప్పకుండానే!

జానకి : (సిగ్గుపడి) అవును.

వేదాం : ఏం?

జానకి : వెళ్ళిన తర్వాత రాసేదాన్ని—

వేదాం : ఓ కార్డు—

జానకి : ఓ కవరు.

వేదాం : మీ ఆతిథ్యానికి కృతజ్ఞురాల్ని...ఇట్లు, పరిచయస్థురాలు.

జానకి : ఇట్లు,—స్నేహితురాలు.

వేదాం : తాజా—మిమ్మల్ని ఎప్పటికీ చూడను.

జానకి : మిమ్మల్ని ఎప్పటికీ మరచిపోలేను.

వేదాం : కాని నువ్వు తప్పకుండా మరచిపోవాలి.

జానకి : అదే మంచిదంటారా?

వేదాం : దాదాపూ అంతే! ఎప్పుడూ జరిగేదదే! ఆఁ! నీ వేళ్ళ మహిమ చూశావా? నా తల నొప్పి అప్పుడే తగ్గుతోంది.

జానకి : నేను ఒక్క నిముషమే యిక్కడ వుండేది.

వేదాం : (ఏదో చప్పుడవుతుంది.) ఏమిటది?

జానకి : ఏమో! నాకూ యిప్పుడే వినిపించింది.

వేదాం : ఆఁ! ఎలుకలో, పందికొక్కులో-చిన్నవైతే ఎలుకలు, పెద్దవైతే పందికొక్కులు.

[ఇంతలో మూర్తి, రావులు కిటికీనుంచి కనిపించి నిష్క్రమిస్తారు.]

జానకి : ఏమిటది?

వేదాం : అది నీ జీవిత కావ్యంలో ఒక ఘట్టం—అయిపోయింది, మరచిపోయింది, మరణించింది.

జానకి : అసలది జరగనే లేదేమో ? అవునా !

వేదాం : కావచ్చు ..కేవలం కలలాంటిది !

[బట్లర్ వస్తాడు]

వేదాం : నాకు పార్శ్వం నొప్పి వచ్చింది లోకనాథం!

బట్లర్ : విన్నాను సార్ ! కొంచెం జాగ్రత్తగా వుండాలి సార్ !

వేదాం : జానకీ దేవి నన్ను చాలా జాగ్రత్తగా చూస్తోంది...ఆఁ! ఇంతకూ నీకేం కావాలి?

బట్లర్ : కమలమ్మగారు రాత్రికి కనిపించరట సార్! ఆ మాట చెప్పమన్నారు సార్!

వేదాం : (జానకితో) కనిపించక పోతే ఏమైనా ప్రమాదమా ?

బట్లర్ : రాముడికి సడెన్‌గా జబ్బు చేసింది సార్!

వేదాం : అరె! నేను రాముడి సంగతేమరచిపోయానే!

[అని నాలుక కొరుక్కుంటాడు]

జానకి : పాపం ! రాముడికి జబ్బేమిటి ?

బట్లర్ : గొంతు నొప్పి చేసిందటమ్మా! అన్నం తిననివ్వరు నీళ్లు తాగనివ్వరు...కొంచెం జాగ్రత్తగావుండాలంటున్నారుఅమ్మగారు.

వేదాం : కమలాదేవిగారికి థాంక్స్ చెప్పు.

బట్లర్ : అలాగే సార్! (వెళ్లిపోతాడు)

వేదాం : నువ్విప్పుడు వెళ్లవద్దు జానకీ వుండాలి....
(జానకి తల అడ్డంగా తిప్పి నవ్వుతుంది.)
తప్పకుండా వెళ్లాలా ?

జానకి : అవును.

వేదాం : మీ నాన్నగారి దగ్గరకేనా ?

జానకి : అవును.

వేదాం : సరే! వెళ్ళిరా...నీచేతులలో ఏదో మాజిక్ ఉంది...(నిట్టూర్చి)మనం యిక విడిపోదాం.

జానకి : వెళ్లొస్తాను......మిమ్మల్ని ఎప్పటికీ మరచిపోలేను. మా నాన్నలా వున్నారు...మీకెప్పటికీ కృతజ్ఞురాల్ని.

[ఆవిడ వెళ్లిపోతుంది; విజయగర్వంతో. అద్దంలో తన ప్రతిబింబం చూసుకొని నవ్వుకుంటాడు. ఇంతలో బట్లర్ వస్తాడు.]

వేదాం : లోకనాథం! నాకు ఎన్నియేళ్లు వున్నాయంటావ్ ?

బట్లర్ : ఎన్నైనా ఉండవచ్చును సార్!

వేదాం : కాని నేనొక్కొక్కప్పుడు చాలా కుర్రవాణ్ని గా కనిపిస్తాను కదూ !

బట్లర్ : అవును సార్ ...పసిపిల్లాడ్లా కనిపిస్తారు.

వేదాం : నేను వాళ్ళ నాన్నలాంటి వాడినంది జానకీదేవి !

బట్లర్ : బాగా అన్నారు సార్ !

వేదాం : అవును...ఇకముందు అటువంటి పొరపాటు రాకుండా వుండడానికి ఒక తెల్లటిగడ్డం అతికించుకోవాలి.

బట్లర్ : అయితే, బజారులో ఆర్డరు చెయ్యమంటారా సార్ !

వేదాం : థాంక్స్....తరువాత ఆలోచిద్దాం.

బట్లర్ : ఈ వారంరోజులు బాగా గడిచినవయ్ సార్ !

వేదాం : చాలా బాగా గడిచినవయ్....నాకు చాలా వయసుమీరిన పిల్లలున్నారు ఈవారంలో...తెలుసా?

[వాళ్లు ఒకళ్లనొకళ్లు చూస్తూ నిలబడ్డారు. మరుక్షణంలో వాళ్ల హోదాలు మరచిపోయి వాళ్లిద్దరూ మెల్లిగా నవ్వు మొదలుపెట్టి విపరీతంగా నవ్వుతారు..మధ్యలో వేదాంతం "చూడు చూడు ఈ పిల్లలు", "వీళ్ళకు నేను నాన్నని" అంటాడు. "చాలా బావుంది సార్" అంటూ బట్లరు నవ్వుతాడు.

ఇంతలో వాకిలి తలుపు చప్పుడౌతుంది. వాళ్లు ఎవరి ఉద్యోగంలో వాళ్లు ప్రవేశిస్తారు. వేదాంతం వెళ్ళిపోతాడు. బట్లర్ గదిలో సామానులన్నీ సర్దుతాడు.

అంతా మొదటి రంగంలానే వుంటుంది. బట్లర్ వెళ్ళి తలుపుతీస్తాడు. తలుపు అవతల నుంచి మాటలు వినిపిస్తాయ్...]

మగగొంతు : చూడండి...ఇది హోటలేనా?...మేము దారితప్పినట్లుగా వున్నాం......ఈ రాత్రికి యిక్కడ ఉండవచ్చా? మేము—

[తెర]

అభినవభారతి

శ్రీ పోతుకూచి సుబ్రహ్మణ్యశాస్త్రి

అభినవగుప్తుని గురువగు తౌతభట్టు (లేక తోతభట్టు) నాట్యశాస్త్రమును వ్యాఖ్యానించినట్లు కన్పించును. కాని ఇతనివద్ద నాట్యశాస్త్రము నభినవుడు పఠించియుండుటచే ఇతని భావముల ననేకపర్యాయము లితని శిష్యుడు ప్రస్తుతించి, శిరసావహించినాడు. తౌతభట్టు రచించిన కావ్యకౌతుకము కాలవాహినిలో లీనమైనది. కాని అందలి విషయసమూహము లోచనలోనికి, అభినవభారతిలోనికి చక్కగా, సమగ్రముగా అనువదింపబడినది.

వివిధ పాఠభేదములతో నయోమయమై కన్పించుచు, కీకారణ్యప్రాయమైయున్న నాట్యశాస్త్రప్రతులను చక్కగా అవలోకించి, చక్కని పాఠమును తోతభట్టు సంస్కరించి తనశిష్యున కిచ్చినాడు.

"పఠితోద్దేశ క్రమ స్త్వస్మ దుపాధ్యాయ
పరంపరాగతః" (అ. భా. (II) 298)

అని అభినవుడు పదునారవ అధ్యాయమున చెప్పుటచే నీ తోతభట్టు సల్పినకృషి తెలియవచ్చుచున్నది. నాట్యశాస్త్రప్రతులను సంస్కరించిన తోతభట్టు మన ప్రయాసను చాలవరకు సులభము గావించినాడు. ఇతనిచే సంస్కృతమైన పాఠము నభినవు డంగీకరించి వ్యాఖ్యానించెను. అభినవుని వ్యాఖ్య నవలంబించి ఆ పాఠము నే పునరుద్ధరింపవలసిన అవసరమున్నది.

శ్రేయోదాయకమగు ప్రవృత్తికి ఉత్సాహసంపదను చేకూర్చుచు, తదభివృద్ధికై స్వవిజ్ఞానక్రమోపారూఢగురురూపమగు సర్వబ్రహ్మాధిపతి పరమేశ్వరవిషయము, స్మృత్యౌత్సుక్యస్మృతిమత్యాది లక్షణము, బాహ్యకరణీయవిషయము నగు జడతావహిత్థ ప్రభృతి భావగణమును పురస్సరముగా గాలించి, ధర్మవీరానుప్రవిష్టమై, తదుచితాంగికవాచికానుభావప్రకటనపూర్వమైన స్వప్రవృత్తిప్రయోజనమునే ఈ నాట్యశాస్త్రము నిరూపించవలెనని తోతభట్టు పలికినాడు. కాగా లౌకికపదార్థవ్యతిరిక్తము, తదనుకార ప్రతిబింబాలేఖ్యసాదృశ్యారోపాధ్యవసాయోత్ప్రేక్షాస్వప్నమాయేంద్రజాలాది విలక్షణము, ఆస్వాదనరూపసంవేదనసంవేద్యము నగు వస్తువును రసస్వభావముగల నాట్యమని చెప్పవలసివచ్చుచున్నది భట్టనాయకుని వాదములోని సారాంశమైన ఈ భావమును తోతభట్టు ప్రపంచించినాడు.

నాట్యము నియతానుకారముగాని, అనియతానుకారముగాని కాజాలదని కావ్యకౌతుకమున తౌతభట్టు వివరించుచు శ్రీశంకుకవాదమును దూషించినాడు. ఈ దూషణలోని సారాంశము నభినవుడు మనల కిచ్చినాడు. అభినయహస్తముల సందర్భమున

"ఉపాధ్యాయాస్త్వాహుః — 'అభినయహస్తాయే
వక్ష్యంతే తత్ప్రధానస్యకరణస్య వాక్యార్థాభినయే
ప్రయోగః, న తు కేవలవర్తనాప్రధానస్య కేవల
నృత్తహస్తప్రధానస్యవా; తన్యతు నృత్త ప్రయోగః
ప్రాధాన్యేన' ఇతి." (అ. భా. I. 109)

అని ఉపాధ్యాయమతము గలదు ప్రధానకరణము నాడునపుడు వాక్యార్థాభినయమున నే అభినయహస్తములను యోజించవలెనని భావము. కేవలము సాహిత్యములో నేగాని, కేవలము వాదమున నే వ్యాపృతుడు గాక, అభినయమునకు జెందిన అభ్యాసములో సహితము తోతభట్టు కృషిసల్పెనని ఇచట తెలియుచున్నది. తద్ద్వారా అభినవుడుగూడ నృత్తాభ్యాసములో నారితేరెనని చెప్ప వీలగుచున్నది.

"కరణాంగహారాన్ ప్రయుంజీ తేతి భాండవా
ద్యస్యా
నుప్రయోజ్యతా ప్రాధాన్యేనోక్తా, యథోక్తం భట్ట
తోతేన-'పర్యాయశస్త్ర్యక్రేశస్య ప్రయోగ' ఇతి."
(అ. భా. I. 187)

అని అభినవు డనినపుడు తౌతభట్టుగూడ నాట్యశాస్త్రమును వ్యాఖ్యానించెనా? యను సందేహము

కలుగగలదు. లేనిచో నీ పంక్తి కావ్యకౌతుకములోనిది కానోపును. ఇట్లే

"చతుర్విధాభినయ యోగాభావాత్ప్రసభావా
ప్రాధాన్యాద్గీతవాద్యనృత్తానాం యథేష్టం
ప్రాధాన్యం
నర్తకీవృద్ధేః కావ్యే వస్త్వపేక్షత్వాత్ ...పిండీ
బంధ ప్రకారే వైచిత్ర్యం తే నృత్తమాత్ర
విశ్రాంతః
ప్రయోక్తృ ప్రవర్తయితృ గాత్రపృష్ఠఫల
ప్రాధాన్యా
చ్చ, తద్విలక్షణం నాట్యం తదప్యత్రిభిద్యత
ఇ త్యేవం శబ్దస్యార్థ ఇత్యుపాధ్యాయమతమ్"
(అ. భా. I. 207)

అనుచో 'ఏవం' శబ్ద మీ రీతిగా వ్యాఖ్యానింపబడు టను గమనించితిమేని తోతభట్టు నాట్యశాస్త్ర వ్యాకర్తలలోనివాడని చెప్పక తప్పదు.

శుష్కావకృష్టకు తోతభట్టు ప్రయోజనమును నిర్వచించినాడు (I. 220). పైగా అభినయమునకు సంబంధించిన విషయములయందు, గీతాతోద్యవిధానమున ననేకపర్యాయము లభినవు డుపాధ్యాయమతమును వివరించియున్నాడు. సాహిత్యవిషయములయందు తోతభట్టు విశేషకృషి సల్పెను. రససిద్ధాంత మితని చేతులలో సమగ్రపరిపోష మొందినది. నాట్యమే రసమని, కావ్యనాట్యము లభిన్నములని, కావ్యార్థ విషయము ప్రత్యక్షకల్ప సంవేదనోదయముకాగా రసోదయమగునని తోతభట్టు చెప్పెనని పల్కి,

"ప్రయోగత్వమనాపన్నే కావ్యే నాస్వాద
సంభవే,"

"వర్ణనోత్కలికాభోగప్రౌఢోక్త్యా సమ్యగర్పితాః
ఉద్యానకాంతా చంద్రాద్యా భావాః ప్రత్యక్ష
వత్స్ఫుటాః."

అను కావ్యకౌతుకములోని పంక్తుల నభినవుడిచ్చినాడు
(I. 291. 292)

రతి విప్రలంభమున కంగము గాకపోయిన చో రసత్వము నందజాలక, స్వాతంత్ర్యప్రవృత్తిలో కన్పించు రతివలె నుండునని చెప్పు సందర్భమున,

"స్వాతంత్ర్యేణ ప్రవృత్తౌ తు సర్వప్రాణిషు సంభవః
(I. 310)

అను కావ్యకౌతుకపంక్తిని అభినవు డొసగినాడు. భీభత్సరసమునకు రూపత్రైవిధానమును తౌతభట్టు గుర్తించినాడని అభినవు డనినాడు. ఈ వాదమును అద్భుతరసవివరణలో భారతిలో గాననగును.

"అభినయ శబ్దస్య వైచిత్ర్యం పశ్యంతః
ఉపాధ్యాయా
వ్యాచక్షతే—'అభిశబ్దేనాభిముఖ్యం,
నశబ్దేన నిషేధో,
యశబ్దేన యదర్థో లక్ష్యతే; తేన
స్వపార్శ్వాన్ముఖ
దేశాగమనేనాభిముఖ్య మభిముఖత్వం, పార్శ్వ
స్థేనేతు రేచన పూర్వ మధోముఖోత్తాన
పరివర్తనేన
చ యన్నబ్దార్థ మభినయే దితి" (II. 31)

అనునప్పుడు అభినయశబ్దమునకు తోతభట్టు వ్యాఖ్య మనకు లభించుచున్నది. ఉత్తముల హస్తములు లలాట క్షేత్రమున, మధ్యముల చేతులు వక్షస్సున, అధములవి అధోభాగమున సంచరించవలెనని చెప్పు తొమ్మిదవ అధ్యాయ శ్లోకమున గల విప్రతిపత్తులను నివర్తింప జేయుచు,

"యే చతురారాలాద్యాః నత్యాన్నృతగాంభీర్య
శౌండీర్యాది విరుద్ధవిషయా ఉక్తా స్తేషాం విభా
గార్థ మిదం వచనమ్. యేథాన్యాపియ ఉత్తమా
అధ్యా స్తేషా మభినయే లలాటక్షేత్రగత్వ
మిత్యాది క్రమేణ" (II. 67)

అని తౌతభట్టు అర్థముచెప్పి పాత్రల శీలమునకు, అభినయ ప్రక్రియకు గల సన్నిహితసంబంధమును నిరూపించినాడు. ధర్మి వివరణ సందర్భమున,

"యస్యాత్రాస్తి న తత్రాస్య కలేర్వర్ణన మర్హతి
యాన్నా సంభవి తత్రస్యాత్సంభవ్య త్రతు ధర్మతః"

అను తౌతభట్టు శ్లోక మీయబడినది (II. 216).

"మహాకవీనాం పదవీ ముపాత్తా మారురుక్షతామ్
నా సంస్కృత్యై పదస్పర్శాన్సంప
త్సోపానపద్ధతిః"

అను కారిక మరియొకచో నొసగబడినది (II. 292).

లక్షణ నిర్వచనమున తౌతభట్టు వాద మొకటి గలదు. లక్షణబలము నాశ్రయించుకొని అలంకారములకు వైచిత్ర్యము చేకూరుచున్నదని ఇతని వాదము.

ఈ వాదము నభినవు డంగీకరించకపోయినను, పూర్తిగా నిరాకరించెననికూడ చెప్ప వీలు లేదు.

ప్రఖ్యాతోదాత్త శబ్దమునకు శంకుకు డొసగిన వివరణ తోతభట్టు నిరాకరించెనని యొకచో నభినవు డనినాడు (II. 411). భట్టలోల్లటాదులు నిరాకరించిన :

“యః కశ్చిత్కార్యవశాద్గచ్ఛతి పురుషః ప్రకృష్ట మధ్వానమ్
తత్రాప్యంకచ్ఛేదః కర్తవ్యః పూర్వవత్తజ్జ్ఞైః”

అను పదునెన్మిదవ అధ్యాయములోని శ్లోకమును ప్రక్షిప్తముకాదని, తౌతభట్టు చక్కగా సమర్థించినాడు (II. 423).

“ఉపాధ్యాయాస్త్వాహుః—‘అత్ర నాయకయో రనుప్రాప్తిర ప్యన్యార్థైవ యథా భగవత్ భవానీపతేః గిరిరాజపుత్రీ సంగమన మింద్రాదీనాం తారకాక్రాంత నిజరాజ్య సమున్మోచనాయ భవతి’ ఇతి” (II 440)

అని యొకచో తోతభట్టుయొక్క అభిప్రాయ మీయబడినది. కైశికీ విషయమున

“ఉపాధ్యాయాస్త్వాహుః—‘న కామ సద్భావ మాత్రాదేవ కైశికీ సంభవః, రౌద్రప్రకృతీనాం తదభావాత్.

విలాసప్రధానం యద్రూపం సా కైశికీ, నచ చరితం తద్రూపానుప్రవేశేఽపి తద్వ్యవహారంతి, ప్రాధాన్యకృతో హ్యసౌ విత్యుక్తమ్ తేన తత్రవిషయే భారత్యాది వృత్త్యంతరాభిధాన మేవయుక్తమ్’ ఇతి” (II. 441).

అని చెప్పబడినది. చివర చివరి అధ్యాయములలో తౌతభట్టుకారిక లనేకము లొసగబడినవి. కారికలు కావ్యకౌతుకములోనివని యంగీకరించినను, గద్యభాగములనుగూర్చి నిర్ధారణ చేయుట కష్టము. ఏది యెట్లున్నను, అభినవునివంటి శిష్యుని సంపాదించిన తౌతభట్టు తన శిష్యుని రచనలలో సదా కన్పించుచున్నాడు. కాన నేటి నాట్యశాస్త్రముయొక్క పరిష్కృతప్రతి ఈ గురుశిష్యుల కృషియొక్క ఫలితమని వేరుగా చెప్ప నక్కరలేదు.

మహామాహేశ్వరుడు, ప్రత్యభిజ్ఞాదర్శన నిష్ణాత, సాహిత్యాలంకారశాస్త్ర కుశీలవుడు, రసధ్వనివాదము నుద్ధరించి ప్రచారములోనికి తెచ్చినవాడు నగు అభినవగుప్తునిగూర్చి కొంత చెప్పవలసియున్నది. లోల్లటుడు పూర్వమీమాంసను, శంకుకుడు న్యాయదర్శనమును, భట్టనాయకు డద్వైతవేదాంతమును గ్రహించి నాట్యశాస్త్రమును వ్యాఖ్య చేయ నెంచినట్లు, అభినవుడు ప్రత్యభిజ్ఞాదర్శనముతో రససిద్ధాంతమును నిర్వచించ బయలుదేరినాడు. ఈ నిర్వచనమున కొంతవరకు భట్టనాయకుని వాదము కన్పించుచున్నది. కాని అభినవుడు తన శివాద్వయ వేదాంతమును విస్మరించజాలడు. శాంతరసవిచారములో సహితము శాక్తశైవాగమములను ప్రస్తుతించినాడు. ఇతనికి పూర్వమున్న వ్యాఖ్యాతలు, నాట్యశాస్త్రకర్తలు అభినవభారతిలో కన్పించుచున్నారు. భట్టనాయక తౌతభట్టులతో తాదాత్మ్యమునందిన అభినవగుప్తుడు నాట్యశాస్త్రమునకు సమగ్రముగా వ్యాఖ్యను రచించినాడు. కాని ప్రస్తుతము మనకు కొన్ని అధ్యాయములలో నీతని వ్యాఖ్య లభించుటలేదు. కొన్ని అధ్యాయములలో సంక్షిప్త వివరణము నొసగియున్నాడు. కాని వ్రాసినంతవరకు, మనకీ వ్యాఖ్య లభించుచున్నంతవరకు విశిష్టవిషయమే గోచరించుచున్నది. అభినవభారతి లేనిచో నాట్యశాస్త్రము నర్థము చేసికొనజాలమనుటలో నతిశయోక్తి లేదు.

రసము, ధ్వని అనునవి సాహిత్యలోకమున ప్రసిద్ధిగాంచినవి. రససిద్ధాంతము భరతుని కాలమునుండి వచ్చుచున్నది. ధ్వనివాదము ఆనందవర్ధనుని చేతులలో సమగ్రరూప మందినది. ఈ వాదములను రెండింటిని సమన్వయించి, మేళవింపగలిగిన భట్టనాయకుని మతము నవలంబించి అభినవగుప్తుడు రసధ్వనిసిద్ధాంతమునకు వైశిష్ట్యమును తెచ్చినాడు. ఈ దృష్ట్యా నాట్యశాస్త్రము నవగాహన చేసికొని, వాక్యభేదాదిదోషములను తావొసగక, విషయైక్యము నభినవభారతిలో ప్రతిపాదించగలిగినవా డభినవగుప్తుడు. కాని సాధ్యమైనంతవరకు ప్రత్యభిజ్ఞాదర్శనసిద్ధాంతములతో సమన్వయము నందురీతిగా నాట్యవేదవివృతి నిచ్చినాడు. కాగా నీ వివృతిలో నా సిద్ధాంతములకు సరిపోని వాదములు, వివరణలు త్రోసివేయబడినవి. ఇట్లు నిరాకరింపబడిన వాదములలో భట్టనాయకుని వాదమొక్కటే పునరుద్ధరింపబడ దగినది.

సౌందర్యమీమాంసాసంప్రదాయమున నభినవుని వాక్యము వేదతుల్యమైపోయినది. తర్వాతి సమీక్షకు లీతని భావములను తమ సిద్ధాంతములుగా పఠింపసాగిరేగాని, ఈ సిద్ధాంతము తమ దార్శనిక సిద్ధాంతములతో సరిపోవునా ? యని గమనించినవారు కారైరి. జగన్నాథుడు సహితము బహిరంగముగా నభినవుని త్రోసివేయ సాహసింపలేదు. వక్రోక్తిజీవితకారు డభినవుని చాలవరకు శిరసావహించినాడు. వ్యక్తివివేకకారుడు ధ్వనివాదము నంగీకరింపజాలక పోయినను, అభినవునిపై గౌరవము జూపినాడు. తను దూషించిన వాదములపై అభినవునకే మిక్కుటముగు గౌరవము కలదు గనుకనే.

"తస్మాత్సతా మత్ర నదూషితాని
మతాని, తాన్యేవతు శోధితాని;
పూర్వప్రతిష్ఠాపిత యోజనాసు
మూలప్రతిష్ఠా ఫలమామనంతి"

అని చెప్పగలిగినాడు. పూర్వ మతములను శోధించి, అందలి సారమును గ్రహించి, శాస్త్రము నవగాహనము చేసికొనుటయే తన పరమావధిగా నుంచికొనినాడనని చెప్పినాడు. కావుననే శాస్త్రమును మనకు సులభగ్రాహ్యముగా చెప్పగలిగెను.

సాహిత్యవిషయములపైననే గాక, గీతాతోద్యాభినయాదివిషయములపై గూడా అభినవుడు విజృంభించి, తన పాండిత్యమును, సహృదయాభిజ్ఞత్వమును చూపగలిగినాడు. అభినయప్రకరణములను గమనించితిమేని, అభినవుడు నృత్తాభ్యాసకుశీలవుడని బోధపడగలదు. గీతాతోద్యములయందుగూడ నిట్టి పటిమనే చూపినాడు.

పాఠమును సంస్కరించుటలో సహితము అభినవుడా చక్కని సహృదయత్వమును వెలిబుచ్చినాడు. పాఠభేదములను తిరస్కరించుటలోను, వ్యాఖ్యానభేదములను నిరసించుటలోను, మంచి ఉపపత్తులనీయగలిగినాడు. వ్రాతప్రతులను పోల్చుట, పాఠక్రమమును దిద్దుట, పునరుక్తులను త్రోసివేయుట మొదలగు పరిశోధకకృత్యములలో సహస్రవర్షముల క్రితమే అభినవుడారిదేరెనని గమనించుట ఆశ్చర్యకరమే.

పూర్వవ్యాఖ్యాతలు, పూర్వశాస్త్రకారులు అభినవునిలోనే మనకు కన్పించుచున్నారు. భట్టనాయక, తోతభట్టు లితనిలో నేకమై పోయినారు. ఇట్టి అభినవుని మన మనుసరించుటలో దోషములేదు; కాని వివేకముతో ననుసరింపవలెనని మరువరాదు.

జీవితపు మలుపు

మురయా

ఆ విషయంలో ఎవరు ఏమని అనుకొన్నా — సాను భూతితో కానీయండీ–ఆదుర్దాతో కానీయండీ–వివిధంగా అనుకొన్నా ఆయనమాత్రం ఇల్లా అనుకొన్నారు. పీడు పసివెధవ — ఇంత అన్యాయం జరిగిపోతోందే — ఏమైపోతాడో! అని బాధతో అనుకొన్నారు. ఇన్నాళ్ళూ అతని విషయమై పడిన శ్రమ అంతా యథాయథాలై పోతున్నదే అని మధన పడుతూ అనుకొన్నాడు.

కాని ఆయనకేమిటో ఒక ఆశ కలిగింది. ఆ... కేవలమూ అది ఆశమాత్రమే. ఆ విషయ మాయనకూ తెలుసును. అసంభవమని తెలిసికూడా తనకున్న ఆపేక్షకొద్దీ—జాలికొద్దీ అల్లా ఆయన ఆశపడ్డారు. "అవధాని ఆ గండంగడచి బయటపడతాడు — పడవచ్చు" అదీ ఆయన ఆశ. రోగం రొష్టూ లేకుండా మొండిగా బండగా బలంగా నెమ్మదిగా ఉంటూ వచ్చినవాడికి అకారణంగా అధాటుగా అల్లాంటి ప్రమాదం జరిగేసరికి ఆయన మనిషి నిలువునా నీరైనారు. ఏమిచెయ్యడానికీ వెంటనే తోచలేదు. చెయ్యానూ లేదు. ఆయన భార్య 'నాయింట్లో ఉండగానే పీడికి ప్రమాదం సంభవించిందే. ఏదైనా అపసవ్యం జరిగిపోతే ఆపాపం నాకొంపకు చుట్టుకుంటుందేమో భగవంతుడా' అని భయపడింది. అందుకనే ఆవిడ దేవునివిగ్రహంముందు నిలబడి ఓక్షణం చేతులు జోడించింది. తన్నుతాను తిట్టుకొంటూ, అతన్నీ, అతన్ని తన యింటికి పంపిన విధినీ, అతన్ని అక్కడ ఒంటరిగా వదిలివెళ్ళిన అతని అయినవాళ్ళనూ ప్రస్తావనలోకి తీసుకొనివచ్చింది. "మనకెందుకు వచ్చిన బెడద — వద్దండీ అంటే మీరు విన్నారా?" అని భర్తను దెప్పిపొడిచింది. విడిపోతున్న చీరకొంగును మాటిమాటికీ బొడ్డున దోపుకొంటూ, ఇల్లంతా తిరిగింది. నిజానికి ఆవిడ చాలా భయపడ్డది. ఆయన — మాధవయ్యగారు ఆవిడను ఊరడించి, తాను తాపీగా ఆలోచించడానికి సమయం లేకపోవడంచేత గాభరాపడి — ఆందోళనపడి — పడుతూ ఆలోచించారు.

ఆయనకు వెంటనే ఏ ఉపాయమూ తట్టలేదు.

జరిగిందేమో ప్రమాదకరమైన సంఘటనే. పైగా అది జరిగికూడా కొన్నిగంటలు గడచిపోయినాయి. ఆయన ఒకసారి లోపలకూ ఒకసారి అతని గదిగుమ్మం దగ్గరకూ వెళ్ళివచ్చారు. తిరిగి వెళ్ళారు.

ఆ విషయం ముందుగా ఆయనకే తెలిసింది. సాయంకాలంపూట మూడుగంటలకు బజారునుంచి వచ్చాక అప్పటిదాకా తాను తిరిగి తిరిగి రావడంవల్ల మళ్లా బయటకు వెళ్లలేక అతన్ని ఏదో చిన్నపని మీద పంపుదామని ఆ గదిగుమ్మందగ్గరకు వచ్చిన ఆయనకు అతనేదో తపనపడుతున్నట్లు ఇట్టే తెలిసిపోయింది. భయపడుతున్న అతను విషయం చెప్పక తప్పిందికాదు. తప్పనిసరై — చెబితే ఏమంటారో అని భయపడుతూనే — చెప్పక ఇంకా ఆలస్యంచేస్తే ఏం ప్రమాదం ముంచుకొని వస్తుందో అని సంజాటన పడుతూ చెప్పేశాడు. అతను అనుకొన్నంతా అయ్యింది. ఆయనకు మొదట కోపంవచ్చింది. "ఇంత అజాగ్రత్తనువ్వయితే ఎల్లారా" అని కేకలువేశారు. మరి ఇంతసేపూ నాకెందుకు కబురు చెయ్యలేదని అతనిపైనా తన భార్యపైనా నిష్ఠూరాలు వేశారు. అంతలో విచారం కలిగింది. ఆదుర్దాపడ్డారు. అల్లా ఆయన ఖంగారుపడుతూ ఆవిడతో అన్నారు. "ఏం చేద్దామే — నువ్వయినా ఉపాయం చెప్పవే" అని. ఆవిడ మరింత గాభరా పెట్టింది.

ఆయన మళ్లా అతని గదిలోకివచ్చి "ఎల్లా వుందిరా?" అని అడిగారు. అతను మూలుగుతూ సంజ్ఞ చేశాడు. ఆయన అక్కడే మరోనిముషం నిలబడి అతనివంక — ఆర్ద్రంగా చూచారు. జాలి పొంగి వచ్చింది. అప్పటికే తాను విషయం తెలుసుకొన్నాక

పదినిముషాలకాలం వృథా చేశానని స్ఫురణకు తెచ్చుకొని బయటకు పరుగెత్తారు.

ఆయన—ఏదో ఒక అభిప్రాయం మెరుపులా కలిగి — అల్లా పై ఉత్తరీయమైనా వేసుకోకుండా ముందుకు వెళ్ళారేగానీ - డాక్టరుఇంటికి దారితీశారే గాని—ఆయన మనస్సు వెనక్కు పరుగెత్తింది. అతని దగ్గరకే వెళ్ళింది. ఆయన అతనివిషయమై అంత గాభరాపడడానికి—నిజానికి అతనేమీ అతను తనకు గానీ—తన భార్యకుగానీ బంధువు కాదు. కాని ఆయన హృదయం కదిలింది.

2

అవధాని పదిహేనేళ్ళ వయస్సులో సుమారైన ఎత్తుగావున్న కుర్రవాడు. గత నాల్గుసంవత్సరాల లోనూ—ఆ సంవత్సరాలు అతనికి ఎల్లా గడిచినప్పటికీ—నాలుగు అంగుళాలు ఎత్తు పెరిగాడు. నిదానంగా మెట్టు తర్వాత పైమెట్టు ఎక్కుతూ ఉన్నతపాఠశాల చదువు సాగిస్తున్నాడు. మరో మూడునాలుగేళ్ళలో మరో నాలుగంగుళాలు ఎక్కిపోడు. అవకాశం లభిస్తే అన్నివిషయాల్లోనూ అతను పైస్థాయికి వెళ్ళగలడు. గతాన్నిబట్టి చూచినా అల్లాగే అనిపించి తీరుతుంది.

తల్లితండ్రులచాటున ఉండి నిక్షేపంలా పాతికేళ్లు పైబడేదాకా ఏచదువో ఓచదువు వెలిగిస్తూ బస్తీలలో కాలాన్నీ ధనాన్నీ వ్యయపరుస్తూ సుష్టుగా తిని తిరిగే అదృష్టం కొందరికే ఉంటుంది. ఆ కొందరిలో అవధాని ఒకడు కాడు. దిక్కూ దివాణమూ లేకుండా ఏకాకిలా పెరిగి వట్టినెగవలా తిరిగి—తను కావాలని చేసుకోగానో—విధివశానో జీవితపు నౌక భ్రష్టమైపోగా—ఏపాడుజీవితాలనో గడిపి—కొంత పైకివచ్చినా వచ్చినట్లే అనిపించక—ఏకొన్నాళ్లో సుఖపడ్డా సుఖపడినట్లే అనిపించక—చివరకు ఎక్కడో రాలిపోయేవాళ్లు కొందరు ఉంటారు. ఈ కొందరిలోనూ ఇతను ఒకడు కాడు.

అవధానికి తల్లీ తండ్రీ ఇద్దరూ ఉన్నారు. అతను సుష్టుగా తిని తిరగనూ లేదు. ఏకాకిలా ఇష్టానుసారంగా ఊరేగనూ లేదు. కొందరి జీవితాలు అల్లా చూస్తుండగానే అత్యున్నతస్థాయి నందుకొంటాయి—చూచే వాళ్లకు నిజానికి కొంత ఈర్ష్యకూడా కలిగిస్తూ. కొందరు అమితోత్సాహంతో ప్రవాహంలా ముందుకు త్రోసుకొనిపోతారు--వెనకముందులు చూడకుండానే. వారిలో కొందరు బాగుపడతారు. కొందరు నెమ్మదిగా—సింహాచలంకొండ మెట్లెక్కినట్లుగా వస్తారు. అవధాని కొంతదూరం ప్రయాసపడుతూ నిస్పృహనూ—ఈర్ష్యనూ వెంటపెట్టుకొని బరువుగా-పోదూ పుణ్యామూ వస్తు పురుషార్థమూ వస్తు—ఏం ఈ కొండ ఎక్కకపోతే ఏం అని ఎక్కలేక ఎక్కే తైర్థికునిలా జీవితపుమెట్లు గడచాడు అల్లా నడుస్తూ-ఒక మలుపులో—ఆ మలుపు తిరగగానే పరుగు అందుకొన్నాడు. అతని నడకే చిత్రమనిపించింది కొందరికి. మనిషిని చూస్తే బొద్దుగా ఆరోగ్యంగా చామనచాయలో—కాదు పచ్చగా—పెద్దఇళ్లల్లో పుట్టిన ఆడపిల్లలా—పాలు పెరుగు త్రాగుతూ, నెయ్యి అదీ కాస్త జాస్తిగానే తినగా మిసమిసలుపోయే మేని పచ్చదనం కాదది. అది కానేకాదు. స్వతహాగా వచ్చిన రంగది. ఆ రంగులో అల్లా కన్పించేవాడు. ఆ రంగూ అదీ చూస్తే కొంత ఆకర్షణీయంగా కన్పించవచ్చునేమో గాని ఎంతపాటి కష్టమైనాసరే రానీయండి భరిస్తాను అని కాసేపూ భరించక ఏంచేస్తానులే అని కాసేపూ అంటున్నట్లుండే అతని ముఖమూ, విచారాన్నీ అసూయనూ దాచేసుకోగలము అన్నట్లుండే అతని కన్నులూ పరీక్షగా చూస్తే అతనేమంత ఆకర్షణీయంగా కన్పించడు. అందుకే అతనేమంత అందమైనవాడు కాడు అని అన్నా పెద్ద అభ్యంతరం ఉండనక్కరలేదు.

అవధాని అందమైనవాడు కాదు. కాని అతన్ని చూడగానే ఒకటిమాత్రం అనిపించితీరుతుంది. అతను మంచి ఆరోగ్యవంతుడనీ పనికి బద్ధకించేవాడు కాదనీ. ఈ రెండుగుణాలూ మొగపిల్లల్లో కన్పిస్తే—కనీసం అల్లుళ్లకోసం వెతికే ఆడపిల్లల తండ్రులైనా ఆకర్షింపబడతారు. ఆవృష్టి కలుగుతుంది. కాని మాధవయ్యగారు అల్లా ఆకర్షింపబడలేదు. అటువంటి భావాలవల్ల ఏర్పడిన ఆపేక్ష కాదది. నాలుగేళ్లనుండి తనయింట్లో ఉండడమువల్లగానీ—అతని ప్రవర్తనవల్లగానీ—ఆయనకు అతనమీద అట్టి భావం ఏర్పడింది.

* * *

అవధాని తండ్రిని వెంటపెట్టుకొని వచ్చి బెజవాడ హిందూహైస్కూలులో తర్డుఫారంలో చేరాడు.

కొడుకు పట్టుదలమీద వచ్చి బళ్లో చేర్పించి మొదటి నెల జీతమైతే ఎల్లాగో కట్టగలిగాడేగాని ముందు ముందు అతని చదువు ఎల్లా సాగుతుందో ఆ తండ్రికే తెలియదు. కాని ఒకసారి చేరాక పట్టుదల మానడం అవసరం అనిమాత్రం ఆయన ఊహించారు. తనకు చిన్ననాటి స్నేహితుడైన మాధవయ్యగారిని ప్రాధేయ పడితే—మాధవయ్యగారు అతనికి ఉండడానికి తన యింట్లోనే ఓ చిన్నగది ఇచ్చారు స్నానాదికాలకు ఏర్పాటుచేశారు భోజనంవిషయంలో ఉపాయం చెప్పారు.

అవధాని తండ్రి సరేనన్నాడు. ఆయన కొడుకును మాధవయ్యగారికి వప్పజెప్పి వెళ్లుతూ "సరే పిణ్ణి నీ కప్పగించి వెళుతున్నా. అన్నివారాలూ కుదిరి సాగుతుంటా చదువు సాగనివ్వండి. అట్లా సాగుతున్న సమయంలో వాడు కొద్దో గొప్పో ఇబ్బంది పడినా మరేం బెంగలేదు. గడవనీయండి. కాస్త దార్లో పెట్టండి. ఇప్పట్లో వాడు సంపాదించి నాకు పెట్టవలసిన స్థితి ఏమీలేదు. నేనెట్లాగో—అప్పో సప్పో చేసి ఇల్లు గడుపుకుపోతా. వాడు మధ్యలో భయపడినా— బెంగపడినా ఒకటిమాత్రం స్పష్టంగా నే చెప్పేసెయ్యండి. 'ఒరేయ్ అబ్బీ ఇంటికి వెళ్ళిమాత్రం ఏంబావుకొంటావ్, ఎల్లాగో ఇక్కడే గడిపి గట్టెక్కు' అని. ఒకవేళ ఈ చదువు సాక్కపోతుందీ—ఏదైనా పనిలో ప్రవేశపెట్టండి. ఒక అచ్చాఫీసులో చేర్పించి పని నేర్పించండి. కొన్నాళ్లకు పొట్టపోసుకొనే శక్తి వస్తుంది" అని ఇల్లా ఆయన చెప్పి అతన్ని వృద్ధిలోకి తీసుకొనివచ్చే బాధ్యత మాధవయ్యగారిమీద పెట్టి వెళ్లారు.

మాధవయ్యగారైనా ఏమంత — ఉన్నవాడు కాదు. సాధారణకుటుంబం. ఇద్ద రాడపిల్లలూ వారి తర్వాత ఒక పాలుత్రాగే మొగపిల్లవాడూ— అప్పటికి. ఇంకా వరుసగా సంతానంకలిగే సూచనే గాని అప్పటితో ఆగే వ్యవహారంలా కన్పించలేదు. బస్తీ కాపరం. చేస్తున్నదేమో మాస్టరుగిరీ. ఆయన భార్య ఎంత పొందిగ్గా వాడినా చాలీచాలక గడుస్తున్న సంసారం. అందువల్లనే ఆయన అవధానికి ఉండడానికైతే వరండాలోవున్న గది ఇవ్వగలిగారేగాని పూర్తిగా తానుగా భోజనం ఏర్పాటు చెయ్యలేక పోయారు. అటువంటి సదుపాయం చేయాలని మన స్ఫూర్తిగా మనస్సులో ఉన్నా స్తోమతులేక వారాలు కుదిరించిపెట్టారు. సంసారపక్షంగా తానూ ఒక వారం ఇచ్చారు.

అతనుకూడా అట్టే అభిమానాలకు పోయేవాడు కాదు. అందుకనే ఆయన దారిచూపిస్తే ఆదారిని తల వంచుకొనే నడిచాడు—లోపలలోపల ఏమని అనుకొన్నా ఇది కావాలని అడిగి వేయించుకోకపోయినా ఆయా ఇళ్లల్లో అతను కొంత తృప్తిగానే తిని వచ్చేవాడు. ఆయా ఇళ్ల ఇల్లాళ్లు ఎప్పుడైనా సినిమాలకు వెళ్ళితే భోజనం చెయ్యకుండానే గదికివచ్చి పడుకునేవాడు. ఒకపూటా అరపూటా భోజనం మానేస్తే అస్తవ్యస్తమయిపోయి తోటకూరకాడలా వాడిపోయే మనిషి కాదతను. ప్రొద్దుట భోజనం చెయ్యకుండా బడికి వచ్చేసినా సాయంకాలందాకా అతను బళ్లో అందరికీ సాధారణంగానే కన్పించేవాడు. మనిషి స్థూలంగా కన్పించడంవల్ల అట్లాంటి ఉపవాసపు లక్షణాలు అతనిలో కన్పించేవికావు మాధవయ్యగారికే అందేవికావు కాని అతని మనస్సులోమాత్రం— అందరిపిల్లల్లా తనూ మూడుపూట్లా తిని క్రొత్తబట్టలు తొడుక్కుంటూ తిరగలేకపోతున్నానే అనీ-వాళ్లకు కలిగిన సౌభాగ్యం తనకు లేకపోయిందే అనీ — కొంత ఈర్ష్య — కొంత నిస్పృహా కలుగుతూ ఉండేవి. ఆ అభిప్రాయాలు వయస్సు తక్కువకావడంచేత సరిగా దాచుకోలేకపోయాడు. అణచివేసుకోవడము మాట అల్లా ఉంచి, అందువల్లనే తన తరగతిలో ఉన్న గొప్పఇంటి బిడ్డడు ఎవడైనా అతని గుడ్డలను చూచో అతని వాలకంచూచో కాస్త నవ్వితే-అతను సహించలేక దెబ్బలాటకు దిగేవాడు. దెబ్బలాటకుపోయి అవమానం పొందేవాడు. మాధవయ్యగారుకూడా అతన్నే కోప్పడేవారు. "ఒరేయి వసవధాన్యా—అసూయ పడడము మంచిపని కాదురా" అని వారు చెప్పిన పాఠాలు అతని కప్పట్లో అర్థంకాలేదు.

ఆ సంవత్సరం నెలనెలా మాధవయ్యగారే తాను సొంతంగా అయితేనేమీ—ఇతరులదగ్గర పోగుచేసి అయితేనేమీ బడిజీతం కట్టి అతనికి అండగా నిలచారు.

కొంత కష్టంమీదనే ఆయేడు గడిచింది.

* * *

నాల్గవఫారంలోకి వచ్చాడు.

చదువుకు కొంతగా అలవాటుపడ్డాడు అవధాని. కొంత ఊహ వచ్చింది. మాధవయ్యగారంటే భయభక్తు లేర్పడ్డాయి. ఆయన అంటే ఆ యింట్లో అందరికీ అదే భావం. ఆయన భార్యకూడా ఆయన ఇంట్లో లేనప్పుడు ఆయనచేసే పనులమీద కొన్ని వ్యాఖ్యానాలు తయారుచేసి వల్లించినా ఆయన సముఖంలో భయంగానే ఉండేది. కాని పిల్లలతల్లి కావడంచేతా — పెండ్లి కాకముందే ఆయన తనకు దగ్గరవాడు కావడంచేతా సలహా లివ్వడానికిమాత్రం వెనకాడేది కాదు.

"అతన్ని — ఈయేడు మరెవరింట్లోనైనా ఉంచమందురూ" అన్నది మాధవయ్యగారి భార్య ఒకరోజున — తన పెద్దకూతురు పెద్దమనిషి కాబోతున్నది కదా, అయితే ఆగది కావలసివస్తుందనీ, ఆ కుర్రవాడు ఉంచడం ఇబ్బందిగా వుంటుందనీ ఆలోచిస్తూ.

"చూద్దాంలే" అని మాత్రమే అని ఊరుకొన్నా రాయన.

"చూద్దాంలే అంటే ఎట్లా — ఇల్లేమో చిన్నదయ్యె — నేనయితే పగలు ఆ వరండాలోనే గడిపి రాత్రిళ్లు ఈ చిన్నహాల్లో ఎలాగో ఒదుక్కుని సర్దుకొస్తున్నా ఆ మూడురోజులూ - నెలనెలా — పిల్లతో ఎల్లా?" అన్నదావిడ పెద్దసమస్య నొకదానిని ప్రతిపాదిస్తున్నట్లు. "పోదూ ఎల్లాగో సర్దుకోవాలి-పొమ్మంటే ఎక్కడికి పోతాడూ! అయినా వాడు మనయింటి పిల్లవాడులా మెలుగుతున్నాడే! నువ్వు అల్లా అనబోకు" అని ఆగి ఆమెవంక కాస్త అనునయిస్తూ చూచారు. కాని ఆవిడ కొంతదూరం వాదానికే సిద్ధపడ్డది. "మనకు వీలుకానప్పుడు ఎందుకీ లేనిపోని బెడద" అని కూడా అనేసింది.

ఆయనకు వెంటనే కోపం రావలసిందే గాని ఆ పూట వేగం రాలేదు. ఆయన మరోవిషయంకూడా ఆలోచించారు. తను ఆవిడకు నచ్చచెబితే ఆవిడ కూడా అతన్ని దయగా చూస్తుందికదా అని. "తీరిక చిక్కినప్పుడల్లా పిల్లవాణ్ని ఎత్తుకొని ఆడిస్తున్నాడు. చెప్పగానే బజారుకెళ్ళి కూరలూ అవీ తెచ్చి ఇస్తున్నాడు. సాయంకాలం బడి వదలగానే ఆటలకు పోక సరాసరి ఇంటికి వచ్చి "పిన్నిగారూ — నేను తోడుతా నుండండి" అంటూ వేడినీళ్ళ కాగులోకి — గుండిగలోకి నీళ్ళు తోడి నీకు సాయపడుతున్నాడు. ఇవన్నీ కాక అటు బళ్ళో — ఇటు ఇంట్లో బుద్ధిగా మసలుకొంటున్నాడు." ఇల్లా ఆయన అతని విషయం ఒక్కటొక్కటే మెల్లగా చెప్పి "ఇంతకంటే వాడుమాత్రం ఏం చెయ్యగలడే — వాణ్ణిప్పుడు పొమ్మంటే బాగుంటుందీ — నువ్వే చెప్పు?" అని అడిగారు.

"సరే మీ ఇష్టం — ఉంచనీయండి" అన్నది మూతివిరుస్తూ. ఆయనకు కొంచెం కోపం వచ్చింది. కాస్త ఎఱ్ఱగా చూచారు. ఆవిడ అవతలకు వెళ్ళిపోయింది.

ఆయన పట్టుదలవల్ల ఆయేడు సవ్యంగానే జరిగిపోయింది. కోప్పడప్పుడు కోప్పడినా మాధవయ్యగారు అతనికి కావలసివచ్చినప్పుడు — అడక్కుండానే డబ్బులు చిల్లరగా ఇస్తుండేవారు బేడలూ, పావలాలూ. డబ్బులు చేతిలో ఉన్న రోజులలో పెద్ద ఇంటి పిల్లల్లా తనూ బడికి అమ్మవచ్చే చిల్లిగారెలూ — అవీ కొనుక్కుని అందరి ముందూ — తన్ను వాళ్ళు ఊరించినట్లే తనూ వాళ్ళను ఊరిస్తూ తినేవాడు. అవి, ఆ చిల్లరకానులు లేనప్పుడు... వాళ్లకు దూరముగా పోయి — తను వాళ్ళకంటె బీదవాణ్నికదా అనుకొని కొంత ఈర్ష్యతో — కొంత బాధతో — వ్యసనపడేవాడు. సెలవలు ఇవ్వగానే ఇంటికి పరుగెత్తాడు. మాధవయ్యగారు అతనికోసమై ఆ సెలవల్లో కొంత ప్రయత్నముచేసి ఒక చిన్న స్కాలర్‌షిప్పు ఒకటి వచ్చే ఏర్పాటు చేశారు.

*   *   *

అతను బెజవాడ చదువుకు వచ్చిన మొదటిరోజులలో తరచు ఇంటికివెళ్ళి తల్లినీ తండ్రినీ చూడాలని సహజంగానే అనిపించేది...... కొంత బెంగగానూ ఉండేది. వెళ్ళితే మళ్ళీ మరునాటికల్లా వచ్చేయవచ్చుకూడా దగ్గరే గనుక. కాని రానూపోనూ రెండుమూడు రూపాయలు అవుతాయి. అంత డబ్బు అతని దగ్గర ఉండేదికాదు. మాధవయ్యగారిని అడిగితే ఒకప్పుడైనా ఇవ్వగలిగేవారే గాని అతనికంత సాహసం లేదు. అంత తాపత్రయపడి వేసంగి సెలవలకు ఇంటికి వెళ్ళాడు. కాని అక్కడి పరిస్థితులూ అంతంతమాత్రంగా ఉన్నాయి. తల్లితండ్రులకు దారిద్ర్యంతోపాటు వృద్ధాప్యంకూడా వచ్చింది. అతని అక్క

పెంక్షికి చేసిన అప్పు అయినా పూర్తిగా తీరలేదు. ఆ యిచ్చినదేమో దాదాపు బీదసంబంధం; పైగా దూరాభారం. ఆ తల్లి కూతుర్ని ఏడాదికొకసారి పంపక్కయినా తీసికొనిరాలేకపోయాగానని మథనపడుతుంది. కాని చేయగలిగిందేమీ లేదు. సెలవలకు కొడుకు ఇంటికి వస్తే ఏ[illegible] నెలల తర్వాత వచ్చాడే అని ఎంతో ఆపేక్ష పడుతూందేగాని ఓ పిండివంట చేసి పెట్టగల తాహతు లేదు. అతని బాల్యంలోకంటె ఆ ఇంటి పరిస్థితులు మారినాయి. మారుతూ ఉన్న స్థితిగతులు అతనికి క్రమంగా అర్థమయినాయి. ఈ సెలవల్లో నాకు మంచిబట్టలు కుట్టిస్తేనేగాని వీల్లేదని తల్లితో అన్నాడు. ఎన్నాళ్ళనుండో పసుపుకుంకంపెట్లో పడేసి ఉంచిన మెట్టెలు చాటుగా అమ్మేసి ఒక లాగూ ఒక చొక్కా కుట్టించింది.

ఆ సెలవలు నిర్విచారంగా గడిపేశాడు. బళ్ళు తెరుస్తున్నారనేసరికే అతనికి భయం వేసింది. తన ఊరుకన్నా బెజవాడ వెయ్యిరెట్లు బాగున్నా-తన తల్లి పెట్టే భోజనంకంటె వారాలు కుదిరిన ఇళ్ళల్లో ఆహారపదార్థాలు మెండుగానూ రుచికరంగానూ ఉన్నా అతని కేదో బాధ అనే అనిపించింది.

“అంత బాధపడుతూ చదవకపోతే ఏం” అనుకొన్నాడు కాసేపు. అందుకే వెళ్ళటం ఒకటి రెండు రోజులు ఆలస్యం చేశాడు. అవధాని తండ్రి ఒక అయిదు రూపాయల నోటొకటి బదులు తెచ్చినది అతని చేతుల్లో పెట్టి “వెళ్ళు ఆలస్యం చేస్తే మాధవయ్యగారికి కోపం వస్తుంది” అన్నాడు.

అత నారోజే తిరిగి వచ్చాడు. తిరిగి వచ్చాక తెలిసింది తన స్థితి. అయిదవ ఫారంలోకి వచ్చాడు. బాగా ఊహ వచ్చింది తను కష్టపడి ఎలాగో గడపాలనీ అంతకుమించి మరో గత్యంతరం లేదనీ మాధవయ్యగారి దయవల్లనే తను వృద్ధిలోకి వస్తున్నాననీ అర్థం చేసుకొన్నాడు.

అయిదవఫారం అతనికి తానాయేడాది ఎల్లా గడుపుతానా అనుకొంటూ ఉండగానే గడిచిపోయింది. మాధవయ్యగారితోపాటే కాసిని కాఫీ త్రాగి సంచీ పుచ్చుకొని బజారువెళ్ళి వచ్చేవాడు. ఆయన ఆట్టే పనులు చెప్పేవారు కాదు. ఆవిడ మాత్రం—తన కాట్టే సాయపడటం లేదని పెద్దకూతురితో రుసరుసలాడుతూనే—సరేలే నువ్వేం చెయ్యక్కర్లేదు. వెళ్ళి ఆ చదువేదో చూడమ్మా. మీ బావ గారికి—ఆ ఫైనలు ఏదో అయితేనే గాని పనికి రాదట...వెళ్ళి చదువు” అని వంటపాకలోకి రానిచ్చేది కాదు. కాని అవధాన్ని మాత్రం ఊరికే కూర్చోనిచ్చేది కాదు. ఊరికే తిని ఇంట్లో ఉన్న పరాయి వాడికి ఆ మాత్రం పనులు చెప్పడం ఏమంత తప్పు కాదని తన్ను తానే సమాధానపరుచుకొని అన్ని పనులకూ అతన్నే పురమాయించేది. అవధాని విసుగు అనేది ఏ మాత్రమూ పైకి కనిపించనీయకుండా ఆ పనులు చేసేవాడు. తను ఏ మాత్రం విసుక్కున్నా ఆవిడ కసురుకొంటుంది. ఆ విషయం ఆయనకు తెలుస్తుంది. కొంత అలజడి—అశాంతి కలుగుతుంది వారి కట్టిది కలిగించడం అతనికి ఇష్టంలేదు.

పదిగంటలకల్లా అతను మాధవయ్యగారితో పాటు బడికి వెళ్ళేవాడు. కొన్నిపూటలు దారిలో వారాల ఇళ్ళల్లో భోజనంచేసి బడికి వచ్చేందుకు వీలు కలిగేందుకు వాళ్ళకు వీలు కాకపోతే మధ్యాహ్నం ఆట విడుపు సమయంలో అంతదూరం నడక్క వచ్చి భోజనం చేసి గబగబా నడిచి మధ్యాహ్నపు గంటకు బడి అందుకునేవాడు. సాయంకాలంపూట భోజనమూ తరచు ఆలస్యమయ్యేది. కాస్త పెందరాళే వెళితే “అప్పుడే ఏం తొందరొచ్చింది నాన్నా—ఇంకా పిల్లలకైనా పెట్టందే” అంటుందో తల్లి. కాస్త ఆలస్యమైతే “ఇప్పుడే కాస్త నడుము వాలుద్దామనుకొంటున్నా—ఇంతలో నువ్వు...అని ఆగిపోతుంది అర్ధోక్తిలో మరోతల్లి. ఊహ తెలిసిరావడంవల్ల వాళ్ళమాటలు బాగా అర్థమయ్యేవి. అతను బాధపడేవాడు. అల్లా భోజనం ముగించుకొని గదికి చేరేవాడు. పుస్తకం ముందు బుడ్డిదీపం వెలుగులో కూర్చొని చదువు ఆరంభించేసరికే నిద్రవస్తున్నట్లనిపించేది. కాస్త కునికిపాట్లు పడితే మాధవయ్యగారు వచ్చి కేకలేసి వెళ్ళేవారు. ఒక్కొక్కసారి ఆయన అతని గదిలోనే కూర్చుని కాంపోజిషన్ పుస్తకాలు దిద్దుకొనేవారు—అతన్ని ఏదో చదవమని పని చెప్పి. మరొకప్పుడు కూతుర్ని కూడా పిల్చి ఇద్దరిచేతా లెక్కలు చేయించేవాడు. అతనలా కొన్నిరాత్రులు తప్పనిసరిగా భయపడుతూ చదివేవాడు. బళ్ళో కూడా అతనివిషయం తోడి ఉపాధ్యాయుల్ని అడిగి తెలుసుకొంటూ ఉండేవారాయన.

తరచు ఆయన "అల్లా ఉన్నావేగా?" అని అడిగేవారు అతని ముఖంవంక చూస్తూ. ఆయనకు అతను తెలివైనవాడేనని కష్టపడి ఉత్సాహంగా చదివితే వృద్ధిలోకి వస్తాడని గట్టి నమ్మకం ఏర్పడింది. అందుకే అతను కొంచెం నిరుత్సాహంగా కన్పిస్తే పది ప్రశ్నలు వేసైనా సరే సమాధానం రాబట్టేవారు.

"ఏం ఎవరన్నా విసుక్కున్నారా?"

అతను కొన్ని సమయాల్లో నిజం చెప్పేసేవాడు.

"నిజమే అయివుండవచ్చురా — అవధానీ—కాని చూడూ—ఎవరో వంటమనిషీ నౌకర్లూ ఉన్న ఇళ్లల్లో తప్ప సామాన్య కుటుంబాలలో ఆడవాళ్లు ప్రొద్దస్తమానమూ పళ్ళు విరుచుకోవాలసిందేనా — ఏదో ఆమాత్రం విసుక్కున్నారంటే పెద్ద విశేషం కాదు — తమ పిల్లల్నిమాత్రం విసుక్కోరా ఏమిటి — దానికి నీవింత మనస్సులో కష్టపెట్టుకోకూడదు — ఆ; తెలిసిందా" అని నెమ్మదిగా చెప్పేవారు.

వారం పదిరోజులు సెలవలువచ్చినా అతను ఇంటికి పోకపోవడంచూచి అతనికి వినపడేటట్టుగానే "వీడికింత తిండి దొరికితే చాలు—ఇల్లూ అక్కర్లేదు, వ కలీ అక్కర్లేదు" అని కొంచెం ఎగతాళిగానో ఎత్తిపొడుపుగానో ఒకళ్లిద్దరు అనేవారు వారాలు ఇచ్చిన వాళ్లు—అంతకంటె ఎక్కువగా వారం పీల్లేదన్నవాళ్లూ. ఆ మాటలకు అతనికి నిజంగానే కష్టంగా ఉండేది. మనస్సులో వాటిమూలంగా కలిగిన బాధ తరచు మెదలుతూనే ఉండేది. మాధవయ్యగారి కావిషయం చెప్పేవాడుకాదు. "పెకూరీ—కూడా చెబుతున్నావా" అని కోపగిస్తారేమోనని భయపడి.

తన బట్టలుచూచి పిల్లలు వెక్కిరించారని గానీ—సూటు వేసుకొని వచ్చే సైన్సుమాష్టరు గారు—క్రొత్తగా వచ్చిన ఆయన తను పరిశుభ్రంగాలేడని అసహ్యించుకొన్నారనిగానీ అతను ఆయనతో చెప్పుకొనేవాడు కాదు, ఆ భయంతోనే.

అతని దుస్తులు తరచు మ పురంగులోనే ఉండేవి. ఆవిషయంలో అచ్చంగా నిజమే చెప్పాలంటే అతనికున్న వే రెండు జతలు. ఒక జత ఉతికి ఆరవేసుకొని మరో జత కట్టుకొని వెళ్ళేవాడు. ఇస్త్రీ చేయబడక పోవడం ఒక లోపంకాగా—పురపాలకసంఘంవారి దయవల్ల అందరి దుస్తులపైనా దుమ్ముధూళులు క్రమ్ముకోవడం కారణంగా అతని దుస్తులు ఆ తీరున ఉండేవి.

అతను వీటి అన్నింటికీ బాధపడ్డాడు. కొందరు తన్ను చూచి అసహ్యించుకొంటున్నందుకూ కొందరు తన్ను తిండికి కరువువాచినవాడిలా పరిగణిస్తున్నందుకూ—నిజంగానే తాను దారిద్ర్యం అనుభవిస్తున్నందుకూ అతను మనస్సులోనే బాధపడేవాడు. "ఇంత బాధపడుతూ ఏం ఈ చదువు చదవకపోతే?" అని తరచు అనుకొని నిరుత్సాహపడేవాడు.

తగిన ధనసహాయంలేకుండా ఈ దరిద్రపు బ్రతుకు బ్రతికిమాత్రం ఏం ప్రయోజనం అని అనుకొని నిరాశపడేవాడు.

ఒక్కొక్కసారి వారం ఇచ్చిన ఇంటి ఇల్లాలు ఏ సినిమాకో వెళ్లితే భోజనం చెయ్యకుండానే గదికి వచ్చి చదువుకొంటూ కూర్చొని ఏ తొమ్మిదో అయ్యాక ఆకలి వేస్తున్నదని గ్రహించి బయటకు పోయి కేవలము బీదవాళ్లకోసము చెట్టుక్రింద, అమ్మే పునుగులు కొనుక్కొని తినేసి పంపుదగ్గర కడుపునిండా నీళ్లు త్రాగి వచ్చి మళ్లీ చదువుకు ఉపక్రమించేవాడు. ఆకలిని కాదననూలేదు. పోనీ అభిమానాన్ని చంపుకొని "ఈ పూటకూడా మీయింట్లోనే అన్నం పెట్టించండి" అని అడగనూలేదు. అల్లా అడిగి పెట్టించుకొని తినకపోవడం అతనిలోని అభిమానం కొంత — తనకు ఆశ్రయమిచ్చినవారికి మరింత శ్రమ కలిగించడము ఇష్టంలేకపోవడముకూడా మరోకారణం. అల్లా జరిగిన కొన్ని రోజులు.

"రోజులు ఇల్లా గడవకపోతే — నేనసలు రాలిపోతేమాత్రం ఏం?" అని ప్రశ్నించుకొనేవాడు. హృదయం అమాయకంగా ఉండడముచేత సరియైన సమాధానాలు అతనికి లభించేవికావు.

మాధవయ్యగారు అతని హృదయగతమైన ఇట్టి భావాల్ని ఇంతదూరంవచ్చి అర్థంచేసుకోలేరు. కొంచెం చిన్నతనంవల్లా ఇల్లు వదిలివచ్చి—కొంత ఇబ్బందిపడుతూ చదువుతున్నాడే అని అనుకోవడం వల్ల కలిగే మందికొండితనంవల్లా అతను అల్లా కన్పిస్తున్నాడని అనుకొని కొంచెం ఘట్టిగానే మందలించేవారు.

కొన్ని సమయాల్లో చెయ్యిచేసుకొన్నంత పని అయ్యేది.

పరీక్షకు ఇది ముఖ్యము—అది ముఖ్యము అన్న విచక్షణలేకుండా అన్నీ — అన్నిపాఠాలు వప్ప

చెప్పించుకొనేవారు. దగ్గర కూర్చొని ఆంధ్ర—ఆంగ్ల వ్యాకరణాలు చెప్పి చదివించారు.

ఆయేడు రాత్రిళ్లు చదివిన చదువే చదువు.

అవధాని ఆయేడు అయిదవఫారం ప్యాసయ్యాడంటే అదంతా మాధవయ్యగారి చలవేగాని మరోటి కాదు. ఆమాట అందరికంటే ఎక్కువగా ఆయన భార్య అనుకొన్నది ఆవిడ ధోరణిలో. "అంత నూరిపోస్తూ—భయపెట్టి చదివించకపోతే - ఉహూ—వీడు ప్యాసయ్యేనా!" అని. అతనికోసం అంతసేపు కాలం వృథా చేయడంకంటే మరో ట్యూషను చెప్పకూడదండీ—నాల్గుడబ్బులు వచ్చునుగదా అని ఆయనతో గూడా అన్నది.

* * *

ఆయేడు సెలవలకు అతను ఇంటికి వెళ్లలేదు. వేసవికాలం అంతా అక్కడే ఉండిపోయాడు. డబ్బులు సంపాదించాలని బుద్ధిపుట్టింది. ఒకరు ఉపాయంకూడా వెంటనే సూచించారు. అతను నాల్గయిదు ట్యూషన్లు సంపాదించాడు. ఒకటవఫారం లోకీ—అయిదవతరగతిలోకీ పిల్లల్ని ప్రవేశపెడితే లాభిస్తుందని చెప్పారు. అపనే చేశాడతను. వారాల ఇళ్లల్లో పిల్లలకు తాను ఉచితంగా పాఠాలు నూరిపోస్తే వారు అతనికి భుక్తిని సెలవల్లోకూడా ఏర్పాటు చేశారు. అదికాక ఇతర ట్యూషన్లవల్ల—ఆ రెండు నెలలూ ఎండల్లోపడి తిరిగి—అవస్థపడి చెడితే సెలవ లాఖరుకు మొత్తంమీద—జీతాలూ ఆయా పిల్లలు పరీక్షల్లో ఉత్తీర్ణులయినందుకుగాను లభించిన బహుమానాలూ కలుపుకొని నలభైరూపాయలు పోగయ్యాయి. అప్పట్లో అది పెద్దమొత్తమే. అతని కంటికి మరీ పెద్దమొత్తంగా కన్పించింది. ఆ డబ్బుల్లో సగం మాధవయ్యగారికిచ్చి మిగతా సగం తీసుకొని ఇంటికి వెళ్లాడు. తల్లి చేతికిచ్చాడు. ఆమె వద్దనుకొంటూనే ఆడబ్బు పుచ్చుకొని ఆయేడు కూతుర్ని పండక్కు పిలిపించుకొన్నది. తల్లి ఆనందబాష్పాలూ — "ఎంత కష్టపడ్డావురా నాయనా—పోనీ నువ్వు పట్టుకొని పోయి ఖర్చుపెట్టుకొంటావనుకొన్నా—అక్కయ్యను పిలవనులే" అంటూ అసలే బీదరికపు మాటలూ అతన్ని కొంత క్రుంగతీశాయి.

దారిద్ర్యం అంటే బాగా అర్థమయ్యింది. ఆసారి ఇంటికివెళ్లినప్పుడు అతను పట్టుమని వారంరోజులైనా ఉండలేదు. తల్లిదండ్రుల పరిస్థితిచూచి కొంత దిగులుపడ్డాడు. ఆ పరిస్థితిలో తాను వాళ్లకు సాయపడకపోగా వాళ్లకు భారంగా నిలవడము ఇష్టంలేక బరువైన హృదయంతో వెంటనే తిరిగివచ్చాడు. అప్పటికింకా పాఠాలు సరిగా మొదలుపెట్టలేదు. సెలవల్లో తాను ట్యూషను చెప్పడంవల్ల ఏడాది పొడుగునా అల్లా ట్యూషను చెప్పించుకొంటామని ఒకరిద్దరు వచ్చారు. అవధాని మొదలు అందుకు సిద్ధపడ్డాడు. కాని మాధవయ్యగారు అడ్డుపడి "ఒరేయి అవధానీ నువ్విప్పుడు వళ్లువంచి చదవాలి — కష్టపడాలి. ఈ స్కూలుఫైనలు గడిచి బయటపడ్డావా నువ్వొక దారిలోకి వస్తావు మొదటినుంచీ చదవాలి. ఆ ట్యూషన్లేమీ వద్దు. ఊరికే నాలుగు డబ్బులకు కక్కుర్తిపడబోకు. చదువు కానీయ్—తర్వాత చూద్దువుగాని ఈ సంపాదన" అని హితబోధచేస్తూ అడ్డుపడ్డారు. అతను సరే అనక తప్పలేదు కాని...

ఆ ట్యూషన్లూ అవీ ఉంటే మధ్యాహ్నాలప్పుడు కాస్త ఉపాహారం సేవించే భాగ్యం అతనికి లభించేది. అది వీలుగాకపోయింది. అయినా అతను వారి మాటకు సరే అన్నాడు.

మొదటి మూడు నెలలూ గడచిపోయాయి.

3

నెలలు గడుస్తున్నా గడవక ఆగిపోతున్నాయనే అనిపించింది. మాధవయ్యగారు ఎప్పటిలాగా అతనియందు దయనూ శ్రద్ధనూ చూపుతూనే ఉన్నారు. ఆయన భార్య పనులు చెప్పుతూనే ఉన్నది. వారాల భోజనం ఆకలి తీరుస్తూనే ఉన్నది. ప్రొద్దుట భోజనం చేసి వచ్చిన రోజున మధ్యాహ్నం రెండుగంటలయ్యేసరికి తరచు ఆకలి వేసేది. కొంతసేపు దాన్ని గమనించుకొనేసరికి అతనికి బాధగానే ఉండేది. కాని రోజూ అల్లా జరిగి కొంతసేపటికి తప్పనిసరై బడి వ్యవహారంలో మునిగిపోతే—ఆకలి అణగిపోయేది. స్కూలుఫైనలు తరగతి పంతుళ్లు అప్పటినుంచే కొంచెం హడావిడి మొదలుపెట్టారు. హెచ్చరికలు చేశారు. "ప్యాసయినా తప్పినా నావల్ల ఒరిగిపోయేదేమిటిలే" అనట్లు అవధాని మందకొండిగా నడక సాగించాడు.

తను అట్టే తెలివైనవాడు కాదన్న సంగతి తెలుసుకొన్నాడు అవధాని. తను చదువుతున్న బళ్లో

జీవితపు మలుపు

తనకంటె చాలారెట్లు తెలివైన పిల్లలు కన్పించారు. వారి తెలివి స్పష్టంగా కన్పించింది. వారితో తన్ను పోల్చుకొంటె—వారి భాగ్యంతో పోల్చుకొన్నట్టె అయ్యింది. వాళ్లందరూ పరీక్షలో ప్యాసయితే తాను తప్పిపోతానేమోనని అధైర్యం—అనుమానం కలిగించి. ఆ కలగసం అతని నడకకు సరి ఆటంకమైంది. మరింత నిరుత్సాహపడ్డాడు.

మాధవయ్యగారి చేత చీవాట్లు తినడం ఎక్కువయ్యింది.

* * *

ఆరోజు మధ్యాహ్నం—ఆదివారం కావటం చేత భోజనం కాగానే గదికివచ్చి పుస్తకం పుచ్చుకొని పడుకొని చదువు మొదలు పెట్టాడు. కళ్లముందు తెరచిన పుటలు స్పష్టంగా కన్పిస్తున్నా అతని మనస్సు ఎక్కడికోపోయింది.

"డబ్బులేనివాడు—అసలు చదువుకోకూడదు—అసలు బ్రతకనేకూడదు—బ్రతికి ఏం ప్రయోజనం..." అతని ఆలోచనలు కుంటుతూ సాగాయి.

అంతలో మాధవయ్యగారి భార్య కేక విని ఉలిక్కిపడి లేచాడు. చప్పున హాల్లోకి వెళ్లి "ఏమిటండీ" అన్నాడు. ఆవిడ ఒక చిన్నపని చెప్పింది. అతనందుకు ఉపక్రమించాడు. హాల్లో అక్కడక్కడ మేకులు కొట్టి కొన్ని పటాలు తగిలించాలి. అదీ ఆవిడ చెప్పిన పని. ఒక స్టూలూ—ఒక చిన్న సుత్తీ—ఆవిడ అందించిన క్రొత్త మేకుల పొట్లం తీసుకొని అతను ఆలస్యం చెయ్యకుండా పని మొదలు పెట్టాడు.

ఒక్కొక్క పటానికి మూడేసి మేకులు. పైవైపు ఒకటీ క్రిందివైపున రెండూ—ఇల్లా మేకులుకొట్టి పటాలు తగిలిస్తున్నాడు. చివరి పటంకోసం మేకులు కొడుతూంటగా ఆ ప్రమాదం జరిగింది. క్రింద పెట్టిన పొట్లంనుండి మూడు మేకులు తీసుకొని స్టూలు ఎక్కాడు. రెండు పళ్లసందున కరచిపట్టుకొని ఒకదాన్ని గోడకు కొట్టాడు. రెండోది సరిగ్గా గుర్తుపెట్టుకొన్న చుక్కమీదనే పెట్టి కొడుతూంటగా బల్లి ఒకటి పైనుండి జారి నెత్తిమీదపడ్డది. అతను అనవసరంగా ఖంగారుపడ్డాడు. నెత్తిమీద పడ్డదాన్ని ఒకసారి తలవెనక్కు విసురుగా విదిలించి అది దూరంగా పడేటట్టు చూచాడు. ఆ సమయంలో నోట్లో ఆ చిన్న మేకు అరఅంగుళం పొడవు మేకు—ఇనపదైనా క్రొత్తది కావటంచేత సన్నగా తెల్లగా వెండిలా మెరుస్తున్నది ఉన్నదన్న విషయమే అతనికి స్ఫురణలో లేదు అది అతనికి తెలియకుండా ఎట్లా పడ్డదో—పడి లోపలికి జారపోయింది కాని లోపలికి జారినట్లే అనిపించలేదు. అది అల్లా జరిగిపోయింది. కొస్త తల తిరిగినట్లనిపించింది. నాలుగైదు క్షణాల తర్వాత క్రిందకు దిగి అనుమానం కలిగి—అటూ ఇటూ పరికించి—తల పంకించి సుత్తి స్టూలుమీద కాసేపు నిలబడ్డాడు. క్రింద పడిపోయిందేమోనని హాలంతా ఒక క్షణం వెతికాడు. కాని కన్పించలేదు. కాగితపు పొట్లం గాలికి కదలి హాల్లో ప్రాకుతోంది. మొదలు పెట్టిన పని పూర్తికాలేదు. అదే చివరి మేకు. "ఆ పటం తర్వాత తగిలిస్తానండీ" అని అవతలగదిలో ఉన్న ఆవిడకు విన్పించేటట్టుగా చెప్పేసి చరచరా తన గదిలోకి వెళ్లాడు. మళ్లీ ఒకసారి హాల్లోకివచ్చి కళ్లు పెద్దవిచేసుకొని పదినిముషాలసేపు వెతికాడు. ఆమెవచ్చి "సరలే—నీకే పనిచెప్పినా శ్రద్ధలేదు. రేపు మరొకటి తెప్పిస్తానులే అన్నది.

అది—ఆ మేకు మింగానేమోనన్న అనుమానం అప్పుడు కలిగింది అతనికి. భయం వేసింది. "అయితే మరి నొప్పి పుట్టలేదేమా—అడ్డం పడలేదేమా" అని పిచ్చిప్రశ్నలు మనస్సులో మెదిలాయి. మంచినీళ్లు అడిగి పుచ్చుకొని కొంతసేపు గుక్కలు గుక్కలుగా కొంతసేపు గడగడా త్రాగాడు. "ఏం అనిపించడం లేదే" అనుకొన్నాడు. మళ్ళీవచ్చి గదిలో పడుకొన్నాడు.

* * * *

అవధానికి అకస్మాత్తుగా—సకారణంగా అమితమైన భయం కలిగింది. అంత భయం అతను ఎన్నడూ ఎరుగడు. ఏదో వికారం పెడుతున్నట్లనిపించింది. ఆ సమయంలో ఏదైనా బాధ కలిగితే తాను మూలిగితే ఆవిడ ఏమైనా అంటుందేమోనని గబగబా నడిచి బయటకు వెళ్ళాడు. ఒకటి రెండు వీథులుపుల్లో రెండు మూడు సోడాలు త్రాగాడు. కొంతసేపు అయ్యాక దారిలో ఏం అవాంతరం వస్తుందో అని మరీ భయపడి గదికి వచ్చేశాడు. వచ్చి పక్కకిలా పడుకొని దూలాల వంక చూస్తూ ఆలోచన చేశాడు.

ఆదుర్దా ఎక్కువయ్యింది.

నిముషానికో ఆలోచన—క్షణానికో భావం భయపెడుతూ—నల్లని మేఘాలను చీల్చుకొనిపోయే మెరపుల్లా మనస్సులో మెదిలి మాయమయ్యాయి. మనస్సులో సుడిగాలి బయలుదేరింది. ప్రళయ ప్రభంజనాల విజృంభణలు—వికృతరూపాల కారు మేఘాల కదలికలు—వరదవాగుల ఔద్ధత్యపు పరవళ్లు — సంక్షోభం—నిరాశ — మృత్యుభీకరకరాళ దంష్ట్రాగ్నులవిలయతాండవం అతని హృదయాన్ని ఆవరించాయి. శరీరం కంపించిపోయింది. హృదయం వేడెక్కిపోయింది. నిట్టూర్పులు బహు వెచ్చనయినాయి. నరనరంలోనూ రక్తం తన గమనవేగాన్ని పదిరెట్లుగా పెంచుకొన్నది. నరాల ప్రతి మలుపులోనూ ప్రతి రక్తనాళాల కేంద్రంలోనూ సుతిదెబ్బలు వినిపించాయి. పది నిముషాలు గడిచిందో లేదో నీరసం వచ్చింది. ఎంతోదూరం పరుగెత్తినట్లయింది. ముచ్చెమటలు పోశాయి. ఆ చిన్న మేకు అన్నకోశంనుండి—చిన్న ప్రేవుల్ని రెండుగా చీల్చుకొంటూ నెమ్మదిగా ముందుకు సాగుతున్నట్లే అనిపించింది. "ఈ పూటతో ఆఖరు—ఈ దరిద్రుని జీవితం" అని ఎవరో అన్నట్లే అనిపించింది.

అనుకోకుండా అతను పెద్దగా మూలిగాడు. అప్పుడే పనిమీద వెళ్లి ఇంటికి తిరిగివచ్చి హాల్లోకి ప్రవేశిస్తున్న మాధవయ్యగారు ఆ మూలుగువిని అవధాని తలుపు తట్టారు. అతను లేచి తలుపు తెరిచాడు.

అప్పుడే తెలిసింది ఆయనకు జరిగిన ప్రమాదం. ఆయన డాక్టరుకోసం పరుగెత్తి తిరిగి వచ్చేసరికి కొంత ఆలస్యమయ్యింది...కదలకుండా పడుకోమని చెప్పి వెళ్లారాయన. కళ్లు రెండూ గట్టిగా మూసుకొని పడుకున్నాడు. కాసేపు మళ్ళా అవే ఆలోచనలు.

*   *   *

అవధానికి అంతలో బ్రతుకుపై ఆశ పుట్టింది. ప్రాణంమీద తీపి తెలిసివచ్చింది. చివరకు ఈ గండం గడచి ఏమైనాసరే బయటపడాలని దృఢమైన ఆకాంక్ష—వాంఛ బయలుదేరింది. "పోనీ—పోతే మాత్రం ఏం?" అని మరోభావం మనస్సులోనే వదిలించుకొన్నది. "కాదు—కాదు, అని పెద్దగానే అన్నాడు. అనుకొన్నాడు. "ఉండి ఏం ఘన కార్యాలు సాధింపబోతున్నావూ?" అని రూపం దాల్చిన మరో ప్రశ్న, ఎదురుగా వికటంగా నవ్వుతూ.

ఇంటిదగ్గర ఉన్న ముసలి తలిదండ్రులు—దూరముగా ఉన్న అక్క—తనకు ఆశ్రయమిస్తూ దారి చూపిస్తూ చెయ్యిపుచ్చుకొని తీసుకొని వెళుతున్న మాధవయ్యగారూ - తను గడిపిన జీవితం, పడ్డ కష్టం - చదివిన చదువూ—అందర్నీ—అన్నింటినీ జ్ఞాపకం చేసుకొన్నాడు.

మరో కొద్ది నెలల్లో వస్తున్న పెద్ద పరీక్షలు స్ఫురణకు వచ్చాయి. మాధవయ్యగారి మాటలు చెవులలో మారుమ్రోగాయి.

ఆ పరీక్ష ప్యాసవుతే—చిన్న ఉద్యోగం వస్తుంది. సంపాదన—జీవితం—తలిదండ్రుల పోషణ—పెండ్లి—సంసారం — సౌఖ్యం — సాగిపోయాయి అతని ఆలోచన భావపరంపరలు అల్లుకొనిపోయాయి.

"బ్రతకాలని — బ్రతుకుదామని వాంఛ" ఆ వాంఛ—భయంకరమై—దుస్సహమై బుసలుకొడుతున్న భయమనే సర్పంచే చుట్టివేయబడి విడిపించుకోవాలని ప్రయత్నం చేస్తున్న ఆ వాంఛ—ఆందోళననూ—ఆశనూ కలిగిస్తున్న ఆ వాంఛ ఒక్కసారిగా ఉరికింది.

ఊటజలంలా ఉబికి వచ్చి ముందుకు సాగింది. మధ్యలో కొంత నీరు ఇంకి—కంటుపడినా వెనకగా నిరంతరంగా వస్తున్న జలధారలసాయంతో ముందుకు పరుగెత్తే ఊటజలంలా — ముందుకు పరుగెత్తిందా వాంఛ.

అతనొకసారి ఉలికిపడ్డాడు. లేచి కూర్చున్నాడు. మనసు దిటవుచేసుకొన్నాడు. ఇక నాకేం పర్వాలేదనుకొన్నాడు.

"నేను చావను" అనుకొన్నాడు. ఆ మాట పదిసారులు అనుకొన్నాడు.

మాధవయ్యగారు డాక్టరును వెంటపెట్టుకొని వచ్చేసరికే అతను లేచి తిరుగుతున్నాడు. ఆ గాభరా అంతా పోయింది. పైగా చిరునవ్వులుకూడా నేర్చుకొన్నాడు.

*   *   *

"కదలకుండా పడుకోరా అంటే తిరుగుతున్నావేరా ?" అని ఆయన వచ్చీ రావడంతోనే అతన్ని కేకలు వేస్తూ "వీడేనండీ అని అతన్ని ఆ డాక్టరుకు

చూపించారు. ఆ డాక్టరుగారు అతన్ని పదినిముషాలు పరీక్షచేసి ఏవో కొన్ని ప్రశ్నలు వేశారు.

అతను కొన్నిటికి సరిగా సమాధానాలు చెప్పలేకపోయాడు.

అర్థం లేకుండా నవ్వాడు.

ఆ నవ్వు చూచేసరికి మాధవయ్యగారికి కాసేపు ఒళ్లు మండింది.

"ఏం పర్వాలేదండీ చూస్తారూ- నే నీగండం బహు సులభంగా గడిచి బయటపడతాను. నా మనస్సు అల్లా చెబుతోంది. నాకు ధైర్యం వచ్చేసింది. రేపీపాటికి - చూస్తుండండి మరి - ఆగుర్రా తొలగిపోతుంది. పరీక్షకు మీరు చెప్పినట్లుగా శ్రద్ధగా చదువుతాను. ఏంభయం లేదండీ" అదీ అతను చెప్పబోయే మాటలు. చెబుదామనుకొన్న సమాధానం. కాని చెప్పలేడు. బయటకు అనలేకపోయాడు. ఒక్క నవ్వు మాత్రమే చేతనయ్యింది.

"ఎందుకండీ అంత గాభరాపడతారూ - ఏం నాలాంటిదరిద్రుడొకడు పోతే ఏం- నష్టమేముందీ?" అని చెప్పాలనుకొంటున్నాడు; వెధవయ్యకు ప్రాణం పోతుందన్న భయం ధ్రువపడిపోయి ఉంటుంది. కాస్త మతి ఏమైనా చలించిందేమో! అందుకే ఈ నవ్వు" అని మాధవయ్యగారు అనుకొన్నారు.

ఆయన కాస్త కోపంగా "ఒరేయి అవధానీ నువ్వానవ్వు కట్టిపెట్టి సరిగా సమాధానం చెప్పు" అన్నారు.

* * *

ఆరోజు రాత్రి అతన్ని ఆసుపత్రిలో చేర్పించారు. ఇంటికివచ్చిన డాక్టరుగారు మాధవయ్యగారితో ఇక్కడ మనం చెయ్యగలిగిందేమీ లేదు, ఎప్పుడే అదితీసి 'అబ్జర్వు' చేయాలి. అంతే అదృష్టంవుంటే బ్రతుకుతాడు" అని చెప్పి వెళ్ళారు.

మాధవయ్యగారు ఆసుపత్రి పెద్దడాక్టరుగార్ని కూడా కలుసుకొని నమస్కారంచేసి చెప్పుకొన్నారు తన ఆందోళన అంతా.

ఆయన భార్యకూడా భయపడ్డది.

ఆమె మనస్సుకు అతనిక దక్కడనే అనిపించింది. అదంతా తనమూలకంగా జరిగిందేమో ననిపించింది. అట్టే కారణం లేకపోయినా ఆయన తనమీద ఎక్కడ విరుచుకొనిపడతారో అని భయపెట్టింది.

ఓయి భగవంతుడా — మొదటినుంచీ నేను చెబుతూ నేఉన్నా—మనకెందుకొచ్చిన బెడద అండీ అని కాని ఆయనగారు విన్నారు కాదు ఇప్పుడేంచెయ్యడం అని ఆమె మనస్సులోనే మధనపడ్డది.

ఆమె మనస్సు కరిగింది.

పిల్లలకు అన్నాలు పెట్టి ఆవిడకూడా ఆసుపత్రికి వచ్చేసింది. పదకొండు దాటాక భగవంతుడిమీద భారం వేసి ఆయన ఆవిడ్ని అతనిదగ్గర వదిలేసి—నర్సు మీరు వెళ్ళండి- ఇంతమంది అనవసరం ఇక్కడ- రాత్రిళ్ళు పేషెంట్సుదగ్గర ఉండడానికి వీల్లేదు అంటుండగా- ఇంటిదగ్గర ఎవ్వరూ లేకుండా ఉంటే ఎల్లారా అనుకొంటూ ఆయన ఇంటికి తిరిగివచ్చారు

ఆవిడ ఆ రాత్రంతా అక్కడే ఉన్నది.

కాసేపు అతనికి దగ్గరగా కూర్చున్నది. కాసేపు ప్రక్కవరండాలో గోడకు చేరగిలబడి కునుకుపాట్లు పడ్డది. అంతలో అదిరిపడ్డది. అతనొకవేళ... అల్లా జరిగితే అతని తల్లి ఏమని ఇదవుతుందా అని కాసేపు ఆలోచించింది. ఆ తల్లి శోకనాదాలు ఆమె చెవుల్లో మ్రోగుతున్నట్లనిపించింది.

తను ఇన్నాళ్ళూ అతనియందు అనుకోకుండా వహించిన నిర్దయ జ్ఞాపకంవచ్చింది.

ఒంటిగంట దాటింది.

అతను సన్నగా మూలగడం ఆరంభించాడు. మేను కదులుతున్నట్లనిపించింది. భయం చిన్న అపవాదులా మెదిలింది. కాసేపు కదిలింది. అంతలో హృదయపీఠంమీదకు ఉరికి కొరివిదయ్యంలా చిందులు త్రొక్కడం ఆరంభించింది. ఒళ్ళంతా పగలవేసుకొని లేచింది.

అతను పెద్దగా మూలిగాడు. ఏమిటినాయనా మూలుగుతున్నావ్ అని మాధవయ్యగారి భార్య వచ్చి మెల్లగా అడిగింది. మళ్ళీ అడిగింది "బాధగా ఉందా" అని. అతను "అవునండీ" అన్నాడు. ఆవిడవెళ్లి నర్సును పిల్చుకుని వచ్చింది. నర్సు వచ్చి ఎక్కడనొప్పి అని అడిగితే ఇదిగో ఇక్కడ అని అతను నిజంగానే చెప్పలేకపోయాడు. ఆ నర్సుకు అతనిబాధ కొంత అర్థమయ్యింది. ఆమె వెళ్లి డాక్టరును వెంటనే పిల్చుకుని

వచ్చింది ఆయన వస్తున్న దారిలో నిలబడి మాధవయ్య గారి భార్య "ఏమండీ డాక్టరుగారూ పిల్లవాడు చాలా బాధపడుతున్నాడండీ—మరి" అని ఆగిపోయింది.

ఆయన "ఏంపర్వాలేదు. మనం చెయ్యగలిగింది చేద్దాం బ్రతికితే అది అతని 'లక్'. అంతకంటే ఏమీ లేదు" అని ముందుకువచ్చి అతన్ని పరీక్ష చేశారు. ఆ సాయంకాలమే అతనికా డాక్టరు గ్లిసరిన్ ఇచ్చారు. ఇప్పుడొచ్చి మత్తుమందు ఇచ్చారు. ఇప్పుడాయన చేసిన ఊహ చాలా చక్కనిది. భయంవల్లగానీ, బాధవల్లగానీ అనుకోని ప్రమాదమేమైనా రావచ్చు" అని అనుకొని అల్లా చేశారాయన.

నిజానికి అతనికి కలిగించిన బాధకంటే పదివంతుల రెట్లు భయం ఒక్కసారి మనిషిని ఊపివేసి పాముకరచిన మనుష్యుల్లోలాగా—గుండె దడదడలాడించి నిలిపి వేయగల—వేసే భీతి. అభయం అటువంటిది. ఆ డాక్టరు గారు ఆపని చెయ్యకపోతే మందువల్ల గాక—భీతివల్ల అతనిప్రాణం హరీ అనేది. అతను ఎంతో ధైర్యం వహించాలని ప్రయత్నం చేసినా.

"బ్రతికడేమోలే" అనుకున్న అవధాని బ్రతికి బయటపడ్డాడు. ప్రొద్దుట ఆమేకు బయటకువచ్చేసింది. ఆమెకారాత్రంతా ఆ నర్సు సాయపడింది. ప్రొద్దుట ఆ నర్సు ఆమెను అభినందించింది—రాత్రంతా మేల్కొని అతనికి సేవచేస్తూ—దగ్గరకూర్చొని విసురుతూ కనిపెట్టుకొని ఉన్నందుకు ఆమె భగవంతుణ్ణి అభినందించి తన్ను మన్నించమని ప్రార్థించుకొన్నది. ఆపూట పది గంటలకు అతన్ని వెంటపెట్టుకొని బండిచేసుకొని సంతోషంగా ఇంటికివచ్చింది, మాధవయ్యగారిభార్య. అతన్నామె వారాలు మాన్పించి మిగిలిన నెలలన్నీ తన ఇంట్లోనే భోజనం చెయ్యమన్నది.

జీవితంలో ఒక మలుపు ఉంటుంది. అందరి జీవితాలకూ ఉంటుందా మలుపు అని వారి వారి జీవితానికే—జీవిత మార్గానికే ఒకమలుపు ఏదో ఒక హఠాత్సంభవమైన, విచిత్రమైన ఒకానొక సంఘటన కారణంగా ఆ మలుపు చేరతారు. ఇక అక్కడనుంచి కొందరు అరోలు పరోలు చూస్తూ చెంచెంగా మెట్లు ఎక్కి పైకి వెళతారు. తారాపథాన్ని అందుకొంటారు. కొందరు ఆ మలుపు దాటలేకో లేవలేకో పడిపోయి క్రిందికి జారతారు—జారి జారి ఎక్కడ పడిపోతారో వారికే తెలియదు.

అవధాని జీవితంలో ఇట్లాంటి మలుపు దాటాడు. అతను క్రమంగా ఎవ్వరూ అనుకోని అభివృద్ధిలోకి వచ్చాడు. ఆ సంఘటన అతనిలో ఎవ్వరూ ఊహించని మార్పు వచ్చింది.

బ్రతుకననుకొన్న తాను బ్రతికేసరికి గాఢంగా వాంఛించినది నిజమయ్యేసరికి అతనిలో ఉత్సాహం ఉరికి వచ్చింది. అతని జీవితం ఒక క్రొత్త ఒరవడిని సాగిపోయింది.

అతనాయేడు స్కూలు ఫైనలు పరీక్షలో చక్కగా ప్యాసయ్యాడు.

దాంతో నీళ్లు విదిలించి వేసిన మల్లెచెండులా మెరిసాడు.

మాధవయ్యగారతనికి ఒక వ్యాపారసంస్థలో ఉద్యోగం ఇప్పించారు.

అతనది అందుకొని చూస్తుండగానే నెలకు రెండువందలు సంపాదించే ఉద్యోగస్థుడయ్యాడు.

"మాస్టారూ—ఇప్పుడు మీకంటే ఎక్కువ సంపాదిస్తున్నా కదండీ" అన్నాడొకరోజున వారింటికి ఇన్ని పళ్లు పట్టుకొనివచ్చి.

"అవునవును" అన్నారాయన.

వేదాంగములు: 1

శిక్షానిరూపణము

శ్రీ తటవర్తి సూర్యనారాయణ

వేదవేత్తలగు బ్రహ్మర్షులు వేదశిక్షణమందు స్వరము ప్రధానమని నుడివిరి. స్వరశాస్త్రానుసారము విశేష రూపమున—ఆర్చిక—గాథిక సామిక స్వర వ్యవధాన ప్రయోగము జేయవలెను. ఋక్కులలో నొకటి గాథలలో రెండు సామమంత్రములలో మూడు వ్యవధానములచే స్వరమగును. స్వరముల ఇంతటి వ్యవధానమును సర్వత్ర యోజించవలెను. ఋక్సామయజుర్వేదముల కంగభూతములైన యాజ్యస్తోత్రకరణ మంత్రాదులు యాజ్ఞికులద్వారా యజ్ఞములందు ప్రయోగించబడు నందులో శిక్షాజ్ఞానరాహిత్యముచే విస్వరములు (విరుద్ధోచ్చారణ) కలుగుచుండును. మంత్రములు యథార్థ స్వర—వర్ణహీనములై—మిథ్యా ప్రయుక్తములైనచో నభీష్టార్థములు గాజాలకుండును. ఇంతియేగాదు ఆ అపస్వరము వాగ్రూపవజ్రమై యజమానికే యనర్థమాపాదించుచున్నది. ఉదా—"ఇంద్రశత్రు" యీ పదము స్వరభేదజనితాపరాధముచే యజమానికే యనిష్టకారి యయ్యెను.* సంపూర్ణ వాఙ్మయ ముచ్చరింపబడుటకు వక్షస్థలము—కంఠము—శిరస్సు మూడును స్థానములు. ఈ మూడింటిని సవనమందురు. అనగా వక్షస్థానమందు నీచస్వరముతో జరుగు శబ్దోచ్చారణమును ప్రాతస్సవన మనియు గంఠస్థానమున మధ్యమ స్వరముతో జేయబడిన శబ్దోచ్చారణమును మాధ్యందిన సవన మనియు మస్తకస్థానములో నుచ్చస్వరముతో జేయబడు శబ్దోచ్చారణమును తృతీయసవన మనియు నందురు. అపరోత్తర భేదములతో సప్తస్వరాత్మక సామమునకును గూడ బూర్వోక్తములగు మూడుస్థానములు గలవు, ఉరోభాగము—కంఠము—శిరస్సివి సప్త స్వరములకును విచరణస్థానములు. కానియురస్థలమందు మంద్ర మతిస్వారముల సరియగు అభివ్యక్తి కానందున దానిని సప్తస్వరముల విచరణస్థలమని చెప్పుటకు వీలులేదు. అయిన నధ్యయనాధ్యాపనములకొఱ కట్టివిధానము చేయబడెను. (సరియగు అభివ్యక్తిలేకున్నను గూడ నుపాంశు—లేదా మానసప్రయోగమున వక్షస్వరముల సూక్ష్మోచ్చారణ మాత్రము జరుగుచునే యుండును.) కఠ—కలాప తైత్తిరీయ—ఆహ్వారక శాఖలలోను ఋగ్వేద—సామవేదములందును ప్రథమస్వర ముచ్చరింపవలెను. రెండవ—మూడవ స్వరమువలన ఋగ్వేద ప్రవృత్తి కలుగుచున్నది. లౌకిక వ్యవహారమున నుచ్చ—మధ్యమముల సంఘాతీస్వరము కలుగుచున్నది. ఆహ్వారకశాఖీయులు తృతీయమందును ప్రథమమందును నుచ్చారితస్వరప్రయోగములు గావింతురు. తైత్తిరీయశాఖీయులు ద్వితీయము ప్రభృతి పంచమము వఱకును నాల్గుస్వరముల యుచ్చారణ చేయుదురు. సామగానముజేయు విద్వాంసులు ప్రథమ (షడ్జము) ద్వితీయ (ఋషభము) తృతీయ (గంధారము) చతుర్థ (మధ్యమము) పంచమ (మంద్రము) కృష్ట (ధైవతము) అతిస్వారము (నిషాదము)లు సప్తస్వరములు నుచ్చారణ చేయుదురు. ద్వితీయము—ప్రథమ మని తాండి (తాండ్య పంచవింశాది బ్రాహ్మణాధ్యేతలగు కౌథుమాదిశాఖీయులు) భాల్లవీ (ఛందోగశాఖీయులు) విద్వాంసుల స్వరములు. శతపథబ్రాహ్మణములో వచ్చియున్న యీ రెండుస్వరములును వాజసనేయశాఖీ

---

*తైత్తిరీయశాఖలోని కృష్ణయజుస్సంహిత యొక్క ద్వితీయకాండలో బంచమ ప్రపాఠక ద్వితీయానువాకములోని ప్రథమ పంచశతిలో మంత్రమున్నది—'స్వాహేంద్రశత్రు ర్వర్ధస్వ' పౌరాణిక కథానుసారముగ ప్రజాపతి త్వష్ట ఇంద్రుని శత్రువగు వృత్రుని అభ్యుదయమునకై యీ మంత్ర ముచ్చరించెను. ఇంద్రస్య శత్రుః ఈ విగ్రహముబట్టి షష్ఠీసమాసములో సమాసాంత ప్రయుక్తాంతోచ్చారణ మభీష్టమైయున్నను ప్రయోగమున బూర్వపదప్రకృతి స్వర, మాద్యుదాత్తముగ బలుకుటచేత నది బహువ్రీహి యర్థమును బ్రకటించెను. ఇందుచే "ఇంద్రః శత్రుః యస్య సః ఇట్టి యర్థమువచ్చుటచే వృత్రాసురుడే ఇంద్రునిచేత జంపబడెను.

యులద్వారా కూడ ప్రయుక్తములగుచున్నవి. అన్ని వేదములయందును ప్రయుక్తములగు నీ స్వరములు విశేషరూపముగ జెప్పబడియున్నవి. ఈ విధముగ సార్వవైదిక స్వరసంచారము జెప్పబడెను. ఇక సామవేదస్వరసంచారము వర్ణింపబడుచున్నది. అనగా ఛందో[illegible]వాంశములు సామగానమందును ఋక్సాహిమందు నుపయోగించు స్వరముల నిట విశేషరూపముగ నిరూపింపబడును. ఇచ్చటి శ్లోకముల సంఖ్య స్వల్పమే యైనను నిందర్థమధిక విస్తారమై యుండును. ఈయుత్తమ వేదాంగవిషయ మత్యంత శ్రద్ధాపూర్వకముగ వినదగినది. ద్విజాతులకు ఋగ్యజుస్సామ వేదస్వరూపమును బరిచయము జేయించుట శిక్ష యందురు. సప్తస్వరములు మూడు గ్రామము లిరువదియొక్క మూర్ఛనలు నలుబదితొమ్మిది తానములు — ఈ అన్నింటిని స్వరమండలమని చెప్పుదురు.

షడ్జ ఋషభ గాంధార మధ్యమ పంచమ ధైవత నిషాదము లివి సప్తస్వరములు. షడ్జ మధ్యమ గాంధారము లివి మూడును గ్రామములు. భూలోకమునుండి షడ్జము భువర్లోకమునుండి మధ్యమము స్వర్గ-మేఘలోకమునుండి గాంధారము జనించుచున్నవి. ఈమూడే గ్రామ స్థానములు. స్వరముల రాగవిశేషముచేత గ్రామముల వివిధరాగములు జెప్పబడినవి సామగాయకులు మధ్యమ గ్రామములో నిలువది షడ్జగ్రామములో బదునాలుగు గాంధారగ్రామములో బదునైదు తానములను స్వీకరింతురు. నంది, విశాల, సుముఖి, చిత్ర, చిత్రవతి, సుఖ, బల ఇవి దేవతల సప్తమూర్ఛనలు. ఆప్యాయిని విశ్వభృత, చంద్ర, హేమ, కపర్దిని, మైత్రి, బార్హతి ఇవిపితరుల సప్తమూర్ఛనలు. షడ్జస్వరములో నుత్తరమంద్రము ఋషభములో నభిరూఢత (అభిరుద్గత) గాంధారములో నశ్వక్రాంత యని పేరుగలవి మూడవమూర్ఛన యని చెప్పబడెను. మధ్యమస్వరములో సౌవిర, పంచములో హ్రుషిక, ధైవతములో నుత్తరాయత నామములు గల మూర్ఛనలు గలవు. నిషాదస్వరములో రజనీనామక మూర్ఛన యెఱుంగవలెను. ఇవి ఋషుల సప్తమూర్ఛనలు. గంధర్వగణము దేవతల సప్తమూర్ఛనలు, యక్షులు పితరుల సప్తమూర్ఛనలు స్వీకరింతురు. ఋషుల సప్తమూర్ఛనలు లౌకికములని చెప్పబడెను. మనుష్యులు వాని ననుసరింతురు. షడ్జస్వరము దేవతలను ఋషభస్వరము ఋషి-మునులను సంతృప్తిపరచును. గాంధారస్వరము పితరులకు - మధ్యమస్వరము గంధర్వులకు బంచమస్వరము దేవతలకు-పితృదేవతలకు మహర్షులకును గూడ సంతోష మొసంగుచున్నది. నిషాదస్వరము యక్షులకును ధైవతము సమస్తభూతసముదాయమును నాహ్లాదపరచుచున్నది. గానగుణప్రవృత్తి దశవిధములగుచు. అనగా లౌకికవైదికగానము దశగుణములతో గూడియున్నది. రక్త, పూర్ణ, అలంకృత, ప్రసన్న, వ్యక్త, వికృష్ట, శ్లక్ష్ణ, సమ, సుకుమార, మధురము లను నవే యీ దశవిధగుణములును. వేణు, వీణా పురుష స్వరములు గలసి ఏకమై యభిన్నమై తోచి రంజకముగు చున్నచో దాని పేరు రక్తము. స్వర-శ్రుతుల పూర్తి చేయుటచే - ఛందస్సు - పాదాక్షర సంయోగముచే బ్రకటమగుగుణము "పూర్ణము". కంఠమం దనగా బ్రథమ స్థానమందలి స్వరమును గ్రిందుగాజేసి హృదయములో స్థాపించుట. ఉన్నతిమొనర్చి శిరస్సులోనికి గొని పోవుట "అలంకృతము." కంఠముయొక్క గద్గదభావము వెలువడి యేశంకయులేకుండబోయిన నది "ప్రసన్న" గుణము. దేనియందు బద - పదార్థ-ప్రకృతి-వికార-ఆగమ, లోప, కృదంత, తద్ధిత, సమాస, ధాతునిపాత, ఉపసర్గ, స్వర-లింగ, వృత్తి, వార్తిక, విభక్త్యర్థ, ఏకవచన బహువచనాదుల స్పష్టోపపాదనముగలదో దానిని "వ్యక్త" మందురు. పదాక్షరములు స్పష్టములై యుచ్చస్వరమున బలుకబడునది "వికృష్టము." ద్రుతము (తొందర) విలంబిత మీ రెండుదోషములు లేనిదై యుచ్చ నీచ-ప్లుత-సమాహార హేల-తాళ ఉపనయాద్యుపపత్తులతో యుక్తమగు గీతమును 'శ్లక్ష్ణ' మందురు. స్వరముల యారోహణావరోహణ స్థానముల వ్యవహితస్థానసమావేశమే "సమము." పద-వర్ణ-స్వర-కుహరణము (అవ్యక్తాక్షరములను గంతుమించి పలుకుట) లన్నియును మృదుకోమలములైయున్న గీతమును సుకుమారమందురు. స్వభావతః ముఖమునుండి వెలువడిన లలితపద మక్షరగుణసంపన్న గీతము మధురమని చెప్పబడును ఇట్లు గానము దశగుణయుక్తము.

ఇక దోషములు-శంకిత, భీషణ, భీత ఉద్ఘుష్ట, అనునాసిక, కాకస్వర, మూర్ధగత (అత్యంతోచ్చస్వరముతో శిరస్సువఱకెక్కించిన యపూర్ణగానము) స్థానవివర్జిత, విస్వర, విరస, విశ్లిష్ట, విషమాహత వ్యాకుల, తాళహీనము లను పదునాల్గును గీతదోషములు. ఆచార్యులగువారు సమగానమును బండితులు పదచ్ఛేదమును స్త్రీలు

మధురగీతమును వాంఛింతురు. ఇతరులు విక్రుష్టము (పద-యక్షరముల విభాగముతోడి యుచ్చస్వరోచ్చారితము) విన నభిలషింతురు. షడ్జస్వరవర్ణము కమల పత్రమువలె హరితము. ఋషభస్వరము శుకమువలె గొంచెము పసుపురంగుతోడి యాకుపచ్చనిరంగు గలది. గాంధారము సువర్ణవర్ణము. మధ్యమము కుందసదృశ శ్వేతము. పంచమము శ్యామవర్ణము ధైవతము పసుపు పచ్చనిరంగు గలది. నిషాదమున సర్వవర్ణములు గలసి యున్నవి. పంచమ, మధ్యమ, షడ్జము లీమూడును బ్రాహ్మణజాతివి. ఋషభ, ధైవతములు రెండును క్షత్రియజాతిలోనివి. గాంధార, నిషాదము లర్ధవైశ్యజాతివి. పతితము లగుటచే నియ్యవి అర్ధశూద్రములును. ఋషభానంతరప్రకటిత షడ్జ స్వరముతో గూడ ధైవతసహిత పంచమస్వరము మధ్యమరాగమున బ్రాప్తముగునప్పుడా నిషాదసహిత స్వరగ్రామమును "షాడవము లేక షాడ్జవము" లని యెఱుగవలెను. మధ్యమస్వరమున బంచమ విరామమై యంతర స్వరము గాంధారమైపోయినచో — దిద్దరంతరమున గ్రమముగ ఋషభ నిషాద-పంచమ ముత్పన్నమగుచో నా పంచమమును గూడ నిల్పే (షాడవము లేదా షాడ్జవము) తలంచవలెను. మధ్యమస్వర మారంభమైన మీదట గాంధారస్వరాధిపత్యము (వృద్ధి) గలుగుచో — నిషాదస్వరము మాటిమాటికి వచ్చుచు బోవుచున్నచో - నొక్క సారిమాత్రమే యుచ్చరింపబడి యుండుటచే ధైవతము దుర్బలావస్థలోనుండి షడ్జ-ఋషభస్థితి యన్యపంచకసమానముగ నుండియుండినచో దానిని మధ్యమగ్రామ మందురు. ఆరంభములో షడ్జముండి నిషాదమును గొలదిగా స్పృశించి యున్నచో—గాంధార మెక్కువ యుచ్చరింపబడి యున్నచో—వెనువెంట ధైవతస్వరకంపనము—పాతనము చూడబడుచున్నచో—పటుపిమ్మట నితర స్వరముల యథాగుచి గానము చేయబడియున్నచో దానిని షడ్జగ్రామమందురు. ప్రారంభముననే షడ్జముండి పిదప నంతరస్వర సంయుక్తకాకలి చూపబడుచున్నచో ననగా వాల్గుసాలులు కేవలము నిషాదము మాత్రమే వినబడుచున్నచో—బంచమస్వరముండున్న యా ఆధారయుక్తగీతమును శ్రుతికైశికమని యెఱుంగవలెను. పూర్వోక్త కైశికనామగీతమును సర్వస్వరములతో సంయుక్తమొనర్చి మధ్యమమునుండి ప్రారంభము చేయబడి మధ్యమమందే దాని స్థాపనము గూడ జఱిగియుండినచో నది 'కైశికమధ్యము' మను గ్రామరాగ మగుచున్నది. పూర్వోక్తకాకలి కన్పించుచు బంచమస్వరప్రాధాన్యత యుండి మిగిలిన యన్యాన్యస్వరములు సామాన్యస్థితిలో నుండియున్నచో దానిని గశ్యపఋషి మధ్యమగ్రామజనిత కైశికరాగ మనెను. విద్వాంసులు 'గాయన' గేయమనియు 'ఘ'యన గళాపూర్వక వాద్యము ప్రయోగించుటయనియు రేఫ సహిత వ యన వాద్యసామగ్రి యనియు నర్థము జెప్పుదురు.

ఇదే 'గాంధర్వ' శబ్దవ్యుత్పత్త్యర్థము సామగాయకుల ప్రథమస్వరమే వేణు మధ్యమస్వరము. వారి ద్వితీయ స్వరమే వేణు గాంధారస్వరము తృతీయస్వరము వేణు ఋషభము. చతుర్థస్వరము వేణు షడ్జము. పంచమము వేణు ధైవతము షష్ఠస్వరము వేణు నిషాదము. సప్తమ స్వరము వేణు పంచమస్వరము మయూరము షడ్జస్వరమున బలుకును; గోవు ఋషభస్వరమున నంభారవము చేయును; మేక-గొఱ్ఱె గాంధారము స్వరమున నఱచును; క్రౌంచ (కురర) పక్షి మధ్యమస్వరమున బలుకును; సాధారణముగ సర్వవిధ పుష్పవికాసమగు వసంతర్తువున గోకిల పంచమస్వరమున బలుకును; అశ్వము ధైవతస్వరమున సకిలించును; మాతంగము నిషాదస్వరమున ఘీంకరించును. షడ్జము కంఠమునుండియు, ఋషభము మస్తకమునుండియు, ముఖసహితనాసికతో గాంధారోచ్చారణయు, హృదయమునుండి మధ్యమస్వరమును వెలువడును వక్షము, కంఠము, శిరస్సు పంచమస్వరమునకు లలాటము ధైవతమునకు సంపూర్ణ సంధులు; నిషాదమునకు నుద్గమస్థానములు. షడ్జము నాసిక కంఠము వక్షస్థలము తాలువులు జిహ్వా దంతముల నాశ్రయించి యుండును. ఈ షడంగములనుండి దాని పుట్టుక గనుకనే దానిని షడ్జమందురు. నాభినుండి లేచిన వాయువు కంఠమస్తకములను డీకొని వృషభమువలె గర్జన చేయును గనుక దానిని ఋషభస్వరమందురు. నాభినుండి లేచిన వాయువు కంఠమస్తకములను డీకొని పవిత్రగంధవహమై వీచును గనుక దానిని గాంధారమనిరి. నాభినుండి వెల్వడిన వాయువు హృదయము గవిసి నాభిస్థానమును జేఱి మధ్యవర్తి యగుచున్నది గాన నందుండి వెల్వడిన స్వరమునకు మధ్యమమని నామము. నాభినుండి వెల్వడిన వాయువు వక్షము-హృదయము

కంఠము శిరములతో గలిసి యీ యైదుస్థానములనుండి స్వరముతో గూడ ప్రకటమగును గాన నా స్వరమునకు పంచమమని పేరు గలిగెను. అన్యవిద్వాంసులు ధైవత—నిషాదము లీ రెండుస్వరములు గాక మిగిలిన యైదు స్వరములు నైదుస్థానములనుండియు వల్వడునని చెప్పుదురు.

స్థానము లైదింటియందుండు హేతువుచే వీనిని సర్వస్థానములయందును ధారణ చేయవచ్చుచున్నది. షడ్జమగ్నిచే ఋషభము బ్రహ్మచే గాంధారము చంద్రునిచే మధ్యమము విష్ణునిచే పంచమము నారదునిచే ధైవత నిషాదములు తుంబురునిచే గానము చేయబడెను. విద్వాంసులు షడ్జస్వరదేవత బ్రహ్మయనియు ఋషభ ప్రకాశము తీక్ష్ణము నుద్దీప్తము నగుటచేత నగ్నిదేవుడే తదధిపతి దేవత యనియు గాంధారస్వరము విని గోగణము ప్రసన్నమగును గాన దాని కధిష్ఠాత్రిదేవి గోవే యనియు జెప్పుదురు. గాంధార స్వరము విని గోవులు సమీపించుచున్నటులో సందేహము లేదు. పంచమ స్వరదేవత సోము డితనిని బ్రాహ్మణుల రాజని యందురు. శుక్ల కృష్ణ పక్షములలో చంద్రుని వృద్ధిక్షీణతలవలె స్వరగ్రామమునందు ప్రాప్తమైనప్పుడు హ్రాసవృద్ధులు జరిగి యీ పూర్వోత్పన్న స్వరముల అతిసంధి జరుగుననే ధైవతము ఇందుచేతనే దాని ధైవతత్వ విధానము చేయబడెను. నిషాదమందన్ని స్వరముల నిషాదన (అంతర్భావ) ముండును గనుకనే యది నిషాదమని చెప్పబడుచున్నది. ఇది అన్ని స్వరములను సూర్యుడు సర్వ నక్షత్రముల నభిభూత మొనర్చుకొనునట్లుగ నభిభూత మొనర్చుకొనును. సూర్యుడే దీని యధి దేవత.

కాష్ఠవీణ—గాత్రవీణ; గానజాతిలో నివి రెండు విధములైన వీణలు. సామవేదమునకు గాత్రవీణయే ముఖ్యము. సామగాయకు లీ గాత్రవీణపైననే పాడుదురు. అది అంగుళ్యంగుష్ఠరంజితమై స్వరవ్యంజన సంయుక్తమై యుండును. దానియందు తన రెండు చేతులను సంయమములో నుంచుకొని మోకాళ్ళపై నుంచి గురువు ననుసరించవలెను. అట్లుచేసిన భిన్నబుద్ధి యుండదు. మొదట ప్రణవమును పిదప వ్యాహృతులను నుచ్చరింపవలెను. అనంతరమున గాయత్రీమంత్ర ముచ్చరించి సామగానము ప్రారంభించవలెను. అన్ని ప్రేళ్ళను జాపి సర్వమండలారోపణము గావించవలెను. ప్రేళ్ళతో నంగుష్ఠమును నంగుష్ఠముతో ప్రేళ్ళను నెన్నడును స్పృశింపరాదు: సర్వదా ఆ ప్రేళ్ళ మధ్యపర్వమున నంగుష్ఠాగ్రభాగముచే స్పృశించుచుండవలెను. మాత్రా, ద్విమాత్రా వృద్ధి విభాగమునకై యెడమచేతి ప్రేళ్ళతో ద్విమాత్రను జూపించుచుండవలెను. త్రిరేఖ కల్పించినచోట సంధినిర్దేశము గావించవలెను. అది పర్వముగా విభాగజ్ఞులగువా రెఱుంగవలెను. శేష మంతరాంతరము సామమంత్రమున (ప్రథమద్వితీయ స్వరముల మధ్య) యవతుల్యాంతరము జేయవలెను. ఋక్కులలో దిలసన్నికాంతరము లెస్సగ నిర్దిష్ట మొనర్పబడిన స్వరములనే మధ్యమపర్వములయందు నివేశ మొనర్చవలెను. విద్వాంసు డిట శరీరావయముల నేనిని గంపింపజేయదగదు. నిమ్నాంగము లూరువులు జంఘలు మున్నగునవి సుఖపూర్వకముగ నుంచి వానిపై రెండుచేతులను ప్రచలితపరిపాటి ననుసరించి యుంచవలెను. (అనగా దక్షిణహస్తమును గోకర్ణమువలెను, వామహస్తము నుత్తానభావముగను నుంచవలెను) మేఘములలో విద్యుత్తు క్షణమాత్రమువలె ప్రకాశించుచు గన్పడునట్లుగ నీ వివృత్తిభేదమే (పదాది విభాగము) వేలువేర్పఱచుట స్పష్టనిర్దేశమునకు దృష్టాంతము. శిరస్సుపైని కేశములను గత్తెరవేయుచు వేలు చేసినట్లే పదస్వరాంగుల పృథక్పృథగ్విభాగ పూర్వకబోధము చేయుచుండవలెను. సర్వాంగములను గూర్మము లోనికి ముడుచుకొనునట్లుగ నితరచేష్టలన్నింటిని విలీన మొనర్చి మనస్సు-దృష్టియు నుంచి విద్వాంసుడు స్వస్థ-శాంత-నిర్భయుడై వర్ణముల నుచ్చారణచేయవలెను. మంత్రోచ్చారణసమయమున నాసికకు దిన్నగా దూర్పుదిశ వైపునకు గోకర్ణసమానముగ హస్తమెత్తియుంచి హస్తాగ్రభాగమున దృష్టియుంచుచు శాస్త్రార్థ నిరంతర చింతనము జేయుచుండవలెను. ద్రుతాది వృత్తితో నెట్లు వర్ణములను దొలుత నుచ్చరించునో అట్లే సమాప్తముగూడ జేయవలెను. (ఒకే మంత్రములో యట్లే రెండు వృత్తుల రచన తగదు) అభ్యాఘాత, నిర్ఘాత, ప్రగాన, కంపనము లొనరింపగూడదు. సమభావముతో సామమంత్రములను గానము చేయవలెను. ఆకాశమున శ్యేనపక్షి సమగతితో నెగయునట్లుగా జలములో నీదు మత్స్యముల కాకాశమున నెగయుపక్షులకు విశేషరూపముగ మార్గము తెలియరానట్లు సామగానమున స్వరగతశ్రుతివిశేషరూప మవధారణగా నేరదు. సామాన్యతః గీతమాత్రోపలబ్ధి యుండును. దధిలో

ఘృతము కాష్ఠములో నగ్నిదాగియుండి ప్రయత్నించి నచో నదుపలబ్ధి యగునట్లే స్వరగతశృతికూడ గీతములో దాగియుండును. ప్రయత్నించిన దాని విశేషరూపము గూడ నుపలబ్ధమగును. ప్రథమస్వరమునుండి ఇతరస్వరముపై జరుగు స్వరసంక్రమణమును ప్రథమస్వరముతో సంధియుంచుకొనుచునే చేయవలెనుగాని విచ్ఛేదమొనర్చిగాని వేగముగా గాని చేయరాదు. భారు ఎంత సూక్ష్మగతితో నొకచోటనుండి రెండవచోటకు జనుచుండును గాని పూర్వస్థానమునుండి సహసాసంబంధమును వదలుకొనదు- వేగముగా గ్రొత్తచోటకు జరుగ త్రిప్పగదా యట్లే స్వరసంక్రమణముగూడ సమ-అవిచ్ఛిన్న భావముతో జేయవలెను. ప్రథమస్వరమును లాగుచు ద్వితీయస్వర మగుచున్నప్పుడు దానిని కర్షణ మందురు. విద్వాంసులు నిమ్నోత్కృష్టోపకర్షణము లను ద్యజించవలెను. అనాగత-అతిక్రాంతావస్థలో గర్షణము చేయరాదు. ద్వితీయస్వరారంభమునకు ముందు దాని యనాగతావస్థయనియు ప్రథమస్వరము సర్వథా వ్యతీతమైపోవుట—యతిక్రాంతావస్థ యనియు నందురు. ఈ రెండు స్థితులలోను ప్రథమస్వరకర్షణము జేయదగదు—ప్రథమ మాత్రను విచ్ఛేదమొనర్చియు జేయదగదు. దానిని విషమాహతము—పంపితి మొనర్చియు ద్వితీయస్వరముమీదకు జనరాదు. కర్షణకాలమున మూడుమాత్రలకంటె నధిక స్వర విస్తారము చేయరాదు. అస్థితాంతిమును ద్యజించవలె ననగా ద్వితీయస్వరమందును త్రిమాత్రాయుక్త స్థితి యుంచవలెనుగాని ద్విమాత్రాయుక్తము మాత్రము గాదు. స్థానమునుండి చ్యుతమై నిజస్థానము నతివర్తనము (లంఘనము) జేయు స్వరమును సామగాయకులు 'విస్వర'మందురు. వైణికవిద్వాంసులు దానిని 'విరక్త' మని చెప్పుదురు. స్వయముగ నభ్యాసము చేయుట కొఱకు ద్రుతవృత్తిలో మంత్రోచ్చారణ చేయవలెను. ప్రయోగముకొఱకు మధ్యమవృత్తిని శిష్యుల కుపదేశము నకు విలంబితవృత్తిని గ్రహించవలెను. ఇట్లు శిక్షా శాస్త్రోక్తవిధితో క్త్రగంథమును (సామగానము) గ్రహించిన విద్వాంసుడగు ద్విజుడు గ్రంథోచ్చారణ శిక్షుగైకొను విద్యార్థులకు హస్తముతోడనే యధ్యయనము చేయించవలెను.

క్రుష్ట (సప్తమ, పంచమ) సర్వస్థానము మస్తకము ప్రథమ (షడ్జము) స్వరము లలాటము, ద్వితీయ (ఋషభము) స్వరస్థానము రెండు కనుబొమ్మలమధ్యను, తృతీయ (గాంధార) స్వరస్థానము రెండు చెవుల మధ్యను, చతుర్థ (మధ్యమ) స్వరస్థానము కంఠమనియు జెప్పుదురు. మంద్ర (పంచమ) స్వరస్థానము రసన (మంద్రస్యోరసి తూచ్యతే యీ పాఠానుసారముగ దాని స్థానము వక్షస్థలముగూడ) అతిస్వారమని పేరు గల నీచస్వర (నిషాదము) స్థానము హృదయము. అంగుష్ఠశిరోభాగమున క్రుష్ట (సప్తమ, పంచమ) న్యాసము చేయవలెను. ప్రథమ స్వరస్థానముగూడ నంగుష్ఠముందేయని చెప్పబడెను. తర్జనిలో గాంధారము మధ్యమములో ఋషభము—అనామికలో షడ్జము కనిష్ఠికలో ధైవతమును గలవు. కనిష్ఠికా నిమ్నమూల భాగమున నిషాదస్వరస్థితి యందురు. మంద్రస్వరము కంటె సర్వథా పృథక్కు కానందున నిషాద 'మపర్వము.' దానికి పృథక్స్థానము లేనందున దానిని 'అసంజ్ఞ'మని యందురు. దానిలో లింగ—వచనాదుల సంబంధము లేనందున దానిని 'అవ్యయ'మని కూడ జెప్పుదురు. గనుక మంద్రమే మందీభూతమై 'పరిస్వారము' (నిషాదము)గా జెప్పబడినది. క్రుష్టస్వరము వలన దేవతలు, ప్రథమమువలన మనుష్యులు ద్వితీయము వలన పశువులు తృతీయమువలన గంధర్వాప్సరలు జీవితము ధరించుచున్నారు. అండజములు పితృగణము చతుర్థస్వర జీవులు. పిశాచాసుర రాక్షసులు మంద్ర స్వరమున, స్థావర జంగమ రూపమగు సమస్త జగత్తు నీచ—అతిస్వారము (నిషాదము) వలన జీవించుచున్నది. ఇట్లు సామికస్వరమువలన ప్రాణులన్నియును జీవించుచున్నవి.

దీప్త ఆయత కరుణ—మృదు మధ్యమ శ్రుతుల విశేషజ్ఞుడుగాని వాడాచార్యుడని చెప్పబడుట కనర్హుడు. మంద్ర ద్వితీయ చతుర్థ-అతిస్వార, తృతీయ స్వరముల శ్రుతిని 'దీప్త' మందురు. (ప్రథమశ్రుతి మృదువు) సప్తమశ్రుతి 'కరుణ' అన్యములగు మృదు—మధ్యమ—ఆయతా శ్రుతులు ద్వితీయస్వరమున వచ్చుచున్నవి. నీచమనగా ద్వితీయస్వరము పరమున నుండగా ద్వితీయస్వరశ్రుతి 'ఆయత' మగుచున్నది. విపర్యయ మనగా చతుర్థస్వరము పరముననుండగా నుక్తస్వరశ్రుతి-మృదుభూతి మగుచున్నది. స్వస్వరము పరముననుండి స్వరాంతరము పరమున నుండకున్నచో నది మధ్యమ శ్రుతి యగుచున్నది. ఇదంతయు తెలిసిగి సామస్వరమును

ప్రయోగించవలెను. క్రుష్టస్వరము పరమైయుండగా ద్వితీయ స్వరమందున్న శ్రుతి 'దీప్తము'; ప్రథమస్వరమందున్నచో నది మృదుశ్రుతి; ఒకవేళ జతుర్థస్వరమునున్నచో నదియును మృదుశ్రుతియే. మంద్రస్వరమందున్నయెడల 'దీప్త'మగును. సామము సమాప్తమైన పిమ్మట నేయేస్వరమందుండియున్నను శ్రుతి 'దీప్తమే' యగుచున్నది. స్వరము సమాప్తము గాక పూర్వ, మాయతాది శ్రుతిప్రయోగము జేయదగదు. స్వరము సమాప్తమైపోయినను గానవిచ్ఛేదము గానంతవఱకును రెండు స్వరముల మధ్యనుగూడ శ్రుతిప్రయోగము జేయదగదు. హ్రస్వ—దీర్ఘాక్షర గానము వేళనుగూడ శ్రుతిచేయరాదు. (కేవలము ప్లుతమందే శ్రుతి కర్తవ్యము) ఘుటసంజ్ఞికస్వరమున్నను శ్రుతి ప్రయోగము చేయరాదు. తాలవ్య ఇకారమునకు 'ఆ' 'ఇ' భావమగును. 'ఆ' 'ఉ' భావము నగును. ఇవి రెండువిధములైన గతులు. ఊష్మవర్ణములైన శ, ష, సలతో గూడిన త్రివిధ పదాంతసంధి—ఇవన్నియు గలిసి యైదుస్థానములు. ఈ స్థానములలో ఘుటసంజ్ఞిక స్వర మెఱుంగవలెను. (ఇందు శ్రుతి చేయరాదు) శ్రుతిస్థానములందు స్వరము స్వరాంతరము సమాప్తము గాకుండ నున్నచో నవియును హ్రస్వ - దీర్ఘ - ఘుట సంజ్ఞికస్థలములును శ్రుతిరహితములు. వాటియందు శ్రుతి చేయరాదు. అచ్చట స్వరముతోడనే శ్రుతి వత్కార్యమగును.

సామవ్యతిరిక్తస్థలములందు ఉదాత్తస్వరమున 'దీప్త' నామకశ్రుతియని యెఱుగవలెను విద్వాంసులు స్వరితమందును దీప్తస్థితియనియే చెప్పుదురు. అనుదాత్తమందు 'మృదుశ్రుతి' గాంధర్వగానమున శ్రుతి యభావమైనను స్వరమునే శ్రుతితుల్యము జేయవలయును. అట స్వరమందే శ్రుతివైభవము నిహితమై యున్నది. ఉదాత్త మనుదాత్తము స్వరితము ప్రచయము నిఘాత—మీయైదును స్వరభేదములు.

ఆర్చికస్వరములు మూడు. మొదటిది ఉదాత్తము రెండవది అనుదాత్తము మూడవది స్వరితము. ఉదాత్తమని చెప్పబడినదే స్వరితముకంటె బరమగుచో విజ్ఞులు దానిని ప్రచయమందురు. అట రెండవ స్వరాంతమేదియు నుండదు. స్వరితము ద్వివిధములు-వర్ణస్వారమతీతస్వారమని. ఇట్లే వర్ణముగూడ మాత్రిక ముచ్చరితము బిడప దీర్ఘమగును. ప్రత్యయస్వార రూప ప్రత్యయము గన్పించినచో దానిని సప్తవిధములని యెఱుంగవలెను. అదేమిటి ఎక్కడ నెట్లున్నదను జ్ఞానము పదముచే లభించును. దక్షిణకర్ణమున సప్త స్వరములను వినిపించవలెను. ఆచార్యులగువారు పుత్రుల—శిష్యుల హితేచ్ఛుకులై యుండియే యీ శిక్షాశాస్త్రప్రవచనము గావించియుండిరి ఉచ్చము (ఉదాత్తము) కంటె నుచ్చతరమేదియును లేదు. అట్లే నీచము (అనుదాత్తము) కంటె నీచతరమును లేదు. విశిష్టస్వరూపములోని స్వారసంజ్ఞ—దానిలో స్వారస్థాన మేదియను ప్రశ్నకు సమాధాన మీయబడుచున్నది.

ఉచ్చ (ఉదాత్త) నీచ (అనుదాత్త) మధ్యమందలి 'సాధారణ' మను శ్రుతినే శిక్షాశాస్త్ర పారంగతులు 'స్వార' సంజ్ఞలో 'స్వార' నామముతో నెఱుంగుదురు. ఉదాత్తములో నిషాద - గాంధార స్వరము లనుదాత్తములో ఋషభ ధైవత స్వరములున్నవి. మఱి యీ షడ్జ మధ్యమ పంచమములు స్వరితమందు ప్రకటితమగుచున్నవి. పరమందు 'క-ఖ' లు గలదియు జిహ్వామూలీయరూపమగు ప్రయోజనమును సిద్ధింపజేయునదియు నగు 'ఊష్మమును' (ᳵకᳵఖ) మాత్రయని యెఱుగవలెను. అది తన స్వరూపముచేతనే "కళ" (ఏ రెండవ యక్షరావయవము గాదు. దీని నుపధ్మానీయము యొక్క యుపలక్షణమనియు నెంచనగును.)

జాత్యము క్షైప్ర మభినిహితము తైరవ్యంజనము తిరోవిరామము ప్రశ్లిష్టము పాదవృత్త మనునవి సప్త స్వారములు. ఈ స్వారలక్షణములు వేఱు వేఱుగ జెప్పి యన్నింటికి నుచితములగు నుదాహరణములు గూడ జూపించబడుచున్నవి. యకార వకారములతో స్వరితమగు నక్షర మేయక్షరము ముందుదాత్తముండదో ఆ యక్షరమును 'జాత్యస్వార' మందురు. ఉదాత్త ఇ - ఉ వర్ణములు పదాదిన నుదాత్త అకారము పరమై యుండగా సంధిగలిగి య - వ రూపములో బరిణతమై స్వరితమైనచో నట సదా క్షైప్రస్వారలక్షణ మెఱుంగ నగును. ఏ - ఓ యీ రెండుదాత్తస్వరములకు బరమున వకారసహిత అకారము నిహితమై (అనుదాత్త రూపములో నిపాతితమై) యుండినను దాని లోప (ఏ కార ఉ కారములలో నను ప్రవేశ) మైనను దాని నభినిహితస్వార మందురు. ఛందస్సులో

కొటనైన వేదైన పూర్వమున నుదాత్తముండిన యే స్వరితమైన నున్నప్పుడా సర్వబహుస్వారము (సర్వత్ర బహుళతాపూర్ణస్వరము) తైరవ్యంజనమని పిలువబడును ఉదాత్తమవగ్రహమై యవగ్రహమునకు బరమున అనంతర స్వరిత ముండియున్నచో దానిని తిరోవిరామమని యెరుంగవలెను. ఉదాత్త ఇకార మనుదాత్త ఇకారముతో సంయుక్తమై కన్పించినచో నది ప్రశ్లిష్ట స్వారమని గ్రహింపదగును. స్వరాక్షర మకారాదిలో స్వరితమై పూర్వపదముతో గూడి సంహిత విధక్తమై యున్నచో దానిని బాదవృత్తి స్వారము యొక్క శాస్త్రోక్త లక్షణమని యెరుంగవలెను. జాత్యస్వారమున కుదాహరణ—'స జాత్యేన' ఇత్యాదులు.

"ప్రఉష్టీ + అగ్నే = ప్రఉష్ట్యగ్నే" మున్నగు స్థలములందు 'క్షైప్ర' స్వారము. 'వే మన్వత' ఇత్యాదులందభినిహిత స్వారము. 'హో + ఊతయే = హోతయే'. వి + ఈతయే = 'వీతయే' ఇత్యాదులలో తైరవ్యంజన స్వారము. "విస్కభితే విస్కభితే". ఆది స్థలములందు తిరోవిరామము. హి ఇంద్ర గిర్వణః = హీంద్ర—ఇందు 'ప్రశ్లిష్టము' 'క ఈమ్' క ఈం వేద ఇత్యాదులలో పాదవృత్త స్వారము. ఇట్లివి యన్నియు సప్తస్వారములు.

జాత్య స్వరములు గాక ఒక పూర్వవర్తి యుదాత్తాక్షరముతో బరమై యే యక్షరమున్నను దానిని స్వరితమందురు. ఇది స్వరిత సామాన్య లక్షణము. పూర్వోక్త స్వారములు నాలుగు నుదాత్తము లేక ఒక యనుదాత్తము పరమైయుండగా శాస్త్రతః కంపమును బుట్టించును. (చలస్వరూపమైన స్వారము పేరు కంపము) దీని కుదాహరణ—'జుహ్వగ్నిః' 'ఉపత్వా జుహ్వా' 'ఉపత్వా జుహ్వో మమ' ఇత్యాదులు. పూర్వపద మికారాంతమై పరమున ఉకారముండియున్నచో మేధావులట హ్రస్వకంపమని యెరుంగవలెను. ఉకారద్వయ యుక్తపదము పరమునుండి ఇకారాంత పదమందు దీర్ఘకంప మెఱుంగనగును. దీని కుదాహరణ "శగ్ధ్యృఘూ" ఇత్యాదులు సంఖ్యాక్షరములలో నున్నచో మూడు దీర్ఘకంపముల నెఱుంగవలెను క్రమముగా నుదాహరణలు — 'మన్యా', 'పథ్యాన,' ఇంద్రాభ్యామ్' శేషములు హ్రస్వములని చెప్పబడినవి. అనేకోదాత్తముల పిదప నేదయిన ననుదాత్త ప్రత్యయ ముండియున్నచో—నొక యుదాత్తము పరమైయుండ రెండవ మూడవ ఉదాత్తములకు 'శివకంప' మని పేరు. అనగా నది శివకంపసంజ్ఞగల ఆద్యుదాత్తమగుచున్నది కాని యది ఉదాత్తప్రత్యయాగవవలెను. రెండు మూడు నాలుగు ఆద్యుదాత్తాక్షరములై నీచమనుదాత్తముండి అనగా ఉదాత్తముండి అదియును బూర్వమందున్న ఉదాత్తము లేదా ఉదాత్తములకంటె బరమైయున్నచో నట విద్వాంసు లుదాత్తమని తెలుంతురు. రేఫము—హకారముల కెక్కుడను ద్విత్వ ముండదు. రెండు రేఫములు గాని రెండు హకారములు గాని యొక్కసారి ప్రయోగింపబడవు. కవర్గాది వర్గల రెండవ నాల్గవ యక్షరములు గూడ నెప్పుడును ద్విత్వముండును. వర్గల నాల్గవ యక్షరమును మూడవ యక్షరముతోడను రెండవ యక్షరమును ప్రథమాక్షరముతోడను బీడించరాదు. ఆది-మధ్య-అంత్యాక్షరములను (క-గ-జ) స్వాక్షరములతోడనే పీడిత (సంయుక్త) మొనర్పవలెను. ఒకవేళ సంయోగదశలో ననంత్యవర్ణము (అంతిమవర్ణము కాని గకారాదులు) మొదట నున్నచో నకారాద్యంతివర్ణములు పిదప నున్నచో మధ్యలో యమ (య వ ర ల ఞ మ ఙ ణ న) యక్షరముండి పూర్వమందున్న యక్షరమునకు సవర్ణమగుచున్నది. పూర్వవర్తి శ ష స య ర ల వ యీ యక్షరములతో సంయుక్తవర్గాంతిమవర్ణములను గాంచి చోరులను హంతకులను గాంచి పథికుడు నిజమార్గమును వీడి తిరిగిపోవునట్లుగా యమము నివృత్తమై పోవును. సంహితలో వర్గులోని మూడవ యక్షరము నాల్గవ యక్షరము సంయుక్తములైనప్పుడు పదకాలమందు చతుర్థాక్షరముతోడనే యారంభించి యుత్తరపద మగును. ద్వితీయ తృతీయములు—హకార మీ యన్నింటి సంయోగమగుచో నుత్తరపదము హకారాదియే యగును. అనుస్వార ముపధ్మానీయము జిహ్వామూలీయముల యక్షరము లే పదమున నేగవు. రెండు పర్యాయములు వాటి యుచ్చారణయు నుండదు. పూర్వమున ర-హ అక్షరములతో సంయోగమైనచో బరవర్తియక్షరము ద్విత్వమగును. సంయోగమున స్వరితముండి యుద్ధృగములోను (క్రిందినుంచి

1. స్వరితమునకు ముందు స్వరితమే యున్నచో దానికి ప్రచయమని పేరు.

2 ప్రచయము పరమై యుండియున్నయెడల స్వరితాహనన మున్నచో దానికి నిఘాతమని సంజ్ఞ. స్వరితము లేకున్నచో శుద్ధస్వరితమే యుండును.

పైకి పోవుట) బానము (పైనుంచి క్రిందికి వచ్చుట) లోను స్వరితమున్నచోట బూంగ్వంగము నాదిలో జేసి (నీచముం గున్చుత గొనివచ్చి) పరాంగాదిలో తస్వరిసన్నివేశము జేయవలెను. సంయోగము విరత (విభిన్న) మైనప్పుడుత్తరపదమునుండి కన్పడు అసంయుక్త వ్యంజనమును బూంగ్వంగముని యెఱుగవలెను. అట్లే యుత్తరపదారంభమైన వ్యంజనమును బరాంగమనియు నెఱుంగనగును. సంయోగమునుండి పరవర్తియైన భాగమును స్వరయుక్తముగా జేయవలెను. విలసనది యుత్తమమైన సంయోగనాయక ముదటనే ప్రధానతయా స్వరనిశ్రాంతి యగుచుండును. వ్యంజన సంయుక్తవర్ణమునకు బూంగ్వగము స్వరితము. దానిని స్వరములేకుండనే పలుకవలెను. అనుస్వారము పదాంతము ప్రత్యయము సవర్ణపదము పరమై యుండగా ననుస్వారము రేఫ స్వరూప స్వరభక్తి—ఇదంతియు బూంగ్వంగముని చెప్పబడును. పాదాదియందును బదాదియందును సంయోగ-అవగ్రహములందును గూడ యకారమునకు ద్విత్వము ప్రయోగించవలెను. దానిని 'య్య'యని యెఱుంగవలెను. అన్యత్ర య కేవలము య రూపముననే యుండును. పదాదియందుండియు విచ్ఛేదము (విభాగము) కాకున్నచో లేదా సంయోగాంతమున నుండి యున్నప్పుడు ర్. హ్. రేఫ విశిష్ట యయను నీ మూడును గాక మిగిలిన వర్ణములకా యాదేశము (ద్విత్వభావము) చూడబడుచున్నది. స్వయం సంయోగ యుక్తము నక్షరమును గురువని యెఱుంగనగును. అనుస్వార—విసర్గ యుక్తవర్ణము గురువగుట విదితమే. శేషించినవి యణువులు (హ్రస్వములు.) హ్రీ. గోః ఇందులోని ప్రథమాక్షరము సంయుక్తము ద్వితీయము విసర్గయుక్తమును. సంయోగ—విసర్గల రెండింటి ఆద్యక్షరముల గురుత్వము విదితమే. ఉదాత్తముదాత్తముగనే యుండును. స్వరితము పదములో నీచ (అనుదాత్త) మగుచున్నది. విభిన్న మంత్రములలో వచ్చియున్న 'అగ్నిః' 'సుతః' 'మిత్రమ్' 'ఇడమ్' 'వయమ్' 'అయా' 'వహ' 'ప్రియమ్' 'దూతమ్' 'ఘృతమ్' 'చిత్రమ్' 'అభి' యీ పదములు నీచము (లనగా ననుదాత్తముతో నారంభము) లగును. అర్క; సుత, యజ్ఞ, కలశ, శత, పవిత్ర, యీ శబ్దములలో ననుదాత్తముతో శ్రుతియొక్క యుచ్చారణ ప్రారంభించబడును. హరి, వరుణ, వరేణ్య, ధారా, పురుష, యీ శబ్దములలో రేఫయుక్తస్వరమే స్వరితమగుచున్నది. గాని 'ఉదుత్తమంత్వం వరుణ' ఇత్యాది వరుణ సంబంధములగు రెండు మంత్రములలో వకారమే స్వరితమగుచున్నదిగాని రేఫ గాదు. 'ఉరుధారా మరం కృతమ్' 'ఉగ్రధారేవనోహనే' ఇత్యాది మంత్రములలో 'ధారా' లోని 'ధా' కారమే స్వరితమగుచున్నదిగాని రేఫ గాదు. (ఇది పూర్వనియమమున కపవాదము.) హ్రస్వము లేదా దీర్ఘాక్షరమిట నిత్యాది స్వరితమగుచున్నచో దాని మొదటి యర్ధమాత్ర యుదాత్తమగుచున్నది (పాణినిసూత్ర మిదే చెప్పియున్నారు—తస్యాదిత ఉదాత్తమర్ధహ్రస్వమ్). కంప, ఉత్స్వరిత, అభిగీత విషయమున ప్రయోగింపబడు ద్విస్వరములో హ్రస్వమును దీర్ఘమువలె జేయవలెను. హ్రస్వమును గిర్ఘమ మొనర్చవలెను. కనుఱెప్పపాటు కాలమును మాత్ర యందురు. విద్యుత్తు మెఱసి మాయమగునంతటి సమయమును మాత్రయని కొందఱు, ఋ, ఫ. ల యుచ్చారణలో పట్టు కాలమును మాత్రయని కొందఱు నుడివిరి. సమాసమందవగ్రహము (విగ్రహము లేక—పదవిచ్ఛేదము) చేయవలసిచో నందులోని సమాసపదమును సంహితాయుక్తముగనే యుంచవలెను. విలసన నక్షరాదికరణము స్వరమునే ఆ సమాసపదముని యెంచెదరు. సర్వత్ర, పుత్ర, మిత్ర, సఖి, అద్రి, శతక్రతు, ఆదిత్య, ప్రజాతివేన, సత్పతి, గోపతి, వృత్రహా, సముద్ర, యీ శబ్దములన్నియు నవగ్రాహ్యములు. (అవగ్రహయోగ్యములు.) స్వగ్న్యవః, దేవయువః, అరతిమ్, దేవతాతయే, చికితః, చక్రుషమ్, యీ యన్నింటియందు నొకపదముండుట చేత బండితు లవగ్రహము జేయరు. అక్షర వియోగముచే నాల్గువిధముల వివృత్తుల నెఱుంగవలెను. వాటి నామములు! — వత్సానుసృతా, వత్సానుసారిణీ; పాకవతీ, పిపీలికా యనునవి. పూర్వపదమున హ్రస్వముత్తరపదమున దీర్ఘము గల వివృత్తి హ్రస్వాదిరూపములతో ననుగతమైన హేతువుచేత 'వత్సానుసృతా' యని చెప్పబడెను. మొదటి పదముననే దీర్ఘముత్తరపదమున హ్రస్వము గలది వత్సానుసారిణీ వివృత్తి. రెండు పదములయందుగూడ హ్రస్వముగలది పాకవతీ వివృత్తి. రెండు పదములయందును దీర్ఘముగలది పిపీలికావివృత్తి యని పిలువబడును. ఈ నాల్గు వివృత్తులలో నొక్కమాత్రాంతర ముండును

అర్ధమాత్రయని అణుమాత్రయని కొందఱి యుద్దేశ్యము. శేఫ శ ష స ఇవి యాదిలో నుండియుండి ఇట్టి పదములు పరమైనచో మకార మనుస్వారభావమును బడయును. య-వ లు పరమైనచో నది పర సవర్ణమగుచున్నది. స్పర్శవర్ణములు పరమైనచో నా యా వర్గల పంచమాక్షరమును బొందును. నకారాంత పదము పూర్వమందుండి స్వరము పరమైనప్పుడు నకారము ద్వారా పూర్వవర్తియగు అకార మనురంజిత మగుచున్నది గాన దానిని 'రక్త' మందురు. (యథా:— 'మహాఀ ౩ అసి' ఇత్యాదులు) నకారాంతపదము పూర్వమందుండి య-వ-హ ఆది వ్యంజనములు పరమైయున్నచో బూర్వమందలి యర్ధమాత్ర - యణుమాత్ర యనురంజితమగుచున్నది. పూర్వమందు స్వర సంయుక్త హలంత నకారము పదాంతమందుండియున్నచో—దానికి బరమునకూడ బనియున్న యోషల నది నాల్గు రూపములతో యుక్తమైన దగుచున్నది. ఒకప్పుడది రేఫ మొకప్పుడు రక్త మొకప్పుడది లోప మొకప్పు డనుస్వారము నగును. ('భవాంశ్చినోతి'లో రేఫము 'మహాఀ ౩ అసి' లో రక్తము 'మహాఀ ఇంద్ర'లో నకారలోపము మొదటిది అను నాసిక లేదా అనుస్వారమైనది) రక్తము (రంగు) హృదయము నుండి లేచును. దాని ధ్వని కాంస్యవాద్యతుల్యము. అది మృదువును ద్విమాత్రల (దీర్ఘముగల) దగును. 'దధన్వాఀ ౩ ఇ' ఇది యుదాహరణము. సౌరాష్ట్ర స్త్రీ 'అరాం' పలుకునట్లుగ 'రంగు' ప్రయోగించవలెను. నామ ఆఖ్యాత ఉపసర్గ, నిపాతములను నీ నాల్గు పదముల యంతమున స్వరపూర్వకములగు గ డ ద వ జ ణ న మ ష స యీ పది యక్షరములు పదాంతము లని చెప్పబడెను. ఉదాత్త-అనుదాత్త-స్వరిత-స్వరము లెక్కడెనున్న నుసరే వ్యంజనములు వాటి ననుసరించుచుండును. ఆచార్యులగువారు మూడు స్వరములకుఁ గూడా ప్రాధాన్యత జెప్పుదురు. వ్యంజనములను మణులతో సమానముగను స్వరమును సూత్రమువలెను దలంచవలెను. బలశాలియగు నరపతి దుర్బలుని రాజ్యమపహరించునట్లుగ బలశాలులు దుర్బలవ్యంజనములను హరించివేయును. ఓ భావము, వివృత్తి, శ ష స ర, జిహ్వామూలీయ, ముపధ్మానీయము నివి యెన్మిదియు నూష్మగతులు. ఊష్మ (సకార) మీ యెన్మిది భావములలోను బరిణతమగుచున్నది. సంహితలో స్వర ప్రత్యయావివృత్తి గలుగుచోట విసర్గ నెఱుగవలెను.

లేనిచో దానికి తాలవ్యమగును. సంధ్యక్షరములు (ఏ-ఓ-ఐ-ఔ) గల ఉపధలోని యిట్టి సంధిలో య-వలు లోపించినచో నట వ్యంజననామక వివృత్తి-స్వరనామక ప్రతిసంహితయు నగుచున్నది. ఊష్మాంతము విరతమైనచోటను సంధిలో 'వ' యగుచున్న యోషలను గలుగు వివృత్తి విస్వర వివృత్తి. ఓ భావము ప్రసంధానమగుచో నుత్తరపదము ఋకారాది యగుచున్నది. అట్టి ప్రసంధానమును స్వరాంతమని యెఱుంగనగును. దీనికి భిన్నముగా నూష్మ ప్రసంధాన మగుచున్నది. (యథా:—వాయోఋఇతి) ఇచ్చట ఓ భావ ప్రసంధానము. శ ష స ఆదులు పరమైనప్పుడు ప్రథమ (వర్గ ప్రథమాక్షరములు) ఉత్తమ (వర్గాంతిమాక్షరములు) వర్ణములు పదాంతమందుండియున్నచో నవి ద్వితీయస్థానమును బొందుచున్నవి. ఊష్మము సంయుక్తమగుచో నగా సకారాదులు పరమైనప్పుడు ప్రథమమందలి తకారాద్యక్షరములను ద్వితీయము (థకారాది) వలె జూపించవలెను. థకారాదులవలె నుచ్చరించవలెను. గాని వాటిని స్పష్టతః థకారాది రూపమున దలంచరాదు ఉదా:—'మత్స్యః' 'క్షురః' 'అప్సరః' మున్నగునవి. లౌకిక శ్లోకాదులలో ఛందో జ్ఞానముగలిగించుటకు మూడు హేతువులు-ఛందోమానము వృత్తము, పాదస్థానము (పదాంతము) గలవు. కాని ఋక్కులు స్వభావతః గాయత్రీ ముఖ్యచ్ఛందములతో గూడినవి. వాటి పాదగణన—గురులఘువులు-అక్షరగణన ఛందోవిభాగము నెఱుంగుటకు మాత్రమే కాని యీ లక్షణముల ననుసరించియే ఋక్కు లుండవలెనని నియమము లేదు పాద—అక్షరగణనానుసారముగ నుండునవి లౌకికములగు ఛందములే. ఋ వర్ణములోని—స్వరభక్తిలోని రేఫము వక్షరాంతర మని యెంచి ఛందస్సు యొక్క యక్షర గణనలో లేక మాత్రాగణనలో సమ్మిళిత మొనర్పవలెను గాని స్వరభక్తులలో ప్రత్యయముతోగూడ రేఫరహితాక్షరగణన చేయవలెను. ఋ వర్ణములో రేఫరూపవ్యంజనప్రతీతి వేఱుగానుండును. స్వరరూపాక్షర ప్రతీతి వేరుగా నుండును. ఊష్మాక్షరసంయోగము గాకున్నచో ఋకారమును లఘ్వక్షరమని తలంచవలెను. ఊష్మసంయుక్తమై ఋకారము పీడితమగుచోట ఆ ఋ వర్ణము స్వరమైనను గురువని ఎంచవలెను. ఇచ్చట 'తృచమ్' ఉదాహరణ. (ఇందు ఋకారము లఘువు) ఋషభ, గృహీత, బృహస్పతి, పృథివి, నిర్వృతి—

ఈ యైదు శబ్దములలోని ఋకారము స్వరమే యనుటలో సందేహములేదు. శ-ష-స-హ-ర ఇవి యాదిలో గల పదమంగు ద్విపద సంధియైనచో నొకప్పుడు ఇ-ఉ రహితముగు నేకపదా స్వరభక్తి యగుచున్నది. ఇది క్రమానుగాక ముగుచున్నది. స్వరభక్తి ద్వివిధములు - ఋకారము రేఫమును దానినే యక్షరచింతకులు క్రమముగా 'స్వరోదా—వ్యంజనోదా' యని నుడివిరి శ ష సల విషయమై స్వరోదయా వివృతా స్వరభక్తియని, హకార విషయములో వ్యంజనోదయా సంవృతా స్వరభక్తి యనియు నిశ్చయింపబడెను. (రెంటింటికి క్రమశః ఉదాహరణలు 'ఊర్షతి'— 'అర్హతి'.) స్వరభక్తిప్రయోగకులు ఇకార ఉకార గ్రస్తదోషములను దోషత్రయమును త్యజించవలెను. పరమున సంయోగమున్నవి—పరమున 'ఫ' యున్నవి-విసర్గతో గూడియున్నవి—ద్విమాత్రిక (దీర్ఘములు) లంతమున నుండునవి—యనుస్వార యుక్తములైనవి—ఘుషంతిములైనవి—లఘువులని ఎంచబడెవు.

పథ్యా — (ఆర్యా)చ్ఛందమునకు ప్రథమ—తృతీయ పాదములు పండ్రెండు ద్వితీయపాదము పదునెన్మిది చతుర్థపాదము పదునైదు మాత్రలుండును. ఇది పథ్యాలక్షణము. ఇందుకు భిన్నమైనదాని పేరు 'విపుల.' అక్షరమందలి హ్రస్వము దానికి బరమున సంయోగములేనిచో దానికి లఘువని పేరు. హ్రస్వము బరమున సంయోగమున్నచో దానిని—దీర్ఘాక్షరములను గురువులని ఎంచవలెను. స్వరము రాగానే వివృతి కన్పించినచో నచ్చట గురుస్వరమని యెంచవలెను. పదముల స్వరము లష్టవిధములు—అంతోదాత్తము, ఆద్యుదాత్తము, ఉదాత్తము, అనుదాత్తము, నీచస్వరితము, మధ్యోదాత్తము, స్వరితము, ద్విగుదాత్తము—యీ యెనిమిదియును బద సంజ్ఞలు. 'అగ్నిర్వృత్రాణి' ఇందులో 'అగ్నిః' అంతోదాత్తము 'సోమఃపవతే' ఇందలి 'సోమః' ఆద్యుదాత్తము. 'ప్రవోయహ్వామ్' ఇందలి 'ప్ర' ఉదాత్తము. 'వః' అనుదాత్తము 'బలంన్యుబ్జం వీర్యమ్' ఇందలి 'వీర్యమ్' నీచస్వరితము. 'హవిషా విధేమ' ఇందలి 'హవిషా' మధ్యోదాత్తము 'భూర్భువః స్వః' ఇందలి 'స్వః' స్వరితము. 'వనస్పతిః' ఇందలి 'వ' కారము 'స్ప' రెండుదాత్తములు గలిగియున్నందున 'ద్విగుదాత్తము'. నామమందంతరము మధ్యమందుదాత్తము నుండును. నిపాతమందనుదాత్త ముండును. ఉపసర్గలో ఆద్యస్వరముకంటె బరమున స్వరితముండును. అఖ్యాతమున రెండు నుదాత్తములుండును. స్వరితమునకు బరమున గల ధార్యాక్షరము (యథా:—'నిహోతా—సత్సి' ఇందలి 'తా' స్వరితము. దానికంటె బరమునందలి 'సత్సి' ధార్యాక్షరములు) లన్నియును ప్రచయస్థానములు. ఏలనన 'స్వరితము' ప్రచితమగుచున్నది. అచ్చట నాది స్వరితమునకు నిఘాత స్వరము కలుగును. ప్రచయము కన్పించినచోట విద్వాంసుడు స్వరమును నిఘాతము చేయవలెను. కేవలము మృదుస్వరితము మాత్రమే యున్నచోట నిఘాతము చేయరాదు. ఆచార్యకర్మము పంచవిధములు. ముఖ-న్యాస-కరణ-ప్రతిజ్ఞ-ఉచ్చారణలు ప్రతిజ్ఞోచ్చారణమే శ్రేయమని యీ విషయమున జెప్పుదురు. ఏ వర్ణమునకైనను కరణ (శిక్షాదిశాస్త్ర) ముపలబ్ధము గాకున్నయెడల నచట ప్రతిజ్ఞానిర్వాహము (గురుపరంపరాగతనిశ్చయము) జేయవలెను. ఏలనన కరణము ప్రతిజ్ఞారూపమైనదే. నారదుడు తుంబురుడు విశ్వావసువు మున్నగు గంధర్వులు గూడ సామవిషయక శిక్షాశాస్త్రోక్త సంపూర్ణలక్షణములను స్వరసూక్ష్మత్వహేతువు చేత గ్రహింప నశక్తులగుదురు

హితకరభోజనము జేయుచు జఠరాగ్నిని సర్వదా కాపాడుకొనుచుండవలెను. భోజనము పచనమైన పిదప నుషఃకాలమున నిద్రనుండి మేల్కొని బ్రహ్మచింతన మొనర్పవలెను. శరత్కాలములో విషువద్యోగము (రాత్రియు బవలును సమానముగ నుండు కాలము) వ్యతీతమైనపిదప వసంతర్తు మధ్యరాత్రి ప్రాప్తించునంతవఱకు వేదస్వాధ్యాయమున కుషఃకాలముననే లేవవలెను. ఉదయముననే లేచి మౌనభావముతో బలాశ, బిల్వ—అపామార్గ, శిరీషములలో నేదైన నొకదానితో దంతధావనము జేయవలెను. కదంబ కరవీర కరంజములను గూడ నుపయోగించవచ్చును. కంటక,—క్షీర వృక్షములన్నియును బవిత్రములును యశోదాయకములును. అట్టి దంతధావనము చేత వాగింద్రియమున సూక్ష్మత (కఫనాశనమై సరళతాపూర్వకశబ్దోచ్చారణశక్తి, మధురత తీయని స్వరము) గలుగును. ఇది ప్రాచీనావవ్రజియను నాచార్యుని యభిప్రాయము. శిష్యుడు లవణముతో గూడ సదా త్రిఫలమార్గమును భక్షించుచుండవలెను. ఈ మార్గము జఠరాగ్నిని (ప్రజ్వలిత మొనర్చి) మేధస్సును (ధారణాశక్తిని) వృద్ధిచేయును. స్వర—వర్ణ ప్రస్ఫుటోచ్చారణకు నుపకరించును. ప్రథమమున జఠరానలోపాసన (అనగా మలమూత్రత్యాగము దంతధావనము, స్నాన—సంధ్యోపాసన) యనంతరమున మధుఘృతపానముచే బరిశుద్ధుడై వేదపాఠము జేయవలెను. మొదట సప్తమంత్రముల నుపాంశుభావముతో (స్పష్టముగ బలుకకుండ) జదువవలెను. పిమ్మట మంద్రస్వరములో వేదపాఠము ప్రారంభించి యథేష్ట స్వరమున మంత్రోచ్చారణ చేయవలెను. ఇది యన్ని శాఖల వారికిని విధి. ప్రాణుల కుపరోధము గావించువాణిని ప్రాతఃకాలమున నుచ్చరింపరాదు. ప్రాణోపరోధముచేత వైస్వర్యము (విపరీత స్వరోచ్చారణ)

కలుగును. ఇంతేగాక దానివలన స్వర—వ్యంజన మాధుర్యము కూడ లోపించిపోవును. కుతీర్థ ప్రాప్త దగ్ధవస్తువును భుజించెడు పురుషుడా దోషమునుండి యుద్ధరింపబడజాలడు. పాపరూపసర్పమువలన జీవన రక్షణ కాజాలనట్లే కుతీర్థుని (దుష్టాధ్యాపకుడు) వలన లభించిన దగ్ధ (నిష్ఫల) అధ్యయనము నశుద్ధ వర్ణోచ్చారణపూర్వక భక్షణమొనర్చువారు పాప రూపమగు సర్పమువలె పాపాత్ముడైన యుపాధ్యాయుని వలన లభించిన యీ కుత్సితాధ్యయనదోషమునుండి విముక్తి బడయజాలరు. ఉత్తమాచార్యుని వలన లభించిన యధ్యయనమును గ్రహించి లెస్సగ నభ్యాస మొనర్చినచో నది శిష్యునిలో సుప్రతిష్ఠితమై తన్మనోహర ముఖశోభన మధుర స్వరోచ్చారితమై వేద మెక్కుడుగ శోభించును. నాసాకర్ణాదులు వికృతములగుటచే వికరాలరూపమున గనుపట్టువాడును దీర్ఘోష్ఠములు గలవాడు మాటలు నాసికతోడనే పలుకువాడు గద్గదకంఠుడు జిహ్వాబంధింపబడినవాడున గా నాగియాగి మాట్లాడువాడును వేదమంత్రప్రయోగముల కధికారులు నర్హులును గాజాలరు. ఏకాగ్రచిత్తుడు వశీకృతాంతఃకరణుడు సుందరదంతోష్ఠములు గల వాడును స్నానమాత్ర పరిశుద్ధుడై గానము ప్రారంభించినా మంత్రాక్షరముల సమ్యక్ప్రయోగము జేయ జాలడు. అత్యంతక్రోధి, స్తబ్ధు డలసుడు రోగి వ్యస్త మనస్కు డీ పంచవిధమనుష్యులు విద్యాగ్రహణమున కవకాశము లేనివారై యుందురు. విద్య మెల్ల మెల్లగ సేవ్యబడుచున్నది. ధనము మెల్లమెల్లగ నార్జింపబడుచున్నది. పర్వతముపైకి మెల్లగా నెక్క వలెను. మార్గానుసరణము గూడ నెమ్మదిగా జేయ వలెను. దినమున నొక యోజనముకంటె నెక్కువ నడవరాదు. చీమ కూడ మెల్లమెల్లగ నడిచి యెంతో దూరము పోవగలుగుచున్నది. కాని గరుత్మంతుడుగూడ నడచుట ప్రారంభించకున్నచో నొక్కడుగు గూడ ముందుకు బోవజాలడు. పాపుల పాపదూషితవాణి, ప్రయోగముల (వేదమంత్రముల) యుచ్చారణ చేయ జాలదు. చతుర రమణియు బధిరునిముం దేమియు మాట్లాడ జాలదుగదా. ఉపాంశు(సూక్ష్మము) వుచ్చారణచేయు వాడు నుచ్చారణమందు తొందరపాటు చేయువాడును భయపడుచున్నట్లుగ నధ్యయన మొనర్చువాడును సహస్రరూపముల(శబ్దోచ్చారణ) విషయమున సర్వదా సందేహములో బడియుండును. కేవలము గ్రంథాధార మున జదివినవాడు—గురు సమీపమున నధ్యయనము జేయనివాడు సభలలో సన్మానింపబడడు. ప్రతిదినము వ్యయించినచో నంజనపర్వతరాసులును క్షయమగును. చెదపురుగులద్వారా స్వల్ప మృత్సంగ్రహమున గూడ బెద్దయెత్తైన వల్మీక మేర్పడును. ఈ దృష్టాంతము నెరుగుట నుంచుకొని దానాధ్యయనాది సత్కర్మలలో సంలగ్నుడై జీవితములోని ప్రతియొక క్షణమును సఫలమొనర్చుకొనవలెను. గాని వ్యర్థముగ గడిచిపోనీయరాదు. కీటకములు ధూళికణములతో వల్మీకమును నిర్మించునందు తద్బలప్రభావముగాక ఉద్యోగమే కారణమగుచున్నది. విద్య నెన్నో సహస్రపర్యాయము లభ్యాసములోనికి గొనితెచ్చుచుండవలెను. వందలకొలది పర్యాయములు శిష్యులకు గఱపుచుండవలెను. అప్పుడే యీ విద్య యున్నతస్థానమునుండి జలము నిమ్నస్థలమునకు స్వయముగ జనునట్లుగ జిహ్వాగ్రభాగమునకు వచ్చుచుండును. ఉత్తమజాతి ఘోటకములు నిశ్చయముం దగ్ధనిద్రయే యనుభవించుచుండును—అర్ధరాత్రమున నొక జాము మాత్రమే నిద్రించును. అటులనే విద్యార్థుల నేత్రములలో నిద్ర ఎక్కువ కాలము నిలువదు. విద్యార్థులకు భోజనమం దాసక్తియు నధ్యయనమందు విలంబనమును దగదు. స్త్రీ మోహమును దగదు. విద్యాభిలాషి యగు ఛాత్రు డవసరము వచ్చినచో గరుడ—హంసలవలె నెంత దూరమైనను బోవలెను. జనసమూహమును జూచి సర్పమును జూచినట్లుగ భయపడవలెను. మిత్రత్వము బెంచుకొను వ్యసనము నరక సదృశముగ నెంచి స్త్రీలను రాక్షసులభాతి యెంచి దూరస్థుడై యుండవలెను. ఇట్టి వ్యక్తియే విద్య సముపార్జించగలుగును. శఠ ప్రకృతిగలవాడు విద్యారూపమగు నర్థమును బడయజాలడు. భీరుడు నహంకారియును విద్యా-ధనముల నార్జింపలేడు. 'నేడు గాదు రేపని సదా ముందటి దినమును ప్రతీక్షించువాడును విద్య చదువను లేడు ధనము నార్జింపను లేడు. ఖనిత్రముతో ధరిత్రి ద్రవ్వినా డెప్పటికైన దప్పక జలమును బడయగలుగు నట్లే నిరంతరము గురువును సేవించుచుండు విద్యార్థి గురువులోని విద్య నవశ్యము గ్రహించజాలును. గురు సేవ వలన—అధిక ధనవ్యయమున లేదా ఇంకొక విద్య యొసంగుటవలనను విద్య బడయవచ్చును. ఇతరవిధముల నది ప్రాప్తించదు. బుద్ధిగుణమువలన—గురుసేవ చేయ నవసరము లేకుండగ విద్య బడసిన నది వంధ్యాస్త్రీవలె సఫలము కానేరదు. రాణించదు. ఇది శిక్షాగ్రంథ సంక్షేపవర్ణనము—ఈ యాది వేదాంగ మెఱింగినను జూడు బ్రహ్మప్రాప్తి కర్హుడు కాజాలును.

చిట్టిబాబు

శ్రీ వేదుల లక్ష్మణమూర్తి

అది హైదరాబాద్ నగరానికి వెలుపల మెట్ట పల్లములతోనున్న బయలు. అక్కడక్కడ మెట్టమీదొకటి పల్లంలో ఒకటి బంగళాలు కనిపిస్తున్నాయి. రాస్తాకు ఒకవైపున పల్లపుప్రదేశంలో ఒక చిన్న మామిడితోట ఉంది. దానిచుట్టూ ప్రహరీ గోడ, తోటమధ్య పెద్ద భవనం ఉన్నాయి. ప్రవేశ ద్వారందగ్గర ఒక కావలివాడు ఉన్నాడు. ఆ ద్వారానికి ఎదురుగా రోడ్డుప్రక్కను శిథిలమైన కట్టడమొకటుంది. అది బహుశా ఎవరిదో సమాధిచిహ్నం కావచ్చు. ఎత్తైన దాని తిన్నెమీదకూర్చుని తంబుర మీటుతూ గానంచేస్తున్నాడొక వ్యక్తి. తెల్లని ధోవతి, ఉత్తరీయము ధరించి తంబురమీటుతూ గానం చేస్తూన్న ఆ వ్యక్తి త్యాగరాజును తలపుకి తెస్తున్నాడు. ప్రొద్దు క్రుంకింది. చీకటి తెరలు లోకాన్ని అలముకొంటున్నాయి. అదేసమయాన ఒక మోటారు వచ్చి భవన ప్రవేశద్వారందగ్గర ఆగింది. షేర్వాణీ, షుర్వా, నల్లనిటోపీ ధరించిన ఒక భద్రపురుషుడు కారులోనుండి దిగి గానంచేస్తూన్న వ్యక్తిని చూస్తూ నిలబడ్డాడు. తన కంఠమును తంబురశ్రుతితో మేళవించి జయదేవుని గీతగోవిందశ్లోకమును గానంచేస్తున్నాడా యెదుట కూర్చున్న వ్యక్తి. తుమ్మెదల ఝుంకారమువంటి కంఠధ్వని, మధురస్మృతులను మేల్కొల్పే భావసంపద, భావమును స్పష్టంచేస్తూ, కళలను ఒలికించే రాగాలాపన, ఆ భద్రపురుషుని కొన్ని నిమిషములసేపు తన్మయునిచేశాయి. గానమాగింది. ఆ పురుషుడు చైతన్యమును కోలుకొన్నాడు. ఆ గాయకుని సమీపించి 'తమ నివాసమెక్కడ?' అని హిందీలో ప్రశ్నించాడు. 'నాకొక నివాసస్థానం లేదు' అని స్వచ్ఛమైన హిందీలో సమాధానమిచ్చాడు గాయకుడు. 'ఈ రాత్రికి మా యింటికి దయచెయ్యండి' అని వినయముట్టిపడుతూ కోరాడు పురుషుడు. 'తమదయ' అని లేచాడు గాయకుడు.

భద్రపురుషుడా గాయకుని ఎదురుగా తోటలోనున్న తన నివాసానికి వెంటబెట్టుకొని వెళ్ళాడు. అతిథికి పళ్ళూ పాలతో శ్రద్ధాభక్తిపూర్వకంగా ఆతిథ్యమిచ్చాడు. పిమ్మట వాని ఉనికి, ప్రస్తుత వ్యాపారం మొదలైన విషయాలు తెలుసుకోనే కుతూహలంతో నాలుగైదు ప్రశ్నలు వేశాడు ధనవంతుడు. అతడు ఉనికీ వ్యాపారమూ లేని వ్యక్తి అని తెలుసుకొన్నాడు. గానం వినాలనే తన కుతూహలం వెల్లడించాడు. అయిదారు జయదేవుని శ్లోకాలూ, రెండు గీతాలూ, రెండు కృష్ణలీలాతరంగాలూ వీనుల విందుగా పాడి వినిపించాడా గాయకుడు. ఆ భవనంలోని పదిమంది వ్యక్తులూ వాని గానంవిని ఆనందించారు. వారితోబాటు ఒక వృద్ధుడుకూడ సోఫాలో కూర్చుని గానం విన్నాడు. గానం సాగినంతసేపూ ఆ వృద్ధుడు వచ్చే దగ్గును బలవంతాన ఆపుచేసుకొంటూ తప్పనిసరియైనప్పుడు దగ్గుతూవున్నాడు. పాట ముగించి, గాయకుడు తనవద్దనున్న చేతిసంచినుండి మందుపొట్లామొకటి తీసి అందుండి కొంచెం మందు వేరే చిన్న పొట్లాంకట్టి ఆ వృద్ధునికిస్తూ 'దీన్ని సేవించండి. రాత్రి సుఖంగా నిద్రపడుతుంది' అన్నాడు. "ధన్యవాదాలు! మీకు వైద్యం తెలుసునుకాబోలు" అంటూ మందు తీసుకొని సేవించాడు వృద్ధుడు. ఆరాత్రి వృద్ధుడు సుఖంగా నిద్రపోయాడు. తెల్లవారినతరువాత ఆ వృద్ధుడేకాకుండా ఆ భవనములోనివారంతా ఆయన మందు ప్రభావాన్ని మిక్కిలి కొనియాడారు. గాయకుని తీసుకొనివచ్చిన భాగ్యవంతుడు వానికి తన కృతజ్ఞతను తెలియజేస్తూ, "మా తండ్రిగారి జీవిత సంధ్యాసమయంలో తమరు ధన్వంతరివలె దర్శనమిచ్చారు. ఎంతోమంది ఘనమైన డాక్టర్లచే మందు లిప్పించాం. కాని ఆయనకు బాధ తప్పడంలేదు. దయయుంచి వారు సుఖంగా దినములు గడపడానికి కొంతకాలం మందు యిప్పించండి. వారికి వ్యాధి తగ్గేవరకైనా మా ఆతిథ్యాన్ని స్వీకరించమని మా ప్రార్థన."

అన్నాడా భద్రపురుషుడు. "ఆతిథ్యానికేంగాని, ఈమందు నలభైదినాలకు సరిపోతుంది. దీన్ని సేవిస్తే వారు చాలవరకూ కోలుకొంటారు." అనిచెప్పి మందు యిచ్చాడు గాయకుడు. ఆ ధనికుని బలవంతంచేత గాయకుడు అక్కడనే ఆగిపోయాడు. అప్పుడప్పుడు కొంచెంగా దగ్గువస్తూన్నా చాలాకులాసాగాఉన్నాడు వృద్ధుడు. రెండురోజులు గడిచిన పిమ్మట—"తమరు అనుగ్రహిస్తే నాదొక మనవి" అన్నాడు ధనికుడు గాయకునితో. 'ఏమిటి?' అన్నట్లు చూచాడు గాయకుడు. "మేము నిస్సంతులము. తమ ఆశీర్వచనంవల్ల మా కొరత తీరుతుందని మా ఆశ."

"మీ దంపతుల ఆరోగ్యానికి సంబంధించిన విషయాలను వివరించండి. మందు తయారుచేసి యిస్తాను. ఆతరువాత భగవదనుగ్రహం" అన్నాడు గాయకుడు.

తనకేవిధమైన అనారోగ్యంలేదని చెప్పి తన భార్యకుగల అనారోగ్యాన్ని వివరించాడా భాగ్యశాలి. మధ్య మధ్య కొన్ని అవసరమైన ప్రశ్నలు వేస్తూ సమాధానాలు పొందాడు గాయకుడు. "బజారు నుండి కొన్ని మూలికలు తెప్పించండి. మందు తయారు చేస్తాను."అని కొన్ని మూలికలపేర్లు వ్రాసి యిచ్చాడు. మూలికలు వచ్చాయి. రెండురోజులకు మందు తయారైంది. "ఈ మందును నలభైదినాలు మీ సౌభాగ్యవతి చేత సేవింపచెయ్యండి. ఇంక నాకు శలవు" అని లేచాడు గాయకుడు.

"తమరు కొంతకాలం ఇక్కడనే ఉండాలని మా ప్రార్థన. ఈ గృహంలో తమకు సదుపాయంగా ఉండదు. అదిగో, ఆ మెట్టమీద ఉన్న బంగళా మాదే. అందు బసచేసి మమ్ము అనుగ్రహించండి. తమకు అక్కడ ప్రశాంతంగా ఉంటుంది." అని ప్రార్థించాడు భాగ్యవంతుడు.

"సరే, మీ ఆదేశాన్ని కాదనలేకపోతున్నాను" అన్నాడు గాయకుడు.

* * *

ఎనిమిదిసంవత్సరాలు గతించాయి. గాయకునికి ఆశ్రయమిచ్చిన భాగ్యశాలి ముద్దుల కుమారునికిప్పుడు ఏడుసంవత్సరముల వయస్సు. ప్రతిదినం తన కుమారుని గాయకుని సన్నిధికి తీసుకొని వెడుతూవుంటాడా భద్రపురుషుడు. ఆ బాలుడు చేతులు జోడించి 'నమస్తే' అని గాయకునికి నమస్కరించి వాని దీవనలందుతాడు.

ఇప్పుడు గాయకుడు 'సాధూరామ్' అనే పేరుతో ప్రసిద్ధికెక్కాడు. సాధూరామ్‌గారి పేరు నగరంలో చాలామందికి తెలుసు. ఆయనిచ్చే మందుతో ఎంతటి గడ్డువ్యాధులైనా సమసిపోతున్నాయని చాలా ప్రతీతి. వందలాది వ్యాధిగ్రస్తులు ఆయన దర్శనం చేసి మందు సేవిస్తూంటారు. సాధూరామ్ వింధ్యపర్వత ప్రాంతంనుండి వచ్చారనీ, గొప్ప సాధువని, అనేక మంత్రశక్తులు కలవాడని, వనమూలికల ప్రయోగంతో అసాధ్యమైన రోగాలను పోగొడుతున్నాడని వదంతి.

హైదరాబాద్ నగరానికి వెలుపలనున్న భాగ్యవంతుని బంగాళాలోనే ఆయన మకాం. ఒక వంటవాడు వారి స్నానభోజనాలకు యేర్పాట్లుచేస్తూంటాడు. మల్లుధోవతి లుంగీ కట్టు, తెల్లని ఉత్తరీయం ఆయన దుస్తులు. నాలుగు అంగుళాలవరకు పెరిగిన గడ్డం, గిరజాలుతిరిగిన తలకట్టు, మంచి పోషణలోవున్న శరీరము, ఆయన్నొక కళాకారునిగాను, యోగాభ్యాసకునిగానుకూడా నిరూపిస్తాయి. ఉత్తమ కళాకారుడుగా ఆయన ప్రసిద్ధికెక్కకపోయినా కళాకారునికుండవలసిన లక్షణాలన్నీ ఆయనలో ఉన్నాయి. శాస్త్రసమ్మతముగా ఆయన పాడలేకపోవచ్చు. కాని వీనులవిందుగా జయదేవుని గీతాలు, శ్రీకృష్ణలీలాతరంగాలు తన తంబురశ్రుతిమీద గానంచేస్తూంటాడు. ఆయన నీటిరంగులతో చిత్రించిన ప్రకృతిదృశ్యాల చిత్రాలు నాలుగు బంగళాలోని గోడలమీద ఉన్నాయి. ప్రతిదినం బ్రహ్మముహూర్తాన లేచి శరీరవ్యాయామంచేస్తాడు. సూర్యోదయమయ్యే వేళకు స్వచ్ఛమైన తెల్లని దుస్తులతో బంగళా ముందు భాగంలో కుర్చీలో కూర్చుంటాడు. రెండు పళ్లుతిని పాలు త్రాగుతాడు. ఉదయం ఏడుమొదలు పన్నెండు గంటలవరకు రోగులు ఒకొక్కరే వరుసగా వస్తారు. వారు చెప్పినది విని మందు ఇస్తాడు. ఆహార విహారాలకు కొన్ని నియమాలు చెప్పిపంపుతాడు. మందు ఖర్చునకుగాను ఆయన ఎదురుగావున్న డబ్బాలో ఎవరికి తోచినసొమ్ము వారు వేసి వెళ్లిపోతారు. పన్నెండు దాటాక ఎంతటివారికైనా మందు యివ్వబడదు. వారి దర్శనమే లభించదు. సాయంకాలం మధురమైన గానం ఆ బంగళా ఆవరణనుండి వినిపిస్తుంది. రాత్రి

ఏడు మొదలు పదిగంటలవరకు ఇరవై ముప్ఫైమంది భగవద్భక్తులు అక్కడ భజనలో పాల్గొంటారు. రాగ తాళములతో కూడిన పరమేశ్వర సంకీర్తన, ఆత్మ పరమాత్మలో ఐక్యమైనట్లు అక్కడి ప్రశాంత ప్రకృతిలో లీనమౌతుంది.

* * *

పసిడిపంజరంలోని చిలుక మానవుల చర్మచక్షువులకు చాలా మనోహరంగా కనిపిస్తుంది. దాని శరీర లావణ్యం మానవులను ముగ్ధులజేస్తుంది. దాని పలుకులు వీనులకు విందుచేస్తాయి. వారు దానిచుట్టూచేరి పళ్ళూ పాలూ ఇస్తారు. రమ్యమైన దాని బాహ్య సౌందర్యాన్ని చూచేవారేగాని దాని హృదయావేదన గ్రహించి సానుభూతి ప్రకటించగలిగే మానవులెందరుంటారు? తన స్వేచ్ఛాస్వాతంత్ర్యాలను కోల్పోయి, తోటివిహంగముల సాంగత్యానికి దూరమై ప్రియురాలి విరహంతో తపించి, కన్నీరు మున్నీరుగా ఏడ్చే ఆ కీరహృదయాక్రందనం వినగలిగే మానవులెందరున్నారు?

హైదరాబాద్‌లో సాధూరామ్ అనే పేరుతో ప్రసిద్ధికెక్కిన వ్యక్తికిని పంజరంలోని చిలుకకును ఒక్కవిషయంలో మాత్రమే భేదముంది—చిలుక మానవులచే బంధింపబడుతుంది. బంధవిముక్తికై తన సర్వశక్తులనూ ధారపోసి ఓడిపోతుంది. కాని సాధూరామ్ తనకుతానే కోరి తెచ్చుకొన్నాడు బంధనం. బాహ్యప్రపంచంలోకి పోయి తనవారినిచేరి సాటివారితో సంతోషంగా జీవించాలని వాని హృదయం, పంజరంలోని చిలుక హృదయంవలె కొట్టుకొంటోంది. బయటికిపోయి తనవారిని చేరడానికి అవకాశంగాని, శక్తిగానిలేక తల్లడిల్లుతుంది చిలుక. తనవారిని చేరడానికి అవకాశమూ శక్తీ రెండూ ఉన్నా కదలలేకపోతున్నాడు సాధూరామ్. ఇందుకు కారణం?

* * *

చిట్టిబాబు నివాసస్థానం కాకినాడకు దగ్గరలోనున్న ఒక గ్రామం. చిన్నతనంలోనే తల్లిని కోల్పోయాడు. ఆనాటినుండీ తల్లిలేని లోపంలేకుండా అతి గారాబంతో పెంచాడు తండ్రి. వైదికవృత్తిచేస్తూ తనకువచ్చే అతి స్వల్పమైన రాబడితోనే కుమారునికి సమస్తసదుపాయాలూ కలుగజేస్తూ ఉండేవాడాయన. గారాబం ఎక్కువైన కారణంచేత చిట్టిబాబు ఎప్పుడూ బడికి వెళ్ళడంగాని చదవడంగాని జరుగలేదు. పన్నెండేళ్ళ వయస్సు వచ్చేవరకూ ఆటపాటలతోనే కాలం గడిపేవాడు. తన గ్రామంలోగాని చుట్టుప్రక్కల గ్రామాల్లోగాని జరిగిన నాటకాలు, హరికథలు అతను కననివిగాని విననివిగాని లేవు. వీని పోరుపడలేక ప్రతీ వినోదానికీ తండ్రి తీసుకొని వెళ్ళేవాడు. తాను విన్న పాటలు పాడడం, బొమ్మలు గీయడం వానికి చాలా ప్రియమైనవి. ఎల్లప్పుడు శుభ్రమైన తెల్లని దుస్తులు ధరించటం వానికి ఆనందం. ఆ తరువాత చిట్టిబాబు సవతితల్లి అదుపాజ్ఞల్లో ఉండవలసివచ్చింది. అప్పటినుండీ వానికి లోకంలోని కష్టసుఖాలంటే ఏమిటో తెలియడం ప్రారంభమైంది. చిన్నప్పటినుండీ ఒకరి అదుపాజ్ఞల్లో ఉండకుండా స్వేచ్ఛ ననుభవించాడు. అందుచే సవతితల్లి అధికారం వానికి సహింపరానిదైనది. వాని గ్రామానికి రెండుమైళ్ళ దూరంలోవున్న గ్రామంలో వాని తల్లివైపు బంధువులున్నారు. అక్కడికి పోయి అక్షరాభ్యాసం ప్రారంభించాడు. రెండు సంవత్సరాల్లో చక్కగా చదువను వ్రాయను నేర్చుకొన్నాడు. తరువాత ఆ గ్రామంలోని సంస్కృతపాఠశాలలో చేరి రెండుమూడు కావ్యాలు చదివాడు. తాను రెండోవివాహం చేసుకొన్న తరువాత తన గృహపరిస్థితులు మారి చిట్టిబాబు విషయంలో తటస్థంగా ఉన్నాడు తండ్రి. వానికి అవసరమైనప్పుడు రూపాయో అర్ధో యివ్వడం తప్ప వాని విషయంలో కలుగజేసుకోడం లేదు వాని తండ్రి. వాని భవిష్యజ్జీవితానికి తగినమార్గం చూపించేవారెవరూ లేరు చిట్టిబాబుకు. తనకుతానే స్థిరమైన బాట యేర్పాటుచేసుకొని అందులో పయనించి అభివృద్ధికి రావడానికి తగినంత జ్ఞానమూ వయస్సూకూడ లేదతనికి. రెండుసంవత్సరాలు మాత్రమే సంస్కృతం చదివి తరువాత సంగీతం నేర్చుకోవడం మొదలుపెట్టాడు. నాలుగైదునెలలు గడిచాక సంగీతంమాని చిత్రాలు గీయడం అభ్యసించాడు. అదికూడా ఆరు మాసాలుమాత్రమే సాగింది. ఆ తరువాత హిందీ చదివి మధ్యమపరీక్ష పాసయాడు.

ఏది చదువుతున్నా తరచు నాటకాలూ సినీమాలూ చూడ్డం వానికి అత్యవసరమైన విషయం. కొంతమంది స్నేహితుల్ని కూడగట్టి ఒక నాటకసమాజం యేర్పాటుచేశాడు. చిన్నచిన్న నాటకాలు తోడిపిల్లలకు ప్రదర్శిస్తూ ఉండేదా నాటకసమాజం. చిట్టిబాబు పాట, నటన, పిల్లలనేకాకుండా పెద్దలను

కూడా ఆకర్షించేవి. పెద్దవాళ్లతో జంకులేకుండా మాట్లాడటం, తన పాటచే వారిని మెప్పించడంవల్ల స్వగ్రామంలోనూ — చదువుకొనే గ్రామంలోనూ చిట్టిబాబుని ఎరుగనివారు లేరు. ఎల్లప్పుడూ శుభ్రమైన బట్టలు కట్టుకోడం, పిన్నలతోనూ పెద్దలతోనూ చనువుగా మాట్లాడటం, మధురంగా పాడటం వాని ప్రత్యేకాకర్షణ. ఫలానా చోట తినాలి, ఫలానా చోట పరుండాలి అనే నియమం వానికి లేదు. భోజనం వేళ ఎవరింటి దగ్గర ఉంటే అక్కడ భోజనం చెయ్యటం, నిద్రపోయే వేళ ఎక్కడ వుంటే అక్కడ నిద్రపోవటం అలవాటయింది. ఈవిధంగా చిట్టిబాబు వయస్సు ఇరవై సంవత్సరాలు దాటిపోయింది. తండ్రి వానికి పెళ్ళి ప్రయత్నం చేశాడు. దమ్మిడీ సంపాదించడానికి మార్గం లేనివాణ్ణి, నాకు పెళ్ళి వద్దని తండ్రితో మొర పెట్టుకున్నాడు చిట్టిబాబు. కాని వాని ఆప్తబంధువులంతా రకరకాలుగా నచ్చజెప్పి వివాహానికి సమ్మతింపజేశారు. ఎవరెన్ని జెప్పినా వినే స్వభావం కలవాడు కాదు. కాని వానికి భార్యగా ఎన్నికైన కన్య సౌందర్యం వానిని మంత్రముగ్ధుని చేసింది. ఆమె లావణ్యం వాని భవిష్యజ్జీవితానికి సంబంధించిన ఆలోచనను దూరం చేసింది. పెండ్లి చేసుకోనను అనే వాని పట్టుదలను సడలింపజేసింది. నిరాడంబరంగా చిట్టిబాబుకు వివాహమైంది. వానికి ఏవిధమైన ఆస్తిపాస్తులూ లేవు. ఏదైనా నౌకరీ చేసుకొని జీవించడానికి తగిన చదువు లేదు. ఇంతవరకూ యేవిధమైన మనోవేదనా లేకుండా ఆకాశంలోని విహంగంలా జీవించాడు. తన ఆహార విహారాలకు సంబంధించిన చింత వానికెప్పుడూ కలగలేదు. నూతనవధువుతో ఒక నెలరోజులు మాత్రం ఆనందముగా గడిపాడు. తరువాతి రోజులు గడచినకొద్దీ వాని ఆనందం దూరమౌతోంది. తండ్రి సంపాదనతో తనూ భార్యా, తండ్రీ సవతితల్లీ, నలుగురు ప్రాణులు జీవించడం అసంభవమయింది. బియ్యం లేవు, పప్పు లేదు, ఉప్పు లేదు అని చెప్పే సవతితల్లి మాటలు వానికి హృదయవిదారకంగా ఉన్నాయి. తాను డబ్బు సంపాదించాలి. అది ఎలా సాధ్యపడుతుంది? నౌకరీ చెయ్యాలంటే చదువుకోవాలి. ఇప్పుడు చదవడం అసంభవం. దానికి పెట్టుబడి కావాలి. ఏ చిన్న వ్యాపారం చేద్దామన్నా పెట్టుబడిలేనిదే సాగదు. తనకు బాగా స్నేహితులు పరిచితులు అయిన కొంత మంది ధనవంతుల్ని ఋణం యాచించాడు. నిరాధారుడైన వానికి ఋణమెవరిస్తారు?

ఇంతలో వాని మేనత్తగారి అల్లుడు వాళ్ళ గ్రామం వచ్చాడు. ఆయన ప్రసిద్ధికెక్కిన ఆయుర్వేద వైద్యుడు. గుంటూరులో ఉంటున్నాడు. ఆయన్ని ఆశ్రయించి వైద్యం నేర్చుకొంటే బ్రతుకు తెరువుకు సాధనం కాగలదని అనుకొన్నాడు చిట్టిబాబు. తన పరిస్థితినంతా ఆయనతో వివరించాడు. ఆయన వాని స్థితికి జాలిపడి తనతో రమ్మన్నాడు. ఒక సంవత్సరం పాటు భార్యను పుట్టింట ఉంచి తాను గుంటూరులో వైద్యం నేర్చుకోవడమే తన పరమలక్ష్యమని నిర్ణయించుకొన్నాడు. ఆ మరునాడే భార్యను పుట్టింటికి పంపించి తాను గుంటూరు వెళ్లాడు. వాని మకాము భోజనము వాని మేనత్తగారి అల్లుని ఇంట్లోనే. ఆయన వైద్యశాస్త్రం బాగా చదువుకొన్న ఘనవైద్యుడు. మందులు తయారుచెయ్యడం వాటిని అమ్మడం, వైద్యం చెయ్యడం ఆయన వ్యాపారం. చిట్టిబాబు ఆయన పనులన్నిటిలోనూ పాల్గొంటూ ఆయనకు చేదోడుగా ఉండేవాడు. వాని మేనత్త కూతురు వానికంటె రెండేళ్లు పెద్దది. వానితో ఎంతో చనువుగా ఉండి వానిని చాలా ఆదరించేది. ఆమె భర్త వయస్సు నలభై సంవత్సరాలు దాటి ఉంటుంది. అయిదారుమాసాల క్రితమే వారి వివాహమైంది. ఆయన యీమెను ద్వితీయవివాహం చేసుకొన్నాడు. తన భార్య చిట్టిబాబు, మేనత్త మేనమామ బిడ్డలని ఆయన ఎరుగును. కాని వారు చనవుగా మాట్లాడుకోడం ఆయనకు కష్టం కలిగించేది. ఆమె తనతో ఎక్కువ చనవుగా మాట్లాడి వేళాకోళాలు చెయ్యడం చూచి చిట్టిబాబు తన్ను తాను సంబాళించుకొంటూ ఆమెను తప్పించుకొని దూరదూరంగా తిరుగుతూండే వాడు. ఆమె ప్రవర్తనలోని పరివర్తన చిట్టిబాబు కనిపెడుతూనే ఉన్నాడు. సాధ్యమైనంతవరకు ఆమె ఎదుట బడకుండా తిరిగేవాడు. ఒకనాడు సాయంకాలం చిట్టిబాబు ఒంటరిగా మందుల గదిలో ఉండగా ఆమె వచ్చింది. 'ఆమందు ఏంపని చేస్తుంది? వీటిలో మగవాళ్ల మందులేవి? ఆడవాళ్ల మందులేవి? మొదలైన అర్థరహితమైన ప్రశ్నలు వేస్తూ అతడు తొలగుతూన్నా దగ్గర దగ్గరగా నిలబడి వెకిలిగా నవ్వుతూ

మాట్లాడుతోంది. అదే సమయాన ఆమె భర్త అక్కడికి రావడం వారిద్దర్నీ ఆ గదిలో మౌనం తటస్థించింది. ఆ మరునాడే ఆయన చిట్టిబాబుని ఏకాంతముగా కలుసుకొని "ఇప్పటికి నీవు వచ్చి ఆరుమాసాలైంది. ఇంతవరకూ ఏదో కొంతవరకూ వైద్యం నేర్చుకొన్నావు. ఎక్కువకాలం నీవు భార్యను పుట్టింటిదగ్గర వదలడం మంచిపనికాదు. ఇంక ఇంటికి చేరి స్వతంత్రంగా వైద్యం చేసుకుంటూ కాలక్షేపం చెయ్యడం మంచిది" అని నిర్మొహమాటంగా చెప్పాడు. చిట్టిబాబుకి ఆయన చెప్పింది నిజమే అనిపించింది. సామాన్యమైన వ్యాధులకు చికిత్స చెయ్యగలిగే శక్తి తనకు కలిగింది. తాను వివాహమైన నెలరోజులకే భార్యను వదలిపెట్టాడు. ఇంకా ఇలాగే కాలక్షేపం చేస్తే ఆమెకు చాలా అన్యాయం చేసినవాడౌతాడు. తన భార్య కుటుంబం తలపుకి వచ్చేసరికి వాని మనస్సు వికలమైంది. ఇంక ఒక్క గంటకూడా అక్కడ ఉండడం దుర్భరమనిపించింది. మరునాడు ఆయన్నడిగి కొన్ని సామాన్యమైన మందులు, పది రూపాయలు తీసికొని ఇంటికి బయలుదేరాడు. ఆయన సంతోషంతో ఆశీర్వదిస్తూ వానిని సాగనంపాడు.

* * *

ఇంటికి వచ్చినవెంటనే భార్యను తీసుకొని వచ్చాడు చిట్టిబాబు. తాను వైద్యం చేస్తాడనే విషయము అందరికీ తెలియజెయ్యడమెలాగ అనే సమస్య బయలుదేరిందతనికి. తనకు పరిచితులైన వారందరితోనూ, తాను, గడచిన ఆరుమాసాల్లోనూ వైద్యం నేర్చుకొన్నాననే విషయం వివరించాడు. యింక తాను వైద్యవృత్తితో కాలక్షేపం చేస్తానని చెప్పాడు. ఇదివరలో చిట్టిబాబు ముద్దుముద్దుగా పాటలు పాడి చిన్న చిన్న నాటకాలలో వేషాలు వేసేవాడు. కొంతమంది కళాభిమానులు వారికి ఏపనీ లేనప్పుడు కాలక్షేపానికి వానిని వినియోగించుకొనేవారు. ఆరుమాసాల్లో అతను వైద్యుడయాడంటే ఆ గ్రామంలోనివారికి నవ్వువచ్చింది. హేళనభావంతో నవ్వుతు వాని మాటలకు ఊకొట్టేరు. చిట్టిబాబు స్వగ్రామం చేరి వారం గడచింది. మందివ్వమని వచ్చినవారెవరూ లేరు. ఇంకోవారం గడచినా వానిదగ్గరకు యెవరూ రాలేదు. గుంటూరులో పదిరూపాయలు అప్పు తీసుకొని ఇంటికి వచ్చాడు. భార్యను తీసుకొనివచ్చాడు. పది రూపాయలు అంతటితో పూర్తి అయాయి. ఒక రోజంతా ప్రయత్నంచేసి మరో పదిరూపాయలు అప్పు సంపాదించాడు. వారంరోజులకు అవికూడా ఖర్చయిపోయాయి. తండ్రిసంపాదనతోనే అన్నపానాలు అతికష్టంమీద గడుస్తున్నాయి. తండ్రిసంపాదన రోజుకి ఒకరూపాయికి మించిఉండదని వానికి తెలుసు. ఆయన కుటుంబపోషణకై యేవిధంగా కష్టపడుతున్నదీ తాను కళ్లారా చూస్తున్నాడు. అటువంటప్పుడు తాను ఎంతో కొంత సంపాదిస్తేనేగాని కుటుంబ నిర్వహణ అసంభవమౌతుంది. తన వైద్య వ్యాపారం వ్యాపింపచెయ్యడమెలాగ అనే ప్రశ్నతో వాని మనస్సు రాత్రింబవళ్లు తీవ్రంగా పనిచేస్తోంది. ఆ గ్రామంలో ఒక ఎల్లోపతి వైద్యుడు ఒక ఆయుర్వేద వైద్యుడు ఉన్నారు. వారు తమ వృత్తిలో తగినంతగా సంపాదిస్తున్నారు. అనేకమంది వారి వద్దకు వెళ్ళి వైద్యం చేయించుకొంటున్నారు. వారి మందుల బీరువాలు, వారి వేషభాషలు చూస్తే తాను కూడా అటువంటి యేర్పాట్లు చేసుకొంటే ఉపయోగపడగలదని వానికి తోచింది. కాని వాటికి పెట్టుబడి కావాలి. పది రూపాయలు అప్పు దొరకడమే దుర్ఘటమైతే రెండు మూడు వందలైనా ఖర్చయే ఏర్పాట్లు తానెట్లు చెయ్యగలడు. అసంభవమనిపించిందతనికి. అయినా నిరుత్సాహపడక ఒక బల్లకు నల్లరంగువేసి దానిమీద 'శ్రీ లక్ష్మీ ఆయుర్వేద వైద్యశాల' అని చక్కగా వ్రాసి తమ యింటిమారుకి వ్రేలాడదీశాడు. ఒక నెల అతికష్టంమీద గడిపాడు. ఈ నెల రోజుల్లోనూ ఇద్దరు కూలిపని చేసుకొనేవారికి తనకు గడ్డంగీసే మంగలికి మాత్రం నాలుగైదుసార్లు మందులిచ్చాడు. ఒక కూలీ అర్ధరూపాయి మరిఒకడు ఒక రూపాయి యిచ్చారు. ఊళ్లో అర్ధ, పావలా, రెండూ మూడూ చొప్పున అప్పులు యేభై రూపాయలవరకూ తేలాయి. నిత్యమూ బాకీలడిగే వారికి సమాధానం చెప్పడం చాలా కష్టమౌతోంది. ఈ రకమైన కష్టం తానెప్పుడూ అనుభవించి యెరుగడు. ఇంక దినములు దొర్లించడం దుస్సాధ్యమనిపిస్తోందతనికి. రెండు మూడు పేటెంటుమందులు తయారుచేసి దుకాణదార్లకు అమ్మడం మంచిదనిపించిందతనికి. అందుకైనా మొదట ఒక పాతిక ముప్పైరూపాయలు పెట్టుబడి పెట్టాలి. నాలుగురోజులు విశ్వప్రయత్నం చెయ్యగా ఒకరిదగ్గర

పది మరి యిద్దరి స్నేహితులదగ్గర రెండు అయిదురూపాయలు అప్పు సంపాదించగలిగాడు. వెంటనే అవసరమైన మూలికలు వగైరా సరుకులుకొని చంటిపిల్లల బల్లవ్యాధికొకమందు, కురుపులు చీముపట్టి మొదలైనవాటికి ఒకమందు, మలబద్ధకమున కొకమందు తయారుచేసి వాటిని సీసాలలో ఉంచాడు. కాగితం ముక్కల మీద మందులపేర్లు, వాటి గుణములు వ్రాసి చిన్నసీసాలమీద అంటించాడు. ఒక వారం రోజుల్లో ఒక్కొక్కరకానికి ఇరవై మందుసీసాలు తయారయాయి వాటిని తీసికొని అద్దెసైకిలుమీద ఒక్కొక్క గ్రామమే చూచుకొంటూ కాకినాడ చేరాడు. ఏ దుకాణంమీదకు వెళ్లి అడిగినా అవి అమ్ముడయే సావకాశం కనుపించలేదు. "నాలుగేళ్లక్రితం కొన్నమందులు అమ్ముడుకాక బూజుపట్టి పడి ఉన్నాయి. ఇంకా మాకు మందులెందుకయ్యా బాబూ" అన్నాడొకడు. మందుసీసామీద చేవ్రాతతో ఉన్న లేబిలు చూచి 'అబ్బే, ఇలాంటివి అమ్ముడుకావు' అన్నాడింకోషావుకారు. ఫలానా మందులున్నాయి తీసుకొంటారా అంటే సమాధానమే చెప్పక బేరాలు చూచుకొంటూ గంటసేపు నిలబెట్టి 'పోవయ్యా, ఇప్పుడు తీరికలేదు' అని కసిరాడు ఒకవ్యాపారి.... ఈవిధంగా రెండురోజులు కాళ్లరిగేటట్లు తిరిగినా ఒక్కసీసాకూడా అమ్ముడుకాలేదు చిట్టిబాబుకి రెండుపూటలు పట్నంలోఉన్న దూరపుబంధువులింట్లో భోజనం చేశాడు. ఒకపూట హోటల్లో భోజనం చేశాడు. ఒక పూట ఇంక భోజనానికి దగ్గర డబ్బులు లేవు. ఆ పూట భోజనం లేకుండానే గడిపి మూడోరోజుకి యింటికి చేరాడు సైకిలు అద్దె రెండున్నర రూపాయలు యివ్వవలసి వచ్చింది. ఇప్పుడు ఇచ్చి తీరాలన్నాడు షాపు యజమాని. సాయంకాలానికి యిస్తానని వానిని అతికష్టం మీద ఒప్పించి యిల్లు చేరాడు. ఆ సాయంకాలం సైకిలుషాపు యజమాని వచ్చి డబ్బిమ్మన్నాడు. రేపు తప్పకుండా యిస్తానన్నాడు. 'అదేం పనికిరాదు పాత బాకీ అర్ధరూపాయి, ఇప్పుడు రెండున్నర రూపాయలు యిస్తే నేగాని కదలనని కూర్చున్నాడు. చుట్టుప్రక్కలవాళ్లు నలుగురూ చేరి నాలుగు విధాలుగానూ మాట్లాడ్డం మొదలుపెట్టారు. వానికేమి చెప్పాలో తోచలేదు చిట్టిబాబుకి. చివరకు వాని తండ్రివచ్చి 'రేపు నేనిస్తాను నాయనా' అని బ్రతిమాలి పంపించాడు.

ఈ సంఘటనంతో చిట్టిబాబు భార్య సుమ్మం లోపల నిలబడి చూస్తూనే ఉంది. తన బీదతనము చేతకానితనము భార్యకు తెలియనీయకూడదని పెళ్ళయిన మరునాటినుండీ ప్రయత్నిస్తూనే ఉన్నాడు. కాని సవతితల్లి నోటిని కట్టలేకపోయాడు. ఊళ్లోని అప్పుల సంగతులైనా ఆమెకు మరుగుపరచాలని ప్రయత్నించాడు. నేడు ఆ బండారంకూడా బయటపడిపోయింది. అవమానంతో వాని తల క్రుంగిపోయింది. అందాలు చిందే ఆ నూతన వధువుకి తన ముఖం చూపించలేకపోయాడు. ఇంక ఇంట్లోకి వెళ్ళకుండానే బయలుదేరి తాను చదువుకొన్న గ్రామంలో పినతల్లిగారింటికి వెళ్ళాడు. తన పినతల్లిని యేదో విధంగా ఇరవైరూపాయలు అప్పయిస్తే నేగాని తన పరువు నిలబడదని ప్రాధేయపడ్డాడు. ఈ యిరవై రూపాయలతో చిల్లర బాకీలు తీర్చుకొని తనవద్ద నిల్వ ఉన్న మందులతో కాలక్షేపం చెయ్యగలనని చెప్పాడు. ఆమె జాలిపడి ఇరవై రూపాయలు యిచ్చింది ఆ రాత్రి అక్కడే వుండి మరునాడు ఉదయమే కాకినాడ బస్సు ఎక్కాడు. అక్కడినుండి మరునాటికి బెజవాడ చేరుకొన్నాడు. హోటలుకి వెళ్ళి భోజనం చేసి ఇంక యేమిటికర్తవ్యం అని ఆలోచిస్తూ బయటకు వచ్చాడు. ఒక సాధువు తంబుర మీటుతూ పాడుకొంటూ హోటలు యెదుట నిలబడ్డాడు. సాధువును చూడగానే చిట్టిబాబు మనస్సులో యేదో తళుక్కుమంది. వాని దగ్గరకు వెళ్లి "ఇలాంటి తంబుర ఒకటి కావాలి. ఎలా దొరుకుతుంది? దాని ఖరీదు ఇచ్చేద్దాం" అన్నాడు "దొరక్కేం బాబూ, నాలుగు రూపాయలౌతుంది. తమరు తెమ్మంటే సాయంత్రం తెస్తాను." అన్నాడు సాధువు. "తప్పకుండా తీసుకొనిరా. సాయంత్రం నేనిక్కడే ఉంటాను." అన్నాడు చిట్టిబాబు ఆ పూట, కాలక్షేపానికి బజారంతా తిరిగాడు. పుస్తకాల దుకాణంలో భగవత్సంబంధమైన గీతాలు గల పుస్తకాలకై వెతికాడు. 'గీత గోవిందములు' 'శ్రీకృష్ణలీలాతరంగములు' రెండు పుస్తకాలు కనుపించాయి. వాటిని కొని హోటలుదగ్గరకు చేరాడు. సాయంకాలం సాధువు తంబురతీసుకొని వచ్చాడు. నాలుగు రూపాయలు వాని చేతిలోపెట్టి తంబుర తీసుకొన్నాడు. తంబుర, పుస్తకాలూ చూచేసరికి వానికేదో చెప్పలేని విషాదమూ ఆనందమూకూడా కలిగాయి. అవి

చేతిలో ఉండగా ఎవరైనా చూస్తారేమోనన్న భయం కలిగింది. బెజవాడ తన గ్రామానికి దగ్గరగా ఉందని పించింది. జేబులోని డబ్బు దాచుకొన్నాడు. ఈ డబ్బుతో ఇంకా చాలా దూరంపోవచ్చుననుకొన్నాడు. తిన్నగా స్టేషనుకి చేరి హైదరాబాద్‌కి టిక్కెట్టు తీసుకొన్నాడు. ఇంక ఒక్క అణా మాత్రమే వాని జేబులో మిగిలింది. ఎందుచేతనో పరవాలేదని పించిందతనికి. రైలు కొంతదూరం సాగిన తరువాత తంబుర శ్రుతిబిగించి తనకు వచ్చిన గీతాలూ, శ్లోకాలూ ఒక గంటసేపు పాడాడు. ఆ పెట్టెలోని వారంతా తన్మయులై విన్నారు. పాట ముగించి తంబుర క్రింద పెట్టాడు. అతనికి దగ్గరలో కూర్చున్న ఇద్దరు వ్యక్తుల్లో ఒకాయన పావులా, ఇంకో వ్యక్తి అణా యిచ్చారు. మరో అయిదు నిమిషాల్లో ఆ పెట్టెలోని వారు ఎవరికి తోచింది వారు యిచ్చారు. చిట్టిబాబు, చేతిలోని డబ్బులవైపు కొన్ని క్షణాలు చూచాడు. కళ్లు నీళ్ళతో నిండాయి. ఆ పెట్టెలోని వారంతా వానికి అపరిచితులైనా, వారివైపు చూడలేక పోయాడు. ఆ డబ్బులు జేబులో వేసుకోడానికి వానికి చాలా సిగ్గూ, భయమూ, సంకోచమూ కలిగాయి. బరువెక్కిన హృదయంతో, నీళ్లునిండిన కళ్లు మూసుకొని కూర్చున్నాడు. ఒక గంట గడచిన తిరువాతగాని ఆ డబ్బులు జేబులో వేసుకోన లేక పోయాడు.

* * *

హైదరాబాద్ చేరిన ఆరుమాసాల తరువాత చిట్టిబాబుకి ఒక భాగ్యవంతుని ఆశ్రయం లభించింది. చిట్టిబాబు గాయకుని రూపంలో ఆ ధనవంతుని ఆకర్షించాడు. వైద్యుని రూపంలో వాని ఆదరాభిమానాలు పొందాడు. వానికి కుమారుడు కలగడంతో ఆ కుటుంబానికి ఆరోగ్యదేవత అయినాడు.

ప్రతికూల పరిస్థితుల కఠినప్రహారాల్ని తట్టుకోలేక ఇల్లు వదలివచ్చాడు. వాని వేషభాషలు, ప్రవర్తనచూచి ప్రజలే వానికి 'సాధూరామ్' అని పేరుపెట్టి వానినొక సాధువుగా పరిగణిస్తున్నారు. సిరిరా మోకాలొడ్డువాడెవడు? పేరుప్రఖ్యాతుల్ని, పూజనీయస్థానాన్ని అయాచిత ధనార్జనను కలుగజేసిన పదవిని కాలదన్నుకొనేటంత మూర్ఖుడు కాడు భాగ్యశాలికి కుమారుడు కలిగిన తరువాత చిట్టిబాబు భాగ్యరేఖ బయటపడింది. వానిలో రెండు సంవత్సరముల నుండి సుప్తమైన మధురస్మృతులు జాగృతమౌతున్నాయి. నిరాశానిబిడాంధకారంలో ఆశాద్యుతులు దీపింపనారంభించాయి.

వానివద్దకు వచ్చే వ్యాధిగ్రస్తులు నిత్యమూ మందుల ఖర్చుకై ఎవరికి తోచింది వారు డబ్బాలో వేస్తుంటారు. ప్రతిదినం మధ్యాహ్నం సాధూరామ్ స్వయంగా డబ్బీని తెరుస్తాడు. ఏభై మొదలు వంద రూపాయలవరకూ ప్రతిరోజూ దానిలో సొమ్ము ఉంటుంది. మందులఖర్చులుపోను ప్రతి నెలా రెండు వేల రూపాయలవరకూ నిల్వచేస్తున్నాడు. ధనంతోపాటు వానిలో ఆత్రత పెరుగుతోంది. ఏదో లక్ష్యాన్ని చేరడానికి అనుదినమూ అటమటిస్తోంది వాని మనస్సు. మధుర స్మృతుల సుధాపానంతో మత్తెక్కి ఉరకలు వేస్తోంది వాని మనస్సు.

తాను యువకుడు. తన రూపానికి యోగ్యత మించిన భార్యను పొందాడు. కడు బీదవారి కడుపున పుట్టిన కారణంచేత లక్ష్మి తనకు భార్య అయింది. ఆమె సౌందర్యానికి తాను ముగ్ధుడయాడు. ఆమె శరీరపు వంపుసొంపుల కదలికతో తన హృదయం ఉయ్యాల లూగింది. తాను భవిష్యత్తులో ఆమెతో కూడి ఆనంద తరంగాలమీద కేరింతలు కొట్టాలని కలలుకన్నాడు. క్రొత్తగా కాపురానికి వచ్చిన అందాలరాణి సిగ్గువిడచి తనతో మాట్లాడేవరకైనా ఆమెతో ఉండే భాగ్యం తనకు లభించలేదు.

భార్య స్వరూపాన్ని మననంచేస్తూ తియ్యని తలపులతో తన్మయుడై కొన్ని వందల రాత్రులు గడిపాడు సాధూరామ్ పేరుతో ఉన్న చిట్టిబాబు. సాధ్యమైనంత వరకు స్వవిషయాన్ని మరచి కాలం గడపడానికి వీలుగా కార్యక్రమం యేర్పాటు చేసుకొన్నాడు. కాని మధ్యాహ్నం రెండుమూడు గంటలు, రాత్రి ఎనిమిదిగంటలకాలం వానికి ఏకాంతవాసం తప్పలేదు. కాని ఆ యేకాంతసమయం వానికి ప్రియమైనదిగా కనుపించేది. మధురస్మృతులు వానికి దుఃఖాన్ని కలుగజేసినప్పటికి ఆ దుఃఖంలో వానికి యేదో మాధుర్యం కనుపించేది. అతడు తన ప్రియురాలితో గడిపిన అమూల్యమైన కొలది దినాలలో ఆర్థికంగా చాలా అసమర్థుడు. అప్పటికవి అమూల్య దినాలుగా కనుపించినా వాటిలో కొంత లోపం ఉన్నట్లుగా ఇప్పుడు వానికి తోస్తోంది. ఆ లోపంకూడా లేకుండా సంపూర్ణమైన ఆహ్లాదాన్ని తృప్తిని కలుగజేసే జీవితాన్ని గడపడానికి కావలసినది ధనం. దానికై రమారమి పది సంవత్సరాలుగా తపస్సుచేశాడు. చెదరిపోయే మనస్సును అనేకసార్లు కూడగట్టి బంధించాడు. తన

యౌవనం సడలకుండా ఉండాలని నిత్యమూ వ్యాయామం చేశాడు. తన అవయవసౌష్టవం చూచుకొని మురిసేవాడు. తన కంఠమాధుర్యానికి ముగ్ధుడయేవాడు. తన యవ్వనం, తన శరీరం, తన గానం తనకొరకని వాని భావన. పది సంవత్సరాలు తన యెడబాటుతో తపింపజేసిన ప్రియురాలికివి కొన్నాళ్ళు. ఆ ముగ్ధమోహన రూపం తనది. ఒకవేళ అది తన విరహానికి తపించి, కృంగి, కృశించి, నశించిపోతే? అనే సందేహం కలిగేటప్పటికి వాని గుండె ఝల్లుమంటుంది. 'కాదు, కాదు. అలా ఎన్నటికీ కాదు' అని వాని అంతర్వాణి పదేపదే గద్దించి పలుకుతుంది. దానితో అతను ఊరటచెందుతాడు. మనసును కుదుటపరచుకొంటాడు.

ఇప్పటికి సాధూరామ్ నిల్వచేసిన ధనం ఇరవై వేలు దాటింది. వాని లక్ష్యం సిద్ధించింది. ఆశలు ఫలించే సమయం సమీపించింది. 'ఇంక ఇంటికి వెళ్ళాలి' అనే తలపు కలిగేటప్పటికి వాని శరీరం ఉప్పొంగి కుప్పిగంతులు వేస్తోంది. తనకు ఆశ్రయమిచ్చిన అమీరుతో "ఇంక నేను వెళ్ళాలి" అన్నాడు. "ఎక్కడికి స్వామీ?" అన్నాడతను అయోమయంగా. "పరమేశ్వరుడు నిర్దేశించినచోటికి". "మేము ఏమైనా అపరాధం చేసివుంటే క్షమించమని వేడుకొంటున్నాం. తమరుమాత్రం మమ్మల్ని విడిచి పెట్టకండి." అంటూ ప్రాధేయపడ్డాడు భాగ్యశాలి. "మీరా? అపరాధం చెయ్యడమా! అలా ఎన్నడూ అనుకోకండి. నేనిక్కడ అవసరమైనదానికంటె ఎక్కువ కాలమున్నాను. మీతోనే చిరకాలం ఉండిపోవడం నాకు ఉచితం కాదు. నా కర్తవ్యం చాలా ఉంది. పరమేశ్వరుడు మీకు మేలు చేస్తాడు. ఈ సాయంకాలమే నా ప్రయాణం." అన్నాడు సాధూరామ్. ఏమీ మాట్లాడలేక నిశ్చేష్టుడై నిలబడిపోయాడు భాగ్యవంతుడు.

సాయంకాలం తన చేతిసంచిని తంబురను తీసుకొని బయలుదేరాడు సాధూరామ్. భాగ్యశాలి తన కుమారుని వెంటబెట్టుకొని పాదచారియై సాధూరామ్‌తో బయలుదేరాడు. అనేకమంది ధనవంతులు బీదవారు విషణ్ణవదనాలతో ఆయనకు వీడ్కోలు నిచ్చారు. రైలు ఎక్కి అందరికీ చేతులు జోడించి నమస్కరించాడు సాధూరామ్. రైలు దృష్టికి దూరమయే వరకూ నిండినకళ్ళతో, బరువెక్కిన హృదయంతో చేతులు జోడించి నమస్కరిస్తూ తన కుమారునితో నిలబడ్డాడా భద్రపురుషుడు. ఆనాటి రైలు ప్రయాణం కిన్నెరగానం వింటూ మలయమారుతంలో తేలిపోతున్నట్లనిపించింది సాధూరామ్‌కి.

తన తంబురాను రైల్లోనే వదలి బెజవాడ ప్లాట్‌ఫారంమీద దిగాడు చిట్టిబాబు. నేటికి పది సంవత్సరాలనాడు తాను తంబుర చేతబట్టుకొని ఆ ప్లాట్‌ఫారమ్‌మీద ఉన్న స్థితికి నేటి స్థితికి పోల్చుకొన్నాడు. దీర్ఘమైన నిట్టూర్పు విడచి తొందరగా బజారుకి వెళ్లాడు. పదిసంవత్సరాలుగా పెరిగిన గడ్డమూ తలకట్టూ తీయించి చక్కగా క్రాపు చేయించాడు. నాలుగుజతల షర్వాలు, షేర్వాణీలు తయారుచేయించాడు. తలకు టోపీ, కళ్లకు కాళ్ళకు జోళ్లుకొన్నాడు. తన ప్రియురాలు ఎటువంటి చీరలుధరిస్తే ఆమె అందం ఇనుమడిస్తుందో పదిసంవత్సరాల క్రితమే తాను ఊహించుకొన్నాడు. ఎటువంటి నెక్‌లెస్ బాగుంటుందో తనకు తెలుసు. ఒక డజను చీరలు వాటికి సరిపడే జాకెట్టు గుడ్డలు, రవ్వలూ, రాళ్ళూ పొదిగిన నెక్‌లేసును కొన్నాడు. వాటిని ధరించిన తన భార్యరూపాన్ని మనఃఫలకంమీద చిత్రించుకొన్నాడు. తన తండ్రికి సవతి తల్లికి కూడా బట్టలు కొన్నాడు. హైదరాబాద్ అమీరు దుస్తులతో, పెద్ద పెట్టెను కూలివాని నెత్తిమీద రైలు ఎక్కాడు.

రైలు రాజమండ్రికి బయలుదేరింది. చిట్టిబాబు ఎక్కిన పెట్టెలో జనం నిండుగావున్నారు. వానికి ఎదురుగా పెట్టెకు అడ్డంగా ఉన్న సీటులో ఒక యువకుడు యువతి కూర్చున్నారు. యువతి ఒడిలో ఒక సంవత్సరం వయస్సుకలిగిన పసిపాప ఉన్నాడు. వారు ధరించిన దుస్తులు వారి పెట్టెలు చూస్తే తగినంత భాగ్యవంతులవలె కనుపిస్తున్నారు. అతడొక ఉన్నతోద్యోగి కావచ్చునని తోచింది చిట్టిబాబుకి. వానికి పంట్లాం, బుష్‌కోటు, రిస్ట్‌వాచి, కాలికి బూటు ఉన్నాయి. ఆ యువతి చాలా అందమైనది. వారికి వీనికి మధ్య ఎంతోదూరం లేకపోయినప్పటికి మధ్యసీటులో కూర్చున్న మనుష్యులు అడ్డుగా ఉన్నారు. అయినా ప్రయత్నంతో పదేపదే ఆమెవైపు చూచాడు. ఒకసారి కళ్ళజోడు తీసి పరీక్షగా ఆమె ముఖం చూచాడు. పిల్లచేపల్లా మెరిసే కళ్లు, పద్మపత్రంలాంటి ఫాలభాగం, గులాబిరేకును పోలిన చెక్కిళ్లు, పిల్లతుమ్మెదలవంటి సుడులుతిరిగిన ముంగురులు మొదలైన తన భార్య

పోలికలు ఆమెలో చూచాడు. మనస్సు పరిపరివిధాల పరుగులెత్తుతోంది. గుండె దడదడలాడుతోంది. "ఛా, నేను పొరబడుతున్నాను. ఈ చెక్కిళ్లు కొంచెం నొక్కుకొనిపోయి ఉన్నాయి. పెదిమలు వడలినట్లు న్నాయి. ఈ యువతి కొంచెం సన్నంగాను పొడు గ్గాను ఉంది. అయినా ఒడిలో పిల్లవాడు! సరిగా ఆమెకు అక్కలా వుంది." కాని ఆమెకు అక్క ఉన్నట్లే నేనెప్పుడూ వినలేదు, చూడనూలేదు. "మనిషినిపోలిన మనుషులు ఉంటారు. నాకుండే ఆత్రతకొద్దీ మతి భ్రమిస్తోంది." అని అనుకొంటూ కళ్లజోడు తగిలించుకొన్నాడు. ఆ యువతికూడా తన వైపు చాలాసార్లు ఒక్కొక్క క్షణంసేపు చూడ్డం తాను గమనించాడు. బహుశా అందుకు కారణం తన వేషం కావచ్చు. ఆమెయేకాకుండా ఆ పెట్టెలోని చాలామంది తన్ను ఆ విధంగా చూచారు. ఈ విధంగా యేమో తలచుకొంటూ చెదరిన మనసును కూడగట్టు కొన్నాడు. గుండె దిట్టపరచుకొన్నాడు. కాని ఎంత ప్రయత్నించినా అనుమానం, మనస్సులో పాదరసంలా మెరుగులతో నేఉంది. మధ్య మధ్య ప్రయత్నంచేసి ఆమెను చూడకుండా ఉండలేకపోతున్నాడు. ఆమె పమిటకొంగును మేలిముసుగులా వేసుకొని ముఖం ప్రక్కకు పెట్టుకొని కూర్చుంది. అందుచే ఆమె ముఖం ఇప్పుడు కనిపించడంలేదు. ఎట్టకేలకు బండి గోదావరి స్టేషను చేరింది. ఆ దంపతులు దిగిపోయారు. ఆమె ప్లాటుఫారమ్‌మీద ఉండగా పరీక్షగా చూడా లని అనుకొన్నాడు. కాని ఆమె ముఖం మేలిముసుగు చాటున కనుపించలేదు. తాను కాకినాడకు టిక్కెట్టు తీసుకొన్నాడు. ఐనా బండిలో ఉండలేకపోయాడు. కూలీని పిలచి పెట్టెతీసుకొని రమ్మన్నాడు. ఆయువతీ యువకులు రిక్షా ఎక్కారు. తనుకూడా ఒక రిక్షాలో కూర్చుని పోనిమ్మన్నాడు. రిక్షావాడు 'ఎక్కడికండి?' అన్నాడు. "ఆ వెళ్లే రిక్షా వెనుకనే పోనియ్యి" అని ముందు వెళ్లిపోతూన్న రిక్షాని చూపించాడు. రిక్షా వాడు ఒకసారి వానివైపు వింతగా చూచి రిక్షా పోని చ్చాడు. ఎదుటి రిక్షా ఆర్యాపురంవైపు నడచింది. చుట్టూ ప్రహారీగోడ ఉన్న ఒక డాబాదగ్గర ఆగింది. ఆ యువతి వెంటనే లోనికి పోయింది. "ఇంకా ముందుకి పోనియ్యి" అన్నాడు రిక్షావానితో. ఒక ఫర్లాంగు వెళ్లాక 'ఆగు' అన్నాడు. రిక్షా ఆగింది; "సూపర్‌వైజరుగారు ఉన్నారేమో అడుగు ఆయింట్లో" అని ఒక యిల్లు చూపించాడు రిక్షావానికి. అతను వెళ్ళి తిరిగివచ్చాడు. "లేరన్నారండి" అన్నాడు. "సరే, దగ్గరలోని భోజనహోటలుకి తీసుకొనివెళ్ళు." రిక్షా తిన్నగా స్టేషను దాటి ఒక హోటలు దగ్గర ఆగింది. చిట్టిబాబు హోటలులోని ఒక గదిలో బస చేశాడు. స్నానం భోజనంచేసి గదిలోనికుర్చీలో నడుం వాల్చాడు. ఆ స్త్రీ పురుషులు చేరినయిల్లు తనకు బాగా గుర్తు ఉంది. కాని వారెవరో తానెలా తెలుసు కోగలడు. ఆయనెవరో తెలుస్తుంది. కాని ఆమె యెవరో ఆమె పుట్టుపూర్వోత్తరాలు యేమిటో ఎలా తెలుస్తాయి? అసాధ్యమనిపించింది. లేచి కూర్చుని ఆలోచించాడు. పచారుచేశాడు. మళ్లీ కూర్చున్నాడు. ఒక గంటకు ఒక నిర్ణయానికి వచ్చాడు. 'ఆఁ, అలా చేస్తేనే బాగుంటుంది.' అనుకొన్నాడు. త్వరగా గదికి తాళంవేసి హోటలు మేనేజరుదగ్గరకు వెళ్ళి "ఒక పోస్టల్ కవరు దొరుకుతుందా?" అని అడిగాడు. మేనేజరు డ్రాయరు సొరుగులో వెతికి కవరు యిచ్చాడు. కాగితం పెన్నూకూడా వానివద్దనేతీసుకొని గదిలోకివెళ్లాడు. తన మామగారిపేర ఉత్తరం వ్రాయ నారంభించాడు—

బ్రహ్మశ్రీ మామగారికి, తమ అల్లుడు చిట్టిబాబు నమస్కరించి వ్రాయునది—

ఇంతకాలానికి నాపత్తా తెలియజేస్తూ మీకు ఉత్తరం వ్రాయడానికి సాహసిస్తున్నాను. నేను అపరాధిని. మీకు, మీ అమ్మాయి లక్ష్మికి చాలా అపచారంచేశాను. కుటుంబ దుస్థితికి మనస్సు వికలమై పదిసంవత్సరాలక్రితం ఇల్లు వదిలిపోయాను. నా జీవితయాత్రకు యేదో మార్గం చూచుకొంటేనే గాని ఇల్లు చేరదలచుకోలేదు. నాకోరిక ఫలించేవరకు మీకు నా ఉనికిని తెలియజేయడానికి నామనసు అంగీకరించలేదు. నా ప్రవర్తన చాలా అన్యాయ మైనదని నేనెరుగుదును. దుర్భర దుస్థితికి లోనైన నాకు అంతకంటె గత్యంతరం లేకపోయింది. పది సంవత్సరాల అవిరళకృషివల్ల నేటికి పరమేశ్వరుడు నన్ను అనుగ్రహించాడు. నా కోరిక సఫలమైంది. ఇంక నా జీవితాన్ని ఒక బాటలో నిరాటంకంగా నడుపుకొనగలననే ధైర్యం కలిగింది. నేను చేసిన అపరాధాన్ని విస్మరించి నన్ను మన్నించమని వేడు కొంటున్నాను. క్షమించానని మీరు వెంటనే జాబు వ్రాస్తే ఇల్లు చేరుకొంటాను. లేదా నేను మీ ముఖం చూడలేను.

చిత్తగించవలెను,

చిట్టిబాబు.

C/o. లక్ష్మీభవన్, రూమ్ నం. 4.

రాజమండ్రి.

చిట్టిబాబు

కవరును వెంటనే పోస్టుచేసి వచ్చాడు చిట్టిబాబు. అతి కష్టంతో వారంరోజులు దొర్లించాడు. ఈ వారంలోనూ నాలుగుసార్లు ఆర్యాపురం వెళ్లాడు. ఆ డాబా ముందునుండి నడచి ఆవీధి చివరవరకు వెళ్ళి మళ్లీ తిరిగివచ్చేవాడు. ఎవరో ఆ యింట్లో వున్న ఆలికిడిమాత్రం గోచరించేది. కాని ఆమె కనుపించలేదు. ప్రతిదినం ఉదయమూ సాయంకాలమూ ఉత్తరం వచ్చిందా అని హోటలుమానేజరును అడుగుతూ ఉన్నాడు. వారం గడచిపోయింది. కాని వాని ఉత్తరానికి జవాబురాలేదు. ఎనిమిదోరోజున మళ్లీ మామగారి పేర ఉత్తరం వ్రాశాడు. వెంటనే తన ఉత్తరానికి జవాబు వ్రాయమని కోరాడు. లేదా తాను మళ్లీ అజ్ఞాతవాసంలోకి పోతానని వ్రాశాడు. ఐదోరోజుని జవాబు వచ్చింది. కవరు చేతబట్టుకొని గదిలోకి పరుగెత్తాడు. లోపల గడియవేశాడు. దడదడలాడే చేతులతో కవరు చించాడు. పరమేశ్వరుని తలచుకొని ఉత్తరం విప్పి చదివాడు. కళ్లు నీళ్లతో నిండిపోతున్నాయి. చేతులు కంపిస్తున్నాయి. కాగితం పట్టుకొనడం కష్టమౌతోంది మరల మరల ఎన్నోసార్లు చదివాడు. ఎన్నిసార్లు చదివినా అందులోని విషయమింతే—

చిట్టిబాబుకి, ఆశీస్సులు!

నీవు వ్రాసిన ఉత్తరాలు రెండూ చేరాయి. ఈనాటికి నీజాడ తెలిసినందుకు సంతోషించాను. నీవు ఇల్లువదలి వెళ్ళిన తరువాత ఆరుసంవత్సరములవరకూ నీజాడ తెలుసుకొనేందుకు మా చేతనైన ప్రయత్నాలన్నీ చేశాము. కాని లాభంలేకపోయింది. కన్నకూతురు ముఖంచూస్తూంటే గుండె చెరువైపోయేది. ఆ ఆరుసంవత్సరాలూ మా కుటుంబం సుఖంగా నిద్రపోలేదు, తృప్తిగా భోజనం చెయ్యలేదు. ఆ తరువాత ఒకనాడు మాయింటికిఎదురుగావున్న రాఘవరావుగారింటికి వారి మేనల్లుడు వచ్చాడు. అతను బాగా చదువుకొన్నవాడు, సంస్కారంకలవాడు. బెజవాడలో రిజిస్ట్రారుగా పనిచేస్తున్నాడు. వాని భార్య అప్పటికి కొద్దికాలంక్రితమే మరణించింది. తను వచ్చిన నాలుగురోజుల్లో మా కుటుంబపరిస్థితులు తెలుసుకొన్నాడు. ఒకనాడు రాఘవరావుగారూ అతనూ వచ్చి "మీ అల్లుని జాడ యేమైనా తెలిసిందా?" అని అడిగారు. నేను తెల్లబోతూ లేదన్నాను. "అతను వస్తాడనే ఆశయేమైనా ఉందా?" అని అడిగారు. "ఇంకా ఆశ యేమిటండీ, ఆరుసంవత్సరాలు గడిచిపోయాయి" అన్నాను. "మీరు అన్యథా భావించకపోతే నేనొక మాటచెప్తాను" అన్నాడు రాఘవరావుగారు. "అలాగే, చెప్పండి" అన్నాను. "మీ అమ్మాయికి వివాహంచెయ్యండి. వరుడు సిద్ధంగావున్నాడు" అన్నాడాయన. నేనింకా పూర్వసంప్రదాయాన్ని పాటించేవాణ్ణి కావడంచేత ఆయన మాటకు నిశ్చేష్టుడనయ్యాను. "అలాచెయ్యడం అసంభవం. క్షమించండి" అని ఆనాడు వారికి జవాబుచెప్పాను. కాని దుర్భర పరిస్థితులు నీ మనస్సును వికలం చేసినట్లే నన్నూ చేశాయి. నేను వివశుడనయ్యాను. నీజాడ వెంటనే తెలియజేస్తూ ఇంటికి చేరవలసినదని, లేదా నా కుమార్తెకు మరల వివాహం చేయుదునని పత్రికలో ప్రకటించాను. అప్పటికికూడా నీజాడ తెలియలేదు. ఒక నెల తిరువాత రాఘవరావుగారి మేనల్లునికిచ్చి నా కుమార్తెకు అగ్నిసాక్షిగా వివాహం చెయ్యవలసివచ్చింది. వారికి గడచిన సంవత్సరం కుమారుడు కలిగాడు. ఇరవైరోజులక్రిందట వానికి ఉద్యోగం బదిలీ అయింది. ఇప్పుడు వారు బెజవాడలో లేరు. నీవు గడచినదానికి చింతించిన లాభంలేదు. నీ తండ్రిగారు నీకై తపిస్తున్నారు. వారినిచేరి వేరుమార్గం చూచుకొని సుఖించవలసినదని నా సలహా. పరమేశ్వరుడు నీకు మేలు చేస్తాడు.

నీ హితైషి,

రామనాథశాస్త్రి.

కలగూరగంప

జాతకచంద్రికపై పండితమీమాంస:

శ్రీ ఆదిరాజు అన్నాజీరావు

భారతి పత్రిక 1956 మార్చి పత్రికలో జవాబునకు ప్రతిజవాబు. అధ్యక్షులగువారు తొలి పల్కులందు శాస్త్రీయమార్గమునకు విభిన్నముగ ప్రసంగించుచో అందలి భేదములను చూపుట తప్పుగాదు. తిరిగి అధ్యక్షులు శాస్త్రీయపద్ధతిని సమన్వయ పరచుట యుక్తము. కాని అట్లు చేయక "సాహిత్యజ్ఞానము లేదు. కావ్యపరిచయము తక్కువ" ఇత్యాదికములగు వ్యక్తిని పురస్కరించుకొని దూషణలతో మాట్లాడుట అధ్యక్షపీఠ మలంకరించినవారికి ధర్మ మెట్లగును?

"జాతకచంద్రికను...ఇందుకు విలక్షణముగ వ్రాసిన వ్రాత సత్యము కానేరదు" అని వ్రాసిరి—నేను ఫిబ్రవరి సంచికలో వారు అభిప్రాయమును—వ్యక్తపరచిరి అనిమాత్రమే వ్రాసితిని కాని వారి సిద్ధాంతమని నిశ్చితాభిప్రాయమనియు నేనుమాత్రము వ్రాసితినా. నేనట్లు వ్రాసితినని యభిప్రాయపడుట, నేనసత్యమును వ్రాసితిననుట, తిరిగి వారు దేనిని నిశ్చితాభిప్రాయముగ చెప్పలేదనిరో దానినే సమర్థించి వ్రాయుటచే ఎవరు సత్యముగ పల్కిరో లోకమే తెలుసుకొనగలదు.

"మంద సౌమ్యసితాః పాపాః.........
కవిస్సాక్షాన్నహంతా స్యాన్మారకత్వేన లక్షితః
.............జ్ఞాతవ్యాని క్రియాభువః॥

మేషలగ్నమునకు-శుక్రుడు పాపి అనగా యోగము చేయజాలడు-మారకలక్షణము కలిగిన శుక్రుడు-సాక్షాత్—అనగా తానమాత్రముచే మారకుడుగాడు అని యర్థము. "నదిశతిశుభం నృణాం సౌమ్యాః కేంద్రాధిపా యది-అని చెప్పుటచే సప్తమకేంద్రాధిపతి పాపి. మరియు "కేంద్రాధిపత్యదోషస్తు బలవాన్ గురు శుక్రయోః" అని చెప్పుటచే శుక్రుడు కేంద్రాధిపతి అగుట మిక్కిలి దోషమును చేయును-"లగ్నాద్వ్యయ ద్వితీయేశౌ పరేషాం సాహచర్యతః - స్థానాంతరానుగుణ్యేన భవతః ఫలదాయకౌ" అని చెప్పుటవలన సప్తమాధిపత్యము శుక్రునకు దోషము కాన ద్వితీయాధిపత్యము దోషమగుచుండెను. కనుక ద్వితీయ సప్తమాధిపతియగు శుక్రుడు మేషలగ్నమునకు యోగకారకుడు కాదని స్పష్టమగుచుండెను – "మారకత్వేపి చ తయోర్మారకస్థాన సంస్థితః" శుక్రునకు ఆధిపత్యముచే మారకత్వము కలిగినను మారకస్థానస్థితి బలము కలది అని చెప్పుటచేతనే—"కవిస్సాక్షాన్నహంతా స్యాత్ మారకత్వేన లక్షితః" యని చెప్పెను—ఇట్టి పరిస్థితియందు ప్రతిపక్షులు గత వ్యాసములో శ్రీ పిడపర్తి చినకృష్ణమూర్తి శాస్త్రిగారు చేసిన సమన్వయమును మేము చూపగ దానికి శాస్త్రీయమగు సమాధానము చెప్పక "ద్వితీయ సప్తమస్థాన నేతైకో యది సౌఖ్యకృత్" అను ఉడుదశాప్రదీపికాపద్ధతిని పూర్వపారాశరి విరుద్ధముగ గ్రహించెనని దోషమున్నది"—అని వ్రాసిరి. ప్రకృతము పూర్వపారాశరికి ఉత్తరపారాశరికి విరోధము కలదా-లేదా యను విషయము చర్చలో నుండగ — అప్రస్తుతవిషయముతో పని యేమి—జాతకచంద్రికలో విషయములన్నియు సర్వగ్రంథసమ్మతమని ఎవరు చెప్పియుండలేదు గదా—అట్టి సందర్భమున ఈ విషయము ప్రస్తుతము-"పూర్వపారాశరినిబట్టి మేషలగ్నమునకు శుక్రుడు మారకుడు కాకుండుటకు ఏమియు నాధారము లేదు" అనిరి. సాక్షాన్మారకుడు కాదని చెప్పెను గాని "తత్రగ్రహాః" అనురీతిగ మారకస్థానస్థితి మొదలగునవి కలుగుచో మారకుడు అని అర్థము వచ్చుచుండెనుగదా—ఇందుల పూర్వపరవిరోధ మేమున్నది, శ్రీ కృష్ణమూర్తిశాస్త్రి గారు ఈ విషయమునే చెప్పిరిగదా—

ప్రతిపక్షులు కర్కటక లగ్నమునకు—మకర లగ్నమునకు శుభపాపత్వాది విచారణ చేయునపుడు—కర్కటక లగ్నమున గురునకు—మకరలగ్నమున బుధు

నకు శుభత్వమును చెప్పెను—అనుటకు కారణము ఈక్రిందివిధముగ చూపిరి — "పంచమనవమాన్యతరా ధీశతారూప శుభత్వమును - తృతీయషష్ఠైకాదశాన్యతమా ధీశతారూప పాపత్వమును నొక్కనికే కల్గినపుడా గ్రహము మిశ్రఫలదాత యగునే కాని పాపియెట్లగును? శుభత్వాధిక్యమున శుభుడే కావచ్చుననియుఁ జెప్ప బడెను" అని వ్రాసిరి.

లఘుపారాశరీకర్త ద్వాదశభావాధిపతులకు శుభ పాపత్వవిచారణ చేసెనుకాని — మిశ్రఫలదత్వోక్తి చెప్పలేదు. మిశ్రఫలదత్వోక్తి దశాంతర్దశాఫలముల యందే చెప్పెనుగాని—ద్వాదశభావాధిపతులకు ఎచ టను మిశ్రఫలదత్వ సూచనకూడా లేదు. ఇది ప్రతి పక్షుల సృష్టి కాని శాస్త్రీయము గాదు.

ఇట్లనుచో శ్రీ చినకృష్ణమూర్తి శాస్త్రిగారు చెప్పిన విధముగ కర్కాటకలగ్నమునకు షష్ఠభాగ్యాధి పతి గురుడు. మకరలగ్నమునకు షష్ఠభాగ్యాధిపతియగు బుధుడు పాపుడగుచుండగ ఉత్తరపారాశరియందు వీరలకు శుభత్వము చెప్పుట పూర్వాపరములకు విరో ధము కనుక పూర్వపారాశరికర్త వేరు. ఉత్తరపారా శరికర్త వేరు అని ప్రతిపక్షుల పూర్వపక్షము.

"కేంద్రత్రికోణపతయః స్సంబంధేన పరస్పరం
ఇతరై రప్రసక్తాశ్చేత్ విశేష శుభదాయకాః
కేంద్రత్రికోణ నేతారౌ-దోషయుక్తావపి స్వయం
సంబంధ మాత్రాద్బలినౌ భవేతాం యోగకారకౌ."

"నను విశేష శుభదాయకత్వోక్తి రయుక్తా, త్రికోణేశానాం త్రిషడాయాధిపతిత్వే పాప ఫల దత్వోక్త్యా, తదీశ సంబంధే నాపి పాపఫలదత్వ ప్రాప్తే కేంద్రాధిపతిసంబంధమాత్రేణ శుభదత్వమాత్రం— స్యాత్ — ఇతరైః కేంద్రకోణాధిపతివ్యతిరిక్తైః అప్రసక్తాః అసంబద్ధాశ్చేత్ విశేషశుభదాయకా భవం తీతి ప్రథమశ్లోకస్య ఫలితార్థః.

పూర్వశ్లోకే-కేంద్రత్రికోణాధి సంబంధాదేవశుభ దాయకత్వ ముక్తం—దోషయోగే శుభకారిత్వం—దోషా భావేతు విశేషశుభకారిత్వంచ ప్రతిపాదితం-ద్వితీయ శ్లోకేపి తస్మాదేవసంబంధాత్ రాజయోగకారకత్వ ముచ్యతే—తథాపి పూర్వశ్లోకాత్ అస్మిన్ కో విశేషః. ఇత్యాశంకా పరిహారతి.

"ప్రబలా ఉత్తరోత్తరం" ఇత్యనేన దశమ నవ మాధిపత్యోరేవ బలవత్వాత్-బలినౌ-ఇత్యనేన నవమ దశమాధిపతీ కేంద్రత్రికోణ నేతారౌ-దోషయుక్తావపి స్వయం యోగకారకౌ (సంబంధరహితావేవ) సంబంధ మాత్రాత్ విశేషయోగకారకా వితి — పూర్వస్మా ద్విశేషః.—"

కనుక నే బలవత్తరుడగు త్రికోణాధిపతి త్రిషడా యాధిపత్యములచే దోషయుక్తుడైనను స్వయముగ నే యోగకారకు డగుచుండెను. మరియు బలవత్తరులగు కేంద్రత్రికోణాధిపతులసంబంధము రాజయోగకరము. ఈ అర్థము నే ఉత్తరపారాశరియందు చెప్పెను. కర్కాటక లగ్నమునకు "...... దశనాధిమణ భూసుతౌ - రాజ యోగకరస్సాక్షాత్ ఏకఏవ ధరాసుతః-భవేతాం-రాజ యోగస్యకారకౌ గురు భూమిజౌ-ఇట్లుగ నే మకరలగ్న మునకు "సుఖేశ కవి చంద్రజౌ-రాజయోగకరస్సాక్షాత్ ఏకఏవ భృగోస్సుతః-చంద్రాత్మజేన సంయుక్తో విశేష ఫలదాయకః"కర్కాటకలగ్నమునకు గురుడు-పైన చూపిన ప్రకారం-శుభుడు - కర్కాటకలగ్నమునకు "కుజస్య కర్మనేతృత్వప్రయుక్తకారితా, త్రికోణాస్యాపి నేతృత్వేన కర్మేశత్వమాత్రతః అని చెప్పుటవలన కుజు నకు సాక్షాద్రాజయోగకారకత్వము సంబంధమాత్రా ద్బలినౌ భవేతాం యోగకారకౌ" అని చెప్పుటచే గురు కుజసంబంధము విశేషరాజయోగకరము.

పై కారణములచే మకరలగ్నమునకు బుధుడు- బుధశుక్ర సంబంధము కర్కాటకలగ్నమునందువలెనె- ఇక రాజయోగకరస్సాక్షాత్ ఏకఏవ భృగోస్సుతః అనునది—"త్రికోణాధిపయోర్మధ్యే సంబంధో - యేన కేనచిత్, కేంద్రాధిపస్య బలినో భవేద్యది సయోగ కృత్" ఇచట ప్రబల కేంద్రాధిపతియగు శుక్రునకు పంచమకోణాధిపతిత్వమువలనను దశమకేంద్ర-కోణాధి పతులకు సంబంధముచే శుక్రుడు సాక్షాద్రాజయోగ కరు డగుచుండెను.

కనుక ప్రతిపక్షులు చెప్పిన పూర్వాపరవిరోధ మెచటను కానరాదు. ఏకకర్తృకములు గాని అన్య కర్తృకములు గావని సిద్ధాంతము.

మరియు ప్రతిపక్షులు యది శబ్దమాత్రముచే ఆ యర్థము లభింపదు యనిరి. సామీప్యములో నది శంతి శుభం నృణాం సౌమ్యాః కేంద్రాధిపా యది. అనుచోట సౌమ్యాః కేంద్రాధిపా యది యనునట్లు-శుభ ఫలప్రదాః తే సర్వే త్రిషడాయాణాంపతయో యది

అని సమన్వయము కుండగ అపి-ఏవ మొదలగునవి లేవనుట సమంజసము కాదు.

శాస్త్రములయందు-అనువృత్తి-ఆవృత్తి-అపకర్షలచే సమన్వయపరచుట శాస్త్రజ్ఞులకు పరిపాటియే-మేము చేసిన మూడుపద్ధతుల సమన్వయముచే అన్ని అర్థములు వాచ్యము లగుచుండెను.

పై విమర్శనుబట్టి "యది" అనుదానికి వారు చెప్పినట్లు అంగీకరించిన త్రికోణాధిపతులకు త్రిషడాయాధిపత్యములు వచ్చినప్పుడు శుభపాపత్వవిచారణ పూర్తి యగుటలేదు - గ్రంథకర్త శుభులను - పాపులను నిర్వచించుచుండగ గ్రంథకర్త ప్రణాళికకు భిన్నముగ మిశ్రఫలదాతలను ప్రతిపక్షులు సృష్టించుట శాస్త్ర సంప్రదాయవిరుద్ధము - విమర్శనా రాహిత్యకృతమను టలో ఆవంతయు సందియము లేదు.

"ఇంతయేల? శుభత్వ పాపత్వ సంధాయకాధిపత్యద్వయ మున్నపుడు ఆ గ్రహము మిశ్రఫలదాతయనే కాని పాపియగుననుట యెట్లు పొసగును?

"ధర్మకర్మాధినేతారౌ రంధ్రలాభాధిపౌయది
తయో స్సంబంధమాత్రేణ న యోగం లభతే నరః"

అని కదా మిశ్రాధిపత్యఫలము చెప్పబడెను. అట్టి గ్రహమునకు శుభత్వమే కాక పాపిత్వము గలుగునని నవచ్చును" అని ప్రతిపక్షులు వ్రాసిన మాటలను విచారణచేసిన ఈశ్లోకము వారికి అర్థము కాలేదనుట స్పష్టము. ఇది శాస్త్రీయవిషయము-అప్పటికప్పుడు సిద్ధపడుట భావ్యము కాదు. వారు వ్రాసిన మాటలు అర్థరహితములు—గమనించుడు. కేంద్రత్రికోణనేతారౌ దోషయుక్తావపి స్వయం- ఇత్యాది శ్లోకముచే మేషమిథున లగ్నజులకు రాజయోగము ప్రాప్తమగుచుండగ రంధ్రలాభాధిపత్యమువలన పూర్వోక్తమగు రాజయోగమునకు అపవాదను చెప్పెను.

"పశ్యంతి సప్తమం సర్వే శనిజీవకుజాః పునః
విశేషతశ్చ త్రిదశ త్రికోణ చతురస్రగాన్ ॥

విశేషతః-చ అని యుండుటవలన విశేషసామాన్య దృష్టులకు అన్వయము కలుగుచుండగ విశేషదృష్టినే చెప్పెననుట సరిగాదు. లఘుపారాశరికి మూలము బృహత్పారాశరి కాదగియున్నది. అందలి విషయములను లఘురూపములో చెప్పెననుట సమంజసము. బృహత్పారాశరిలో సామాన్యవిశేషదృష్టులను చెప్పగ పాదాదిదృష్టులు పారాశరిపద్ధతిలో గ్రాహ్యములు కానేరవనుట శాస్త్రీయమార్గము కానేరదు.

కనుక ప్రతిపక్షులు చెప్పిన రీతులు జ్యోతిశ్శాస్త్ర సంప్రదాయవిరుద్ధములు గాన గ్రాహ్యములు కానేరవు-అన్యగ్రంథసహాయ మక్కరలేకుండగనే పూర్వోత్తర పారాశరులను సమన్వయపరచుటకు సిద్ధముగ నుంటిమని లోకమునకు మరొక్కసారి మనవిచేయుచున్నాను.

రేగుప్తి రాగము

శ్రీ దువ్వూరి జగన్నాథశర్మ

గాయకులు: మంచి గురువుల సన్నిధినుండి వల్లించిన గేయ వాఙ్మయముతోపాటుగ సంప్రదాయములు ఏ కాలమునం దెట్లుండెడివో అవి కాలక్రమమున ఏయే మార్పులకు లోనగుచు వచ్చుచున్నవో తెలిసికొనుటకుం గూడ ప్రయత్నించు చుండవలెను.

కంచర్ల గోపన్న భద్రాచల రామదాసుడని సుప్రసిద్ధి చెందినవాడు. అతడు 1687 క్రీ. శకమునకుం గొంత ముందు వాగ్గేయకారుడై యుండి వాడిన రాగములలో రేగుప్తి అనేది యొకటి. ఈ రాగమునే కృష్ణలీలలు రచించిన నారాయణ తీర్థులును, అష్టపదుల రచయిత జయదేవుడును వాడుక చేసి యుండిరి. ఇటుకొంచె విజయరాము పదాలయందేమి గోవింద స్వామయ్య చౌకవర్ణాలయందేమి రేగుప్తి రాగము నందు సంప్రదాయశుద్ధములగు గుణకము లగపడు చున్నవి. ఈనాడు రేగుప్తి రాగము నే గాయకుడును గాని ఆలపించుటలేదు. డెబ్బది యేనుబది సంవత్సరముల క్రిందట తిరువళ్లిక్కేణి—వీణ రామానుజయ్యగారి తదనంతరమునుండి రేగుప్తి రాగములో సంగీత విద్యార్థులకు పఠన పాఠ్యములే తొలగిపోయినవి రాగాల పట్టికలో రేగుప్తిరాగ మగుపడుట కలదు. సరిగ పధస—సధప గరిస అని యీ రాగ మూర్ఛన. 15 మేళకర్త మాయామాళవనుండి జన్యరాగమిది—ఔడవ రాగమని ఈనాటి గాయకశిరోమణు లెల్లరు ఏకగ్రీవముగాం బల్కుదురు. ఈ లక్షణము నే— సంగీత సంప్రదాయ ప్రదర్శిని మున్నగు సంగీతలక్షణ గ్రంథరాజము లన్నియు బలపఱచును. సంగ్రహ చూడామణి—సంగీత సుధ—సంగీత సారామృతము

మొదలగు సంస్కృత గ్రంథములు యిందుకు వ్యతిరేకములు కావు. సంగీతసార సంగ్రహకారుఁడు కూడ "మారు వయు రేవగుప్తియు మల హారియును...... మాయ మాళవ గౌళందు...బుట్టె"నని చెప్పుచు పై రీతిని ఔడవ మూర్ఛననే అందిచ్చినాఁడు. ఇట్టి లాక్షణిక క్రమమంతయును రేవగుప్తి రాగము పేర నిర్వివాదమయియుండఁగా ఇప్పుడెంతపాటి సంగీతవిద్వాంసు నడిగినను రేవగుప్తిరాగమంటే మోహనరాగమే అని నిర్వచించుట కద్దు. ఇప్పటికి ఏబదినలుబది యేండ్ల క్రిందట ఆంధ్రదేశమునందెల్లకడల ఏపాటి ధనాఢ్యమైన పెండ్లి పందిరి యేర్పడినను సుప్రసిద్ధమైయున్న మేజువాణీలలో గోవిందస్వామయ్య రేవగుప్తి వర్ణము నృత్యమొనర్పఁబడుచుండెడిది. రేవగుప్తి మాయా మాళవ గౌళ జన్యమయితే అందలి శుద్ధ రిషభము శుద్ధ ధైవతము మార్పఁజాలవు. రిషభ ధైవతములు చతుశ్శ్రుతులైతే మోహనరాగమే అగును. ఆ మేజువాణీ సంగీతమునందు దీరీతి విచక్షణకుఁ దిగినంత సుశిక్షణ లేకుండెడిది. కాఁగా రేవగుప్తి వర్ణమును శీర్షికలో మోహనరాగములోనే "సరిగా దానిపయి నెనరుంచి" అను వర్ణము గేయమగుచుండెడిది. ఇట్లు మోహన—రేవగుప్తి రాగములు ఒకే రాగముయొక్క పర్యాయ నామము లన్నది ఈనాఁటి దేశీయ మర్యాదయైనది.

ఈనాటి మాటలలో రేవగుప్తియనఁగా మోహనరాగమే యను నొక్కమాట చాలినదయినను రేవగుప్తి-మోహనలయొక్క పుట్టుక-పూర్వోత్తరము లెంతో చారిత్రిక రమ్యతను సంగీతమునకుఁ గలిగించును. చతుర్దండి ప్రకాశికలో "రేవగుప్తిస్తు హెజ్జుజ్జి మేళోత్థో మనివర్జనాత్ | ఔడవశ్చ" అని రిషభగ్రహ రాగముగా అనువదింపఁబడినది. వేంకటముఖిచేఁ జెప్పబడినఁ హెజ్జుజ్జి మేళము ("షడ్జేచ త్రిశ్రుతిరిషభే త్రిస్రోగే పంచమధ్యమే | ఏకస్యాత్పేచతుశ్శః స్యుస్త్రైతిస్రో ద్వే నిషాదకే"— ఈ సూత్రము మేరకు) ఇప్పటి కర్ణాటక మేళపద్ధతిలో 13 వదగు గాయకప్రియ యగుచున్నది. ఈ పదమూడవ మేళములో మధ్యమ నిషాదములులేని ఔడవరాగముగా రేవగుప్తి చెప్పఁబడినదంటే షడ్జము, శుద్ధర్షభము, అంతరగాంధారము, పంచమము, శుద్ధ ధైవతముగల సరిగపధస-ఔడవరాగము మోహన రాగము కాఁజాలదు. తులజేంద్రుఁడు సంగీత సారామృతమునందు మాళవగౌళజన్యముగా రేవగుప్తిని చేకొనుటవలన - చతుర్దండిచే జెప్పఁబడిన స్వరలక్షణమున కయ్యది వ్యతిరేకించదు. ఏలన? మ,ని, వర్జ్య రాగము పదుమూడవ మేళజన్యమన్నప్పటికిని పదునైదవ మేళజన్యమయినప్పటికిని—రాగముయొక్క నాదగుణ సమత్వము చెడదు. సంగీతసుధయొక్క రచనముపట్ల తనతండ్రి గోవిందదీక్షితులకు సంబంధమున్నదని వేంకటముఖి పల్కుచుండువాఁడు. అట్టి సంగీతసుధలో గోవింద దీక్షితులచే గుజ్జరి మేళభవముగా రేవగుప్తి చెప్పఁబడినది. సంగీతసుధలోని గుజ్జరి మేళము (మాళవగౌళ) ఇప్పటి పదునైదవ మేళమునకు సమమైనదేను. ఇట్లు రేవగుప్తి జన్యస్థానముపట్ల ఈ తండ్రి-కొడుకులు ఏకీభవింపరైరి. తండ్రి 15 మేళమున్నచోటు చూపఁగా - కొడుకు 13 మేళమున్న తావుచూపిన వాఁడయ్యెను. ఐనను రాగస్వర నాదగుణ సామ్యములో ఈ యిరువురికిని అభిప్రాయభేదము లేదు. వీరికిఁ బూర్వలాక్షణికులలో స్వరమేళ కళానిధి కారుఁడు, రాగవిబోధకారుఁడు ఈ యిరువురును రేవగుప్తిని జన్యరాగముగా న్యాపతి పఱచలేదు. క్రీ.శ. 1550-1600 నాటికి సంగీతమునందు పరివ్యాప్తమయియున్న ఇఱువది మేళములలో రేవగుప్త-ఒకటి. 1609 A. D. నాటికే రేవగుప్తిలో మధ్యము నిషాదవర్జ్యము ఆరంభమయ్యెన్నను అంతకుముందు షడ్జపంచమ వర్జ్యరాగమిది. ఇట్లే ఆనాఁడు స,ప,వర్జ్య రాగము-సావేరి మరియొకటి యుండెడిది. సోమనాథుని కాలమందే సావేరి గ,ని, వర్జ్యరాగముగ మార్పు చెంద నారంభించినది. ఈ మార్పుమీద దృష్టినిడిచి—గాయకోత్తములు స, పా, వర్జ్య రాగములయొక్క స్వరూపమెట్లు సాధ్యము కాఁగలదో విచారింప దక్షులు. రేవగుప్తిని "రిగమపని" "నిధమగరి" గా మాత్రమే ఆలపించి రూపించవలయును; సావేరిని అట్లే—ఐతే, రేవగుప్తిలో శుద్ధరిషభ అంతర గాంధార శుద్ధమధ్యమ శుద్ధధైవత శుద్ధ నిషాదములు తగులుచుండును. సావేరిలో చతుశ్రుతి రిషభ—అంతర గాంధార—శుద్ధమధ్యమ—చతుశ్రుతి ధైవత—కాకలి నిషాదములు—తగులుచుండును - ఇట్లు 1600 A. D. నాటి ఈ రెండు రాగములనూ ఆలప్తిసేసి పూర్వ గాన స్వరూప మెఱుఁగఁ దగదె ? ఇట్లు పదునేడవ శతాబ్దపు టాదిమవ్యవస్థలో షడ్జమును పంచమమునుకూడ విసాయించి పాడఁదగిన సంగీతము అతి ప్రాచీనమయిన ప్రాతిపదిక గల్గియుండెది. పదునాఱవ శతాబ్దము మొదలుగ షడ్జస్వర ప్రాధాన్యత

యేర్పడినట్లు ఫాక్స్ స్ట్రాంగ్‌వేస్ (Fox Strang-ways) అన్వర్యమున వెల్వడిన మ్యూజిక్ ఆఫ్ హిందూస్థాన్ (Music of Hindosthan Foot-note P. 153)—నందు వ్రాయబడినది. ఈ యర్థము నుండి షడ్జము లేని నాద సందర్భమున "రిగమధని" గుణమున కెట్లు రాగల్గుట? అను సమస్య యేర్పడును గదా! ఇందులకయియే 1440 A. D నాడు సర్వజ్ఞ సింగ భూపాలుడు "షడ్జో యత్ర స్థాపితః—తద పేక్షయైవ అన్యేషాం స్వరాణా ముచ్చారణమ్" అని భావించియున్నాడు—భరత దత్తిలాదుల కాలమున స,ప, వర్జిత సంగీతము విశేషవ్యాప్తి గలిగియుండెడిది. తానక్రియాత్మక సంగీతములో మాత్రమే స—ప వర్జనము సుసాధ్యము కాగలదు

"ద్విఘాత నక్రియా తంత్ర్యాం ప్రవేశా న్నిగ్రహస్తదా—" అని భరతుడు. ఇట్లే దత్తిలుడును—" "తానక్రియా ద్విఘాతన్యాం ప్రవేశా న్నిగ్రహో త్రివా" అని. "ప్రవేశో త్వనిసారిత్వం అసంస్పర్శస్తు నిగ్రహః"—"నిగ్రహస్తు ఉత్తరస్వరస్య పరిత్యాగః" — "ప్రవేశో నామాధర స్వరవిప్రకర్షా దుత్తర స్వరమార్దవాద్వా నిగ్రహస్తు—అసంస్పర్శః.—" పూర్వాపర స్వరములకు ప్రవేశమిచ్చుచు స—ప లను నిగ్రహించుట—ఇప్పట స—ప వర్జనమని చెప్పవచ్చును. అనగా రిగమధని స్వరములను స్పృశించి స్వని సాదృశ్యము గలిగించి స—పలను అసంస్పృశ్యోనంచుట—ఇట్లు తానక్రియాత్మక సంగీతము. దీనిలోనుండి గ్రహాంశ తారమంద్రన్యాస అపన్యాస అల్పత్వ బహుత్వ షాడవ ఔడవ(సన్యాస—విన్యాస)ములను అంతరమార్గములో అనగా వాది సంవాది వివాది అనువాది పద్ధతిలో నుపయోగించు ఆచారమేర్పడినది. జాతులనాలపించు మార్గ సంగీత మీద్దాని నుండియే దేశ్య సంగీత మేర్పడినది. షడ్జవర్జనము దేశిసంగీతమున లేదు. మార్గ సంగీతములో నిట్లు రేవగుప్తి రిగమధని—నిధమగరి మూర్ఛనలో నుండెడిది. దేశిలో ఆ నాదానుకరణము సరిగపధస—సధపగరిస మూర్ఛనలో వ్యాపించినది. స్వరాపకర్షద్వారమున మూర్ఛన మారును. ఇట్లే మార్గసంగీతమందలి సావేరి సరిమ పధస-సధపమరిస అని దేశిసంగీతమున ప్రవేశించినది. ప్రసంగమందున్న రేవగుప్తి అతి ప్రాచీనరాగము. దీని సంపూర్ణ నాదగుణము—ఇప్పటి గాయకప్రియ — శుద్ధరిషభ — అంతర గాంధార— శుద్ధమధ్యమ—పంచమ—శుద్ధధైవత-శుద్ధ నిషాదములు ప్రాచీన రేవగుప్తి మేళము. ఇందున్న మధ్యమనిషాదములు పరస్పరము వాది సంవాదులు కాదగిన అంతరువులో నుండియును విసంవాదులగుట వలన విడువవలసి వచ్చెను "సంవాదిలోపా దౌడువితా" అని మతంగుడు సిద్ధాంతపరచియున్నందున శుద్ధ మధ్యమము శుద్ధ నిషాదములకు సంవాదిత్వము లేకపోగా సరిగపధ ఔడవితమూర్ఛన రేవగుప్తికి సంఘటిల్లినది. శుద్ధమధ్యమ శుద్ధనిషాదముల పరస్పర సంబంధము రక్తిచ్ఛేదకమని ప్రతీతి గలది. "శుద్ధశ్చ మధ్యమః శుద్ధ నిషాదశ్చేత్యుభౌ స్వరౌ, శ్రుత్యష్టకేనాంతరితావపి సంవాదినౌ నహి" అని చతుర్దండి. ఈ రీతి స్వరసమ్మేళనమును నాదశాస్త్ర విశారదులు (TRITONE) 'ట్రైటోన్' అందురు.

"Augmented fourth being a Tritone was from early days in music strictly forbidden, in fact was Diabolus in Musica (The Devil himself) mi contra fa est. Tritone = interval of augmented fourth F B = శు.మ శు.ని or B E కై.ని. అం.గ. It consists three whole Notes It is a discord. In all poly phonic music the Tritone was a forbidden interval—Foss

ఈ రీతిగా రేవగుప్తియందలి శుమ-శుని స్వరములు విసంవాదులైనందున అది సంపూర్ణరాగము గాక ఔడవిత (సరిగపధ) రాగమయినది.

రేవగుప్తౌ వర్జయేత్ క్రౌంచ
నిషాదౌ ఋషభ మాశ్రిత-
రాగోసౌ వౌడవ స్తత్ర
దేశాంతర మనోహరః—పరమేశ్వరః.

అతి ప్రాచీన మనదగిన యీ రేవగుప్తి 18 జాతులలో ఆర్షభి సముత్పన్నత గలది. అభిరుద్గత మూర్ఛన రిగమపధనిస-దీని ప్రాతిపదిక. రిషభకు అంశ. ఇట్లు మార్గసంగీతమున వీర రౌద్రాద్భుత రసజనకమయిన రాగముగా బహు ప్రాముఖ్యత గాంచినదై—1720 క్రి. శ. తర్వాత కాలమున దేశీ సంగీతమునందలి మోహనతో లీనముకా నారంభించినది. 1920 తరువాత రేవగుప్తి మోహనగా మూర్తీభవించి యున్నది.

గ్రంథ విమర్శనము

గులాబితోట

మూలం : పారశీక మహాకవి సాదీ ; అనువాదం: కీ. శే. దువ్వూరి రామిరెడ్డి; కవికోకిల గ్రంథమాల, ఎల్లాయపాళెం (పోస్టు), నెల్లూరు జిల్లా; వెల : మూడున్నర రూపాయలు.

ఇది అంతర్జాతీయ వాఙ్మయరంగంలోని మహా గ్రంథాలలో ఒకటి. సాదీ రచించిన "గులిస్తాన్" (గులాబితోట) "బోస్తాన్" (పండ్లతోట) అనే యీ గ్రంథాలు రెండూ, ఇంచుమించు ప్రపంచంలోని అన్ని ప్రధానభాషలలోకీ అనువదింపబడినై.

13 వ శతాబ్ది నాటికి, పారసీక దేశం, నాగరికత విషయంలోనూ, శాస్త్రవిజ్ఞానవిషయంలోని మహోన్నత దశ నందుకున్నది. నాటి పారసీక చక్రవర్తుల ఆశ్రయంలో అనేకమంది విజ్ఞానవేత్తలు వెలుగులోకి వచ్చారు. సాదీ మహాకవి వారిలో ఒకడు.

'అవతారిక'లో సాదీ ఇలా వ్రాసాడు :

'సాదీనిగురించి దక్కని ప్రశంసలు ప్రజాసామాన్యము నోట వెలువడుచుండెను. అతని వచనముల ప్రఖ్యాతి లోకమెల్లెడల వ్యాపించెను. ఆయన ప్రియమయిన కల్లుకలముతో రచించు కృతులను జనులు చక్కెరవలె భుజించుచుండిరి. ఆయన పద్యములు వ్రాసిన చిత్తుకాగితపు ముక్కలు సర్కారునోట్ల వలె చలామణి యగుచుండెను. దీని కంతటికి అతని పాండిత్యాతిశయము వచోనైపుణ్యము కారణమున రాదు. ఏలనన, సార్వభౌముడు కాలచక్రపరిభ్రమణమునకు ఉత్తరధృవము. సులేమానుకు ప్రతినిధి, ముసల్మాన్ భక్తరత్నుడును, సాద్ జంగీ పుత్రుడును, ఇహలోకమున దైవచ్ఛాయ. ముజఫరుద్దీన్ అబూబకర్ అనుగ్రహాదృష్టి సారించి, అంగీకారము సూచించి, నిష్కపటమయిన తన యభీష్టమును తెలియపరచినందువలన గొప్పవారు మొదలు సామాన్యులవరకూ ఆయనపై స్నేహభావము చూపుచుండిరి. ఏలయన రాజుల మతమునే ప్రజలునూ అవలంబింతురు."

సాదీ తన ప్రభువునకు కృతజ్ఞత తెలిపే సందర్భములో తన మహోన్నతికంతకూ అతనే కారణమని అన్నాడు కాని వాస్తవానికి, అమోఘవచస్కుడైన సాదీ స్నేహకారణంచేతనే అబూబకర్ చరితార్థుడై ప్రపంచ చరిత్రలో నిలిచి వున్నాడు. లేకపోతే యెందరు చక్రవర్తులు జగత్తులో ఊరూ పేరూ లేకుండా నశించిపోయారు కారు?

సాదీకి గల విజ్ఞానం అర్ణవప్రాయమయినది. శాస్త్రవిజ్ఞానవిషయాదికాల నటుంచి మానవహృదయాన్ని అతడు అవగతం చేసుకున్నంత విశదంగా ప్రపంచ రచయితలలో ఏ కొద్దిమందో తప్ప ఇతరులెవ్వరూ అవగతం చేసుకోలేకపోయా రనటంలో అతిశయోక్తి లేదు.

ఈ గ్రంథాన్ని కావ్యమనాలో విజ్ఞానశాస్త్రమనాలో బోధపడదు. యిది యెనిమిది అధ్యాయముల గ్రంథము. పాదుషాల ప్రవర్తనము, దరివేసుల శీలము, సంతృప్తి, మానము వలని లాభములు, ప్రేమ యౌవనములు, వార్ధక్య దౌర్బల్యము, విద్యాప్రయోజనములు, సాంఘిక ధర్మనిర్వర్తనవిధులు అనే ప్రధాన శీర్షికలలోనికి గ్రంథం విభజింపబడి వున్నది. ఒక్కొక్క శీర్షికలో అనేక విషయాలు హృదయానికి వికాసాన్నిచ్చే రీతిని ఉల్లేఖింపబడివున్నయ్. రచనలో సాదీ అనుసరించిన విధానం మెచ్చదగివుంది.

ఆయన వచనానికీ పద్యరచనకూ ఏమీ తేడా లేకపోయినా, మున్ముందు మధురమైన వచనంలో ప్రారంభించి ముచ్చటైన ఒక చిన్నకథ చెప్పి మన మనస్సును స్వాధీనం చేసుకుంటాడు. వెంటనే పువ్వొత్తి కాల్చినట్టు పద్యాన్ని వెలిగించి దాని వెలుగులో పై కథయొక్క అంతరార్థాన్ని ప్రకాశమానం చేసి మనకు ఆశ్చర్యానందాలను కల్గించుతాడు. వెలుగు మొగ్గలులాంటి అలాంటి చిన్నచిన్నికథలు ఈ గ్రంథంనిండా కోకొల్లలు. ఈ గ్రంథాన్నిగురించి విశేషించి విమర్శించటానికి ఈ అవకాశం చాలదు.

ఈ తోటలోని ఒకటి రెండు గులాబీలను ఆఘ్రాణించి ఆనందించుదాం:

1

ఒక పెద్దమనుష్యునివద్ద రమణీయవతియగు దాసి యుండెను. దానిపై నతడు మోజుపడియుండెను. "ఎంత శోచనీయము! నా యీ దాసికి అంత చక్కదనమున్నందుకు గట్టివాయితనము, నిర్లక్ష్యభావము లేకుండిన నెంత సంతోషకరముగ నుండెడిది" అని ఆయన ఒక స్నేహితునితో ననెను. అంతట మిత్రుడిట్లు చెప్పెను: 'సోదరా! స్నేహము నంగీకరించి నపుడు దాస్యమును కోరకుము. ప్రేయసీప్రేయసుల సంబంధమునందు దాసి యొడయడు అను భేద మంతరించును."

"ఇంటిఖామందు తెరగంటివంటి దాసి
తోడ సయ్యాటలాడ నాలోత్తుకూతు
రాజ్ఞవెట్టును సామినియట్లు: లతడు
ప్రణయభారంబు మోయు సేవకుని భంగి."

"ఇటుక కంకర గోట్టుటో ఇంటవలయు
నీడు దెచ్చుటో దానికి నియతవృత్తి;
అట్లుగా కది ప్రేయసి యయ్యె నేని
సొనటి యజమాని చెంపకు జేటు మూడు."

2

పామరుడొకడు కంటిజబ్బుతో బాధపడుచుండెను. అతడు గుర్రపు వైద్యునియొద్దకు బోయి "కంటికి మందు వేయుము" అని కోరెను. ఆ వైద్యుడు నాలుగు కాళ్ల జంతువుల కన్నులకు వేయు కాటుకను వాని కన్నులకు బరిమెను. కన్నులు గుడ్డిగారిపోయినవి. అంతట వాడు న్యాయాధిపతియొద్దకు బోయి, తన పరిస్థితినిగురించి మొరబెట్టుకొనెను. న్యాయాధిపతి వానిని యిట్లు ఓదార్చెను: 'అతనిదేమియు తప్పులేదు. నీవు గాడిదవు గాకుండినయెడల గుర్రపువైద్యుని యొద్దకు బోయియుండవు."

జ్ఞానవంతుడు ముఖ్యమౌ కార్యములను
వదలి పెట్టడు కొరగానివాని చేత;
నేతకాడయ్యు చాపల నేయువాని
పట్టుపనిశాల నెవ్వరు బెట్టబోరు.

3

"నీవేల పెండ్లిచేసికొనవు" అని యొక ముసలివాని నడిగిరి.

"నాకు ముసలిదానిపై కోరిక లేదు."

"నీకు భాగ్యమున్నదిగాన యువతినే యేల పెండ్లాడరాదు."

"అది యువతియేయైన నావంటి ముసలాతని నెట్లు ప్రేమించగలదు."

డెబ్బదేడుల తాతయ్య నిబ్బరంపు
యౌవనరసానుభూతిపై నాసగొనుట
కలను నంధుండు కన్నులు గాంచినట్లు
తిరుణబలమును గోరు నీ ఘనము గాదు.

4

యౌవనపు టజ్ఞానమున ఒకనాడు మా తల్లిని అరచి కసరితిని. ఆమె హృదయమున వేదనపడుచూ, ఒకమూల కూర్చుండి యేడ్చుచూ ఇట్లనియెను. 'నీకు బాల్యము జ్ఞప్తియున్నయెడల ఇప్పుడు నన్నిట్లు కష్టపెట్టి యుండవు.'

పులివలె శౌర్యంబు బలమును గల్గి
గున్నయేనుగుబోలు కొడుకును గాంచి
ముదముతో నిట్లనె ముదుసలితల్లి
పాల్ ద్రావి వాయెద బన్నున్న నాటి
నిస్సహాయస్థితి నీ స్మృతినున్న
కసరికొట్టవు నన్ను, కాని యీనాడు;
సింహాసత్త్వుడ వీవు; జీర్ణాంగి నేను.

గ్రంథమంతా ఇలాంటి అమూల్యరత్నాలతో నిండివుంది. ఆబాలగోపాలం చదువదగిన అమూల్య గ్రంథం.

ఈ గ్రంథం, కవికోకిలసృష్టికి తగిలి వారి మనుగాలాపంగా అనూదితమై అనుభూతికి అందటం ఆంధ్రుల అదృష్టం.

ఈ గ్రంథ ప్రచురణవిషయంలో ఒక్క విచారంమాత్రం కలుగుతోంది. మహాకవి సాదీని గురించిన వివరాలు గాని గ్రంథాన్ని గురించిన యితర వివరాలు గాని యేమీ గ్రంథంతోపాటు అందించారు కారు. ప్రచురణకర్తలు, పారసీకవాఙ్మయంతో పరిచయమున్న యేపండితుని చేతనైనా చక్కని పీఠిక వ్రాయించివుంటే ఎంతో ఉపయోగకరంగా వుండేది మలి ముద్రణాలో అలాంటి ప్రయత్నం జరుగుతుందని ఆశించుదాం.

మ హా బో ధి

పద్యకావ్యం: రచన: శ్రీ దాశరథి, ప్రచురణ: తెలంగాణా రచయితల సంఘం, హైదరాబాదు. వెల రూపాయి.

పలుకుబడికోసం కానివ్వండి, పరమార్థంకోసం కానివ్వండి, ఈనాడు దేశంలో పాలకులూ పాలితులూ యావన్మందీ, గాంధీ జపంతోపాటు బుద్ధ నామస్మరణ కూడా చేస్తున్నారు. ఏ ఆశయంతో చేస్తేనేమి మహాపురుషుల నామస్మరణ శుభదాయకం. 'రామనామ తారకం భక్తిముక్తి దాయకం' అన్నారు లుబ్ధావధానులు.

ఈ బౌద్ధభావాల ప్రచారం, ఆంధ్రదేశంలో ఇటీవలి 'నాగార్జున సాగర' తతంగంతో మరింత ఆర్భాటప్రాయంగా తయారయింది. వచ్చే బుద్ధజయంతితో మరింత రభసగా తయారుకావచ్చు. ఏది యేమైనా కావ్యరచనాసంప్రదాయాన్ని 'క్యాలెం

డవ్ పాయి(ట్)' స్థాయిలోకి దిగజారిపోకుండా చూసుకోవలసిన బాధ్యత రచయితలమీద వుంది. 'ఆంధ్ర ప్రదేశ్'లోని ప్రముఖ రచయితలే కొందరు ఈ ధోరణిలో పరిక్రమించటానికి ప్రారంభించిన కారణంగా యీ హెచ్చరిక చేయవలసి వచ్చింది. ఈ ధోరణి రాజకీయవాదులకు కొన్ని ప్రచారావకాశాలను కలిగించటానికి ఉపయోగపడితే పడవచ్చును గాని, కవులకు గాని కావ్యాలకు గాని గౌరవహేతువు కాకపోగా, సాహిత్యరంగానికి గట్టిదెబ్బగా పరిణమించి అధోగతికి త్రోసివేస్తుంది.

ఈ కృతి హైదరాబాదు ముఖ్యమంత్రి శ్రీ బూర్గుల రామకృష్ణరావుగారికి అంకితం. మధ్యప్రదేశ్ గవర్నరు శ్రీ భోగరాజు పట్టాభి సీతారామయ్యగారు ఈ కృతికి ప్రస్తావన రచించారు. ప్రస్తావనకారులు కృతిలోని విషయాలను వేటినీ స్పృశింపకనే ఆశీః కలాపంతో ముగించివేయటం ఆశ్చర్యకరం.

తొలుదొల్త రచయిత నాగార్జునకొండ ప్రాశస్త్యాన్ని కొంత ఉగ్గడించారు. అనంతరం గౌతముడు సాధకుడై యింద్రియ వ్యామోహాలను జయించి జ్ఞానోదయం పొందిన కథను టూకీగా చెప్పారు. అక్కడనుంచి బుద్ధుడు ధర్మబోధ చేస్తూ ధర్మమార్గానుసరణకు ఉదాహరణలుగా తన పూర్వజన్మగాథలను వివరింపుతున్నట్టు కథ నడిపారు. జాతక కథలలోని,—'మహాపద్మ జాతకము', 'చాంపేయ జాతకము', 'ఛదంత జాతకము'— ఈ మూడు గాథలను వివరించారు. ఈ మూడు గాథలనూ మూడు ప్రత్యేక ఖండికలుగా మనం స్వీకరించవచ్చు.

కావ్యనిర్మాణం చెయ్యటంలో శ్రీ దాశరథి ఈ గ్రంథంలో అనుసరించిన విధానానికి లోగడ యితర కావ్యాలలో అనుసరించిన విధానానికి కొంత తేడా కనుపిస్తోంది. ప్రబంధశిల్పంలో వుండే, జిలుగులూ, మిలమిలలూ ఇందులో కనుపించవు. అలంకార రహితమూ, కేవల ప్రసాదగుణాశ్రయి అయిన పురాణ శైలిని అనుసరించారు. శ్రీ దాశరథి రచనలో మూలుగా వుండే ఆ సొగసులను ఆశించేవారికి కొంత ఆశాభంగం కలిగించినా, పరిణతమై, నిర్మల వాహినిలా ప్రశాంతంగా సాగిపోయే ధారశుద్ధిని అభినందించగలవారికి హృదయాహ్లాదకరంగానే వుంటుంది. మచ్చుకు ఛదంతజాతకంలోని ఈ రెండు మూడు పద్యాలను వరుసగా చూదాం.

'హిమగిరీంద్రమందు కమనీయ కాసార
మొకటి గలదు, దాని యూర్మికాళి
ప్రాణికోటికెల్ల శ్రమవారకము, ప్రాణ
ధారకమ్ము సౌఖ్య కారకమ్ము.

ఆ సరస్సుచుట్టు నలరు పుష్పవనమ్ము
లేడు, వాని చెంత నేడు గిరులు
గిరులలోన స్వర్ణగిరి మహోత్తాలంబు
దాన నొక గుహాపథమ్ము గలదు.

ఎనిమిది వేల వారణము
లీ గుహలో వెలసెన్; ఘనంతా నా
ముని నొక శ్వేతవారణము
బుద్ధుని పూర్వభవావతార మూ
ర్తిని తమ నాయకుండుగ
వరించెను; తత్ప్రభు సంశితోంతమున్
గనుగొని ఆగదంతములు
గాంచి గజాఘుట పొంగిపోయెడిన్.

ఆతి డెన్బదియెనిమిది యానుగు లెత్తు
నూటయిరువదియానుగులపాటి పొడవు
చారు శారదమల్లికా సదృశతనువు
ధవళగంభీరమైన శృంగారమూర్తి.

ఇలా సునాయాసంగా కథ చెప్పుకుపోతారు.

జాతక కథలతో పరిచయం లేనివారికి, బౌద్ధ శిల్పాలలో కనుపించే నాగులబొమ్మలూ, ఏనుగుల బొమ్మలు నగ్నస్త్రీల బొమ్మలూ చూస్తూవుంటే యివన్నీ యేమిటూ అని కొంత ఆశ్చర్యమే కలుగుతుంది —శిల్పులు జాతక కథలను చిత్రించారని తెలియకపోవటంచేత. అందుచేత ఆయా శిల్పాలను అభినందించటానికి సామాన్యప్రజలకు జాతకకథల పరిచయం కొంత అవసరమే. కావ్యరసాస్వాదనవిషయం అటుంచి, యీ దృష్ట్యా ఈ గ్రంథం కొంత ప్రయోజనకారి కాకపోదు.

Printed & Published For Nageswara Rao Estates (Private) Ltd., by S. Radhakrishna, at The Andhra Patrika Press, 6 & 7, Thambu Chetty Street, Madras—1. Editor : S. Sambhu Prasad.